Euroopa Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti
tuleviku heaks

Haridus- ja Noorteamet

Balti Uuringute Instituut

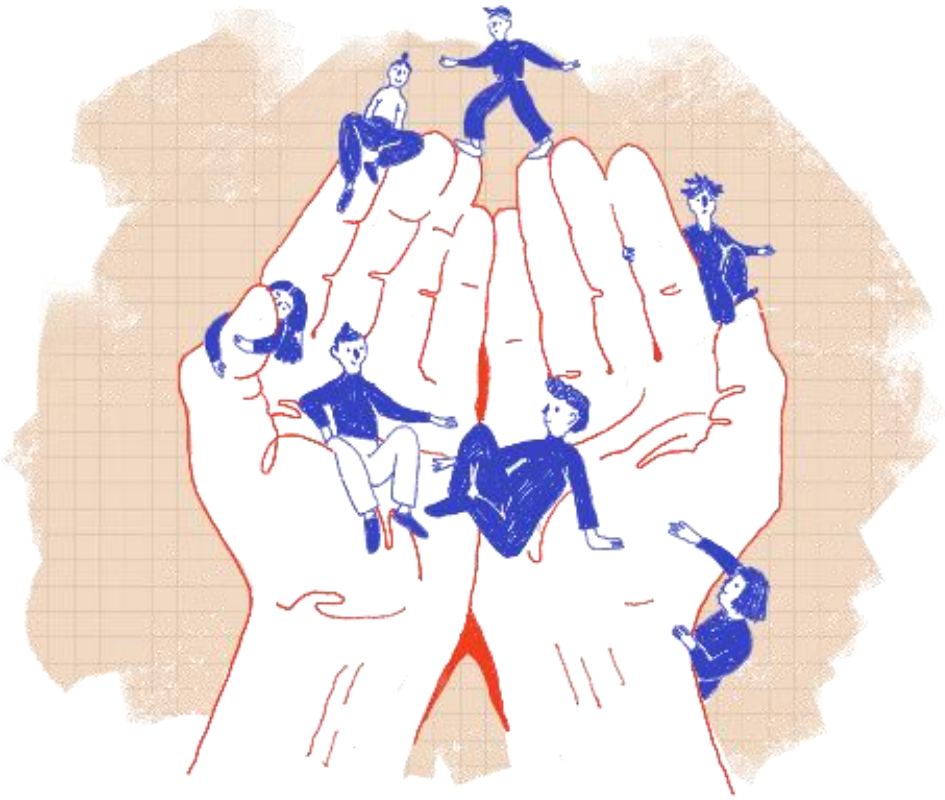

Avatud noorsootöö, huvihariduse ja huvitegevuse võimalused noorte, eelkõige tõrjutusriskis noorte, sotsiaalse kaasatuse suurendamiseks ning vajadused nende võimaluste arendamiseks

Maarja Käger, Kats Kivistik, Kristina Avdonina

Lõpparuanne

Aprill 2021

Uuring: Avatud noorsootöö, huvihariduse ja huvitegevuste võimalused noorte, eelkõige tõrjutusriskis noorte, sotsiaalse kaasatuse suurendamiseks ning vajadused nende võimaluste arendamiseks

Uuringu autorid: Maarja Käger
Kats Kivistik
Kristina Avdonina

Esikaane illustratsioon: Mette Mari Kaljas

Uuringu teostaja: MTÜ Balti Uuringute Instituut

Tellija: Haridus- ja Noorteamet

Uuringu teostas MTÜ Balti Uuringute Instituut Haridus- ja Noorteameti tellimusel. Täname olulise panuse eest Kadri Kivistikku ning kõiki intervjueerituid ja intervjueeritavate leidmisesse panustanud isikuid. Uuringusse andis suure panuse ka projekti tellija meeskond Reelika Pirk'i eestvedamisel.

Uuringut rahastati Euroopa Liidu Sotsiaalfondi ja riikliku struktuuritoetuse vahenditest Tellija eelarve kaudu haridus- ja teadusministri 29.06.2015.a käskkirja nr 281 „Toetuse andmise tingimuste kehtestamine tegevuse „Tõrjutusriskis noorte kaasamine ja noorte tööhõivevalmiduse parandamine" raames.

Euroopa Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti
tuleviku heaks

HARIDUS- JA NOORTEAMET

Balti Uuringute Instituut
Lai 30
51005 Tartu
tel 699 9480
ibs.ee

SISUKORD

SISSEJUHATUS 4

1. METOODIKA 6

2. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD JA VARASEMAD UURINGUD 10

2.1. Sotsiaalne tõrjutus 10
2.2. Sotsiaalse tõrjutuse põhjused 15
2.3. Kaasamine kui võimalus tõrjutust vähendada 19
2.4. Noorsootöö võimalus tõrjutust vähendada ja kaasatust suurendada 22

3. EESTI LÄHTEKOHAD NOORTE TÕRJUTUSEGA TEGELEMISEL 28

3.1 Seadusandlusest ja strateegilistest dokumentidest tulenevad lähtekohad 28
3.2 Avatud noorsootöö 31
3.3 Huviharidus ja -tegevus 33

4. NOORTE SOTSIAALNE TÕRJUTUS NING NOORSOOTÖÖ VÕIMALUSED TÕRJUTUST VÄHENDADA JA KAASATUST SUURENDADA INTERVJUUDES 36

4.1 Sotsiaalne tõrjutus 36
4.2 Kaasamine ja kaasatus 45
4.3 Avatud noorsootöö 57
4.4 Huviharidus ja -tegevus 65
4.5 COVID-19 mõju avatud noorsootöös, huvihariduses ja -tegevuses tehtavale 71

5. DISKUSSIOON, JÄRELDUSED JA SOOVITUSED 76

5.1 Järeldused 79
5.2 Soovitused 83

KOKKUVÕTE 85

VIIDATUD KIRJANDUS 87

LISAD 92

Lisa 1. Intervjueeritute taust 92
Lisa 2. Intervjuude baasküsimustikud 94
Lisa 3. Noorsootöös osalemise takistused 2020. aasta noorte noorsootööga rahulolu uuringu järgi 96
Lisa 4. Ennetustegevused ja osapooled eri arenguetappidel 98

SISSEJUHATUS

Sotsiaalne kaasatus ja sidusus tähendab ühiskonnaliikmete aktiivset osalemist ühiskondlikus elus, sealhulgas töötamist, majanduslikku aktiivsust ning vähest sotsiaalset tõrjutust. Sotsiaalne tõrjutus on olukord, kus inimese osalemine ühiskonna majanduslikus, sotsiaalses, poliitilises ja kultuurilises elus on piiratud. Sotsiaalset tõrjutust võib määratleda väga erinevalt ja sel on mitmeid dimensioone, kuid üksmeelel ollakse selles, et sotsiaalset tõrjutust iseloomustavad dünaamilisus ning suhte- ja keskkonnapõhisus, mis mõjutavad ressursse, osalust ja elukvaliteeti. Sotsiaalselt kaasavas ühiskonnas tunnevad kõik inimesed end sotsiaalselt mittetõrjutuna, see tähendab väärtustatuna; nende erinevusi austatakse ja nende põhivajadused on rahuldatud nii, et neile on tagatud väärikas elu.

Paraku ei tunne kõik noored ennast sotsiaalselt kaasatuna. Viimastel aastatel on kiusamist kogenud 24–35% õpilastest.[1] 35% õpilastest (osaliselt) ei nõustu, et keegi neid probleemide korral aitaks, 36% (osaliselt) ei nõustu, et täiskasvanud neid kuulaksid ja tõsiselt võtaksid, 42% (osaliselt) ei nõustu, et neil oleks võimalik osaleda neid puudutavate otsuste langetamisel.[2] Konkreetse noorsootöö osas pole 35–64% selles tegevuses osalenud noortest ettepanekuid teinud, kuna nad pole julgenud oma arvamust avaldada, ja 13–17% tundis, et nende arvamust ei võetaks kuulda või ei peetaks oluliseks.[3] Mida vanemad on noored, seda kriitilisemad ollakse.[4] Probleemi teeb veelgi tõsisemaks see, et üks halvemus või viga võib avalduda kiiresti ka teistes valdkondades. Ka PISA testid näitavad, et mida tõrjutumana noor ennast koolis tunneb, seda kehvemad on tema tulemused.[5] Sotsiaalne võrdsus on võtmetegur saavutamaks ühiskonna jätkusuutlik ja kaasav areng.[6] Mitteaktiivsete noorte kõrvalejäämine hariduse omandamisest ja tööturult on tõsine probleem nii konkreetsel ajahetkel kui ka tuleviku seisukohalt – see vähendab noorte tõenäosust olla täisväärtuslik ühiskonnaliige ehk suurendab noorte riski jääda pikaajaliselt töötuks või saada väiksemat töötasu, sattuda vaesusesse ja olla sotsiaalselt tõrjutud.

Seega on äärmiselt oluline kasutada kõikvõimalikke vahendeid sotsiaalse tõrjutuse ennetamiseks ja vähendamiseks ning inimeste, antud kontekstis noorte, sotsiaalse kaasatuse suurendamiseks. Olukorras, kus noorte enda tugivõrgustik ei aita piisavalt kaasa sotsiaalsele kaasatusele või isegi süvendab sotsiaalset tõrjutust, on üheks heaks (tõrjutusriskiga) noorte sotsiaalse sidususe ja kaasamise suurendamise võimaluseks just oskuslik noorsootöö. Erinevate uuringute ja strateegiliste dokumentide kohaselt ning valdkonna töötajate ja noorte endi hinnangul pakub noorsootöö oma erinevate tegevuste ja vormidega ning nende tegevuste raames läbi viidud konkreetsete eesmärgistatud tegevustega võimalusi noorte vaimseks ja füüsiliseks arenguks, tõrjutuse ennetamiseks ja vähendamiseks ning noorte kaasatuse suurendamiseks.

---

[1] Murakas, R., Soo, K., Otstavel, S. (2019). "Laste subjektiivne heaolu koolis." Laste subjektiivne heaolu kohalikus ja rahvusvahelises vaates. Eesti Statistika: Tallinn; Innove koduleheküülg. "2019. aasta üldhariduskoolide rahulolu ja koolikeskkonna küsitluste tagasiside", 2019; Oja, L., Aasvee, K. Haav, A., Kasvandik, L., jt. (2019). "Eesti kooliõpilaste tervisekäitumine. 2017/2018. õppeaasta uuringu raport", Tervise Arengu Instituut: Tallinn.

[2] Kutsar, D., Nahkur, O., Murakas, R. (2020). "Children's Worlds National Report. Estonia". Estonia National Report: University of Tartu.

[3] HeiVäl OÜ, Balti Uuringute Instituut (2021; avaldamisel). „Noorsootöös osalevate noorte rahulolu noorsootööga 2020".

[4] Oja, L., Aasvee, K. Haav, A., Kasvandik, L., jt. (2019). "Eesti kooliõpilaste tervisekäitumine. 2017/2018. õppeaasta uuringu raport"; HeiVäl OÜ, Balti Uuringute Instituut (2021; avaldamisel). „Noorsootöös osalevate noorte rahulolu noorsootööga 2020."

[5] Tire, G., Puksand, H., Lepmann, T., Henno, I., Lindemann, K., Täht, K., Lorenz, B., Silm, G. (2019). „Eesti 15-aastaste õpilaste teadmised ja oskused funktsionaalses lugemises, matemaatikas ja loodusteadustes". *Pisa 2018 Eesti tulemused*. SA Innove: Tallinn 2019.

[6] OECD (2019). "Pisa 2018 Results (Volume II): Where All Students can Succeed". Paris: OECD Publishing.

Mõistmaks paremini noorsootöös, täpsemalt avatud noorsootöös, huvihariduses ja huvitegevuses peituvaid võimalusi noorte, eelkõige tõrjutusriskis noorte sotsiaalse kaasatuse suurendamiseks ning vajadust nende võimaluste arendamise järele, tellis Haridus- ja Noorteamet riigihanke korras vastavasisulise uuringu. Käesolev aruanne annab ülevaate 2020. aasta juulist 2021. aasta märtsini korraldatud uuringu tulemustest. Esimeses peatükis kirjeldatakse põhjalikult uuringu tegemiseks kasutatud metoodikat. Teises peatükis antakse ülevaade uuringu teoreetilistest lähtekohtadest ja varasemate uuringute tulemustest. Kolmandas ja neljandas peatükis vaadeldakse teoreetilisi lähtekohti, arvestades Eesti hetkeolukorda ja väljavaateid nii seadusandlusele, strateegilistele dokumentidele kui ka noortega töötajate ja noorte hinnangutele tuginedes. Niipalju, kui saab, eristatakse avatud noorsootöö, huvihariduse ja huvitegevuse olukorda ning võimalusi. Arvestades, et uuring korraldati vahetult pärast COVID-19 esimest lainet ja uuringu ajal muutus olukord taas kriitilisemaks, kajastab aruanne ka COVID-19 mõju noorsootööle ja noorsootöö võimalustele. Aruanne lõpeb järelduste, soovituste ja kokkuvõttega.

1. METOODIKA

Uuringu eesmärk on anda ülevaade avatud noorsootöö ning huvihariduse ja -tegevuse töövormide rakendamise ja arendamise teoreetilisest potentsiaalist tõrjutust ennetada ning noori rohkem ja kaasavamalt kaasata (sh tõrjutusriskis noori ja tõrjutusriski vähendavalt) lähtudes noorte (sh tõrjutusriskis noorte) spetsiifikast ja avatud noorsootöö, huvihariduse, -tegevuse valdkondlikust spetsiifikast (eesmärkidest, kasutatavatest metoodikatest, töömudelist ja traditsioonidest). Oluline on analüüsida, mis takistab potentsiaali saavutamist ning millised on arenguvajadused selle paremaks saavutamiseks. Eesmärk on anda ka ülevaade noorte (sh tõrjutusriskis noorte) tajutud tõrjutuse dimensioonidest ja põhjustest. Niisamuti selgitada välja noorte hinnangud sotsiaalse kaasatuse kui tõrjutust ja tõrjuturiski vähendava instrumendi võimekusele noorsootöös, sh noorte tajutud barjäärid osalemaks, eelistused ja vajadused noorsootöö vormidele ja meetoditele sotsiaalse kaasatuse suurendamiseks ning millist tuge vajavad noored hakkamasaamiseks ja tõrjutuse vältimiseks või sealt väljumiseks noorsootöö kaudu. Uuring võiks innustada noorsootöö teenusepakkujaid ja -korraldajaid sotsiaalse kaasatuse, tõrjutusriskis noorte ning tõrjutuse teemadega tegelema, seejuures teadvustama võimalusi ja vajadust pakkuda noorsootöö tegevusi mitmekülgsele sihtrühmale.

Nimetatud eesmärkide täitmiseks ja noorsootöö potentsiaali paremaks ära kasutamiseks on oluline leida vastused järgmistele uurimisküsimustele:

- Taust
    - Milliseid noortele avalduvaid sotsiaalseid tõrjutuse dimensioone noored tajuvad?
    - Millised on sotsiaalse tõrjutuse põhjused noorte jaoks, nii kogetud kui ka tunnetuslikud?
- Kuidas saab avatud noorsootöö, huviharidus ja -tegevus aidata kaasa tõrjutusriskiga noorte sotsiaalse kaasatuse suurenemisele?
    - Millised on teoreetilised lähtekohad ja varasemate uuringute tulemused valdkonna kohta?
    - Kuidas avatud noorsootöö, huvihariduse ja -tegevuse eesmärgid, valdkonna spetsialistide oskused ja hoiakud, neile kättesaadavad vahendid ja ümbritsev keskkond aitavad kaasa tõrjutusriskis noorte kaasatuse suurenemisele – milline on Eesti olukord praegu?
    - Mis takistab praegu sotsiaalse kaasatuse suurendamist, sh tõrjutusriskis noorte kaasatuse suurendamist noorsootöö rakendaja/korraldaja hinnangul?
    - Milliseid barjääre tajuvad noored avatud noorsootöös, huvihariduses ja huvitegevuses noorte sotsiaalse kaasatuse suurendamisel?
    - Millist tuge vajavad noored tõrjutuse vältimiseks või ületamiseks noorsootöö kaudu?
    - Kuidas on COVID-19 mõjutanud noorte kaasamist ja kaasatust, milliseid võimalusi ja probleeme see on kaasa toonud?
- Kuidas on vaja noorsootööd jm arendada, et aidata kaasa tõrjutusriskiga noorte sotsiaalse kaasatuse suurenemisele?
    - Mida on vaja arendada, sh poliitikakujundamises, et suurendada noorte kaasatust avatud noorsootöö, huvihariduse ja -tegevuse kaudu?
    - Kuidas ületada barjääre, mida noored tajuvad avatud noorsootöös, huvihariduses ja huvitegevuses noorte sotsiaalse kaasatuse suurendamisel?
    - Millised on noorte eelistused ja vajadused noorsootöö vormidele ja meetoditele, et suurendada noorte sotsiaalset kaasatust ühiskonnas?

Uurimisküsimustele vastuste leidmiseks teostati uuring lähtuvalt joonisel 1 kirjeldatud protsessist. Uuringut alustati 2020. aasta juulis sekundaarallikate ülevaate koostamisega, millele järgnesid intervjuud valdkondlike

ekspertide, noortega töötajate ja noortega (vt ka tabel 1). Tagamaks parimat infokogumise, valideerimise ja ettepanekute tegemise protsessi, intervjueeriti kõigepealt valdkonna eksperte. Noortega töötajatele suunatud küsimustiku kooskõlastamise järgselt teostati suurem osa nendega planeeritud intervjuudest. Seejärel tehti intervjuud noortega, kasutades juba osaliselt noortega töötajatelt saadud infot. Lõpetuseks tehti veel intervjuud noortega töötajate ja KOV-i esindajatega, arvestades mh noortelt saadud sisendit teatud mõtete arendamiseks-kinnitamiseks. Seejärel arutati tulemusi ja võimalikke lahendusi noortega töötajate ja noorte fookusgrupi intervjuudes ja valideerimisseminaril, et uuringu ettepanekud oleksid võimalikult asjakohased, realistlikud, täpsed ja võtaksid arvesse nii sihtrühma kui ka valdkonnas tegutsevate inimeste nägemust. Aruannet täiendati ka Haridus- ja Teadusministeeriumi (HTM) tellimusel läbi viidud uuringu „Noorsootöös osalevate noorte rahulolu noorsootööga 2020“ [7] (edaspidi NTR 2020) veebiküsitluse ja noorsootöötajate ning noortega toimunud fookusgrupiintervjuude tulemustega.[8]

Joonis 1. Uuringu protsess

Sekundaarallikate ülevaate peamiseks eesmärgiks oli paremini mõtestada noorte sotsiaalse tõrjutuse dimensioone ja põhjuseid, sotsiaalse kaasatuse suurendamise võimalusi ning vajadusi, sh tuvastada tingimusi, mis võivad olla takistavaks noorte kaasamisel. Allikate ülevaade andis teoreetilise ja seadusandliku tausta küsimustike koostamiseks, uuringu käigus saadud empiiriliste andmete tõlgendamiseks ja uurimisküsimustele vastamiseks. Lisaks võimaldas 16–26-aastaste mitte õppivate ega töötavate noorte (NEET-staatuses noorte) arvestatav kajastus varasemates uuringutes keskenduda selles uuringus 7–17-aastaste noorte käest sisendi küsimisele.

Sekundaarallikate ülevaade koosneb valdkonnaga seotud varasemate uurimuste ja uuringute, sh teadusartiklite ning teoreetiliste kontseptsioonide ülevaatest ning Eestis valdkonnaga seotud dokumentide ülevaatest.

Intervjuud ja fookusgrupiarutelud ekspertide, noortega töötajate ja noortega tuginesid sekundaarallikate ülevaatele ja selleks hetkeks kogutud teabele ning toimusid järgmistel eesmärkidel:

- Ekspertide kogemuste kaardistamine ja soovituste saamine uuringu metoodika ja valimite täpsustamiseks, küsimustike koostamiseks ja tulemuste konteksti seadmiseks;
- Noortega töötajatest intervjueeritute kogemuste kaardistamine seoses uurimisküsimustega (oma töö);
- Noortega töötajatest intervjueeritute kogemuste ja hinnangute kaardistamine seoses võimalike tõrjutuse põhjustega (noortega töötajate hinnanguid-kogemusi küsiti 7–26-aastaste kohta);
- Noorte kogemuste ja hinnangute kaardistamine seoses uurimisküsimustega (7–16/17-aastaste hinnang tõrjutusele ja sellele, millistest (noorsootöö) tegevustest/võimalustest nad puudust tunnevad);
- Noorte ja noortega töötajate soovituste saamine ja valideerimine sotsiaalse kaasatuse suurendamiseks.

[7] HeiVäl OÜ, Balti Uuringute Instituut (2021; avaldamisel). „Noorsootöös osalevate noorte rahulolu noorsootööga 2020.”
[8] Kuna 1) Eestis pole täpset ülevaadet erinevates noorsootöö tegevustes osalevate noorte ja nende tausta kohta ning 2) uuring oli suunatud peamiselt noorsootöö tegevustes osalenud noortele, ei ole tegu esindusliku valimiga: aruanne kajastab uuringus osalenute osalust ja hinnanguid ehk ei pruugi anda üldistavat ülevaadet osalusest.

Sõltuvalt konkreetsest noortega toimunud intervjuust lasti intervjueeritul tutvuda ka erinevate noorsootööga seotud tegevustega ning paluti need grupeerida lähtuvalt sellest, mida nad tahaksid teha, oleksid valmis tegema või proovima ja mida ei taha teha. Silmast-silma toimunud intervjuude puhul jagas noor tegevusi kajastavad sildid kolme hunnikusse, digitaalselt toimunud intervjuude puhul näitas intervjueerija ekraanil erinevaid tegevusi või küsis suuliselt noore osalusvalmiduse, senise kogemuse ja mõneti ka eelarvamuste kohta.

Tabelis 1 on toodud välja täpsemad kasutatud kvalitatiivsed andmekogumise meetodid ja valimid. Lisas 1 on intervjueeritute täpsem taustainfo.[9]

Tabel 1. Uuringu sihtrühmad, kaasamise meetod ja aeg

Sihtrühm	Meetod ja kaasatavate arv	Intervjuu aeg
Valdkondlikud eksperdid	Intervjuud: 2 teoreetikut-praktikut Valideerimisseminar: 29 valdkondlikku eksperti	August – september Veebruar
Noortega töötajad	9 grupiintervjuud, ühes grupis 2-5 osalejat; 7 personaalintervjuud; kokku 35 osalejat (lisaks 1 lühivestlus): • Noorsootöötajad, sh huviharidust-tegevust pakkuvad spetsialistid, avatud noortekeskuste töötajad • KOV-i noorsootöö korraldamisega seotud spetsialistid; • Üldhariduskoolide õpetajad, huvijuhid, ringi juhendajad ja huvijuhid, sh erivajadustega õpilaste koolide esindajad; • Lastekaitsetöötajad, sotsiaaltöötajad, noorsoopolitseinikud, turva- ja noortekodude töötajad; • Tõrjutuse, kiusamise ja kaasatusega seotud projektide esindajad, sh koolitajad, koolide kontaktisikud; • NEET-noortega[10] tegelevad spetsialistid.	Etapiti: september–veebruar
	Intervjueeritute valikul jälgiti, et esindatud oleksid erineva suuruse ja asukohaga KOV-id, erinevas vanuses olevate noortega töötajad, erinevate aine- ja noorsootöö valdkondade esindajad ning et kaasataks vähemalt ühte KOV-i, mille elanikkonnas on palju muukeelseid noori. Fookusgrupiintervjuud: 1 valideeriv FG 5 osalejaga (KOV esindaja, huvijuht, huviharidus, huvitegevus, mentor), 1 NTR 2020 tulemusi valideeriv FG 8 osalejaga (esindatud kõik noorsootöö tegevused).	Veebruar
Noored	21 noort vanuses 7–19; 15 personaalintervjuud ja 3 intervjuud kahe noorega, neist ühes paarisintervjuus üks 19-aastane noor. Vastavalt võimalusele jälgiti intervjueeritute valikul, et esindatud oleksid erinevad noored lähtuvalt järgmistest tunnustest: keel, piirkond (Ida-Virumaa, Lõuna-Eesti, muu Eesti), vanus, haridus, sugu, tõrjutust põhjustada võivad täiendavad aspektid.	November – detsember
	Fookusgrupiintervjuud: 1 valideeriv arutelu 2 osalejaga, 3 NTR 2020 tulemusi valideerivat FG-d kokku 18 osalejaga (5.–9. klassi noored)	Veebruar – märts

Vastavalt tabelis toodule kaasati uuringusse ka neid spetsialiste, kes pole avatud noorsootöö, huvihariduse ja -tegevuse läbi viimisega otseselt seotud spetsialistid. Uurijate kogemusele, varasematele uuringutele ja ekspertintervjuudele tuginedes puutuvad noorte tõrjutuse ja sotsiaalse kaasatusega seotud probleemidega

[9] Aruandes ei ole läbivalt tsitaatide autorite täpsemaid andmeid esitatud, kui need just ei ole olulised olnud tausta paremaks mõistmiseks. Põhjuseks järgnev: 1) oht intervjueeritute tuvastamiseks, 2) oht, et tulemusi või hinnanguid peetakse omaseks vaid kindlale noortega töötajate grupile või teatud taustatunnustega noortele samas kui uuringu kohaselt ilmestab tsitaat üldist olukorda ja taustatunnused ei oma tähtsust.

[10] Terminiga „NEET-noored“ või “NEET-staatuses noored” mõeldakse Eestis neid 15–29-aastaseid inimesi, kes ei tööta ega osale koolitusel (NEET – „*not in education, employment or training*“).

kokku ka teised noortega töötavad spetsialistid (aruandes nimetatud kui noortega töötajad, hõlmab mh noorsootöötajaid) ning nende tähelepanekud ja kogemused võivad anda väärtuslikku sisendit avatud noorsootöö, huvihariduse ja -tegevuse potentsiaali paremaks ära kasutamiseks noorte tõrjutuse vähendamisel ning sotsiaalse kaasatuse suurendamisel. Seega peeti oluliseks laiema spetsialistide ringi kaasamist uuringusse.

Noortega töötajate valikul pöörduti sekundaarallikate ülevaate koostamisel silma jäänud, tellija soovitatud ja konkreetse tegevuse internetiotsingu kaudu leitud spetsialistide poole. Lisaks kasutati lumepallimeetodit: intervjueeritutelt küsiti soovitusi, milliste teatud kriteeriumitele vastavate spetsialistidega veel kontakteeruda võiks. Spetsialistidega kontakteeruti personaalselt, internetist leitud e-posti aadressi või telefoninumbri kaudu, vajadusel soovitaja kaudu. Noortega saadi kontakti noortega töötajate ja lapsevanemate kaudu, aga ka lumepallimeetodil. Kontakteeruti telefoni, Facebooki või e-kirja kaudu. Noorte uuringus osalemise motivatsiooni tõstmiseks pakuti noortele Apollo kinkekaarti.

Intervjuud toimusid sõltuvalt intervjueeritu soovist, asukohast ja viiruste perioodist kas silmast silma või telefoni, Viberi, Zoomi või Teamsi kaudu. Intervjuud ekspertide ja noortega töötajatega olid keskmiselt 90 minutit, noortega 40–70 minutit. Noortega töötajate fookusgrupi intervjuu kestis 90 minutit ja noortega toimunud fookusgrupiintervjuu 75 minutit. Noortega toimunud fookusgrupiintervjuu oli täiendav rakendatud meetodiga ning kuna paralleelselt toimusid ka NTR 2020 fookusgrupi intervjuud ning paari grupi noored nõustusid arutletu kasutamisega mõlema uuringu aruannetes, ei viidud tellijaga kooskõlastatult läbi täiendavat fookusgrupi intervjuud noortega.

Intervjueeritute nõusolekul intervjuud salvestati ja transkribeeriti. Venekeelsete intervjuude transkriptsioonid tõlgiti eesti keelde, et tagada nende arusaadavus kõigile meeskonnaliikmetele. Transkriptsioonid kodeeriti lähtudes uurimisküsimustest ja intervjuu küsimustest (tuginevad uurimisküsimustele) ning intervjuude käigus silma jäänud korduvatest ja silmatorkavatest teemadest ning aspektidest. Transkriptsioonidest võeti aruande ilmestamiseks ka tsitaate, mis on kajastatud anonümiseerituna: intervjueeritu täpsem taust on välja toodud vaid siis, kui see on kajastatu ilmestamiseks olnud oluline. Täpsema intervjueeritu tausta välja toomist ei peetud mõistlikuks 1) intervjueeritu anonüümsuse tagamiseks ja 2) vältimaks olukorda, kus intervjueeritu taustast tulenevalt tsitaati vaid vastava taustaga sihtrühma esindajatele omaseks peetakse.

Vastavalt eelnevalt toodule kasutati käesolevas uuringus ka paralleelselt läbi viidud **NTR 2020 ankeetküsitluse ja fookusgrupiintervjuude tulemusi**. Uuringu küsimustikku kohendades arvestati ka käesoleva uuringuga – küsimustikku täiendati huvihariduses, huvitegevuses ja avatud noorsootöös mitteosalemise põhjustega, küsiti sõprade piisavuse, üldise eluga rahulolu ja perekondliku tausta kohta.

Noortega töötajate ja noortega tehtud valideerivaid fookusgrupiintervjuusid täiendavalt viidi läbi **valideerimisseminar valdkondlike ekspertidega**. Eesmärk oli järelduste täpsustamine ja esitatavate soovituste kohalikul ning riiklikul tasandil rakendatavuse arutamine. Valideerimisseminar kestis 1,5 tundi ja toimus Zoomi vahendusel. Osalejatele saadeti eelnevalt tööleht uuringu olulisemate tulemuste, kaardistatud probleemkohtade ning aruteluküsimustega. Seminarist võttis osa 26 spetsialisti (esindatud olid mh Haridus- ja Teadusministeerium, Haridus- ja Noorteamet, huvihariduse ja huvitegevuse läbiviijad, avatud noortekeskused) ja kolm noort. Sõltuvalt käsitletud küsimuse püstitusest viidi arutelud läbi kas ühises suures grupis või jaguneti väiksemateks rühmadeks. Valideerimisseminarile tuginedes täpsustati uuringu lõpparuannet.

2. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD JA VARASEMAD UURINGUD

Peatükis esitatakse noorte sotsiaalse tõrjutuse definitsioon, selle erinevad dimensioonid ja põhjused varasemate uuringute põhjal ning antakse ülevaade sellest, kuidas noorte kaasatust suurendada, sh avatud noorsootöö ja huvihariduse ja -tegevusega.

2.1. Sotsiaalne tõrjutus

Sotsiaalse tõrjutuse definitsioone on palju, võimaldades mitmeid tõlgendusi. Levitas jt on defineerinud seda järgmiselt: „Sotsiaalne tõrjutus on kompleksne ja mitmemõõtmeline protsess. See hõlmab ressursside, õiguste, kaupade ja teenuste puudumist või keelamist ning võimetust osaleda tavapärastes suhetes ja tegevustes, mis on kättesaadavad enamusele ühiskonna elanikest, olgu siis majanduslikul, sotsiaalsel, kultuurilisel või poliitilisel areenil. See mõjutab nii üksikisikute elukvaliteeti kui ka kogu ühiskonna võrdsust ja sidusust.“[11]

Sotsiaalset tõrjutuse määratluste ja lähenemiste paljususe tingimustes on aastatega välja kujunenud definitsioonide ühine alus ehk iseloomustavad tunnused. Esiteks on sotsiaalne tõrjutus **mitmemõõtmeline ehk võib avalduda mitmes dimensioonis**.[12] Mitmemõõtmelisus tähendab, et sotsiaalse tõrjutuse puhul on tegemist korraga mitme erineva tõrjutusega. Silveri[13] järgi väljendub sotsiaalne tõrjutus nii majanduslikus kui ka sotsiaalses (sh poliitilises ja kultuurilises) ilmajäetuses, kuid tõrjutus ühes mõõtmes võib suurendada ka tõrjutuse riski teistes mõõtmetes. Samas on inimesi, kes on tõrjutud vaid mõnes mõõtmes, rohkem kui neid, kes on tõrjutud kõigis mõõtmetes. Just noorte puhul on aga suur risk, et ilmajäetused ilmnevad mitmes dimensioonis korraga ehk kuhjuvad – nt kui noor sünnib nappide majanduslike, kultuuriliste ja sotsiaalsete ressurssidega perekonda, on suurem risk, et ilmajäetused aja jooksul ei kao, vaid hoopis kuhjuvad[14]. Negatiivsed kogemused erinevates dimensioonides tõukavad noort ühiskonnast üha kaugemale. Nende elusündmuste tagajärjel on sunnitud noor sobitumiseks haridusse või tööturule oma väärtushinnanguid muutma ja sellega kaasneb ka subjektiivse heaolu kahanemine, mis pikemas perspektiivis kahandab noore enesehinnangut, mis viib omakorda uute probleemideni.[15] Täpsemalt on dimensiooni käsitletud järgmises alapeatükis.

---

[11] Levitas, R., Pantazis, C., Fahmy, E., Gordon, D., Lloyd, E. & Patsios, D. (2007). “The Multidimensional Analysis of Social Exclusion”. A research report for the social exclusion task force. Cabinet Office, lk 9.
[12] Lessof, C., Jowell, R. (2000). “Measuring Social Exclusion. Centre for Research into Elections and Social Trends”. Working Paper Number 84. The Centre for Research into Elections and Social Trends: University of Oxford.
[13] Silver, H. (2006). “Social exclusion”. In Encyclopedia of Sociology. Oxford: Blackwell.
[14] Helemäe, J. (2018). “Sotsiaalne tõrjutus noortevaldkonna kontekstis.” RASI toimetised nr 1. Tallinn: Tallinna Ülikool, lk. 6.
[15] Kasearu, K., Trumm, A. (2013). „Noorte tõrjutus, väärtused ja rahulolu eluga“. Noored ja sotsiaalne kaasatus, *Noorteseire aastaraamat 2012*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 68.

Teatud üksmeel on saavutatud ka selles, et lisaks mitmedimensioonilisusele on sotsiaalsele tõrjutusele omased nt järgmised tunnused[16]: **dünaamilisus, suhtepõhisus (*relationality*) ja keskkonnapõhisus (*context-specificity*).**

Sotsiaalse tõrjutuse **dünaamilisus (muutuvus) ja ülekanduvus (siirduvus)**[17] tähendab, et sotsiaalne tõrjutus on nii olukord kui ka protsess ning tõrjutus ise, aga ka selle avaldumine erinevates dimensioonides muutub aja jooksul. Seejuures on tõrjutusel kombeks üle kanduda ühest dimensioonist teise – noore tõrjutus ühes dimensioonis võib suurendada riski, et ta on tõrjutud ka teistes dimensioonides. Noorte sotsiaalse tõrjutuse uurimine ja vähendamine on väga oluline, kuna sellel eluperioodil võib ühe (esialgu justkui väikese) vea eest jäädagi maksma kallist hinda kogu elu jooksul – nii näiteks mõjutab just töötuperiood noore elu kulgu oluliselt rohkem, kui täiselujõus töötuks jäämine. Seejuures on sotsiaalset tõrjutust ja selle riski nähtud **põlvkondadevahelisena** ja mitte võrdselt ühiskonna lõikes jagatud[18] – halvad eeltingimused kanduvad üle vanematelt ja kogukonnalt lastele ehk vaesus toodab vaesust ja tõrjutus tõrjutust. Ka Kutsari ja Kasearu[19] tulemused on näide sellest, et tõrjutus ühes dimensioonis (sotsiaalsed suhted, turvalisus) võib kaasa tuua tõrjutuse teises dimensioonis (hariduslik). Nimelt on selles, kas lastele meeldib koolis käia, suur roll sellel, kas nad saavad teiste lastega läbi ning kui turvaliselt nad ennast koolis tunnevad. Kooli mitte meeldimine on aga esimene märk võimalikust mahajäämusest ja väljakukkumisest.

Teiseks on sotsiaalne tõrjutus **suhtepõhine.** Suhtepõhisust seostatakse olulise muutusega sotsiaalse halvemuse mõtestamisel. Kui vaesus viitab pigem ressursside puudumisele üksikisiku või leibkonna tasandil, siis sotsiaalne tõrjutus võib tähendada ilmajäetust ka kogukonna või piirkonna tasandil ning määrava tähtsusega on sotsiaalsete suhete olemus ja kvaliteet[20]. Mathieson jt[21] eristavad suhtepõhisuse kahte tõlgendust. Ühe fookuses on (üksikisiku) halvemus, mis tuleneb suhete „rebenemisest“ inimese ja ühiskonna vahel – sotsiaalne tõrjutus on mõtestatud kui mitmete halvemuste kuhjumine, mida kogetakse väljaspool ühiskonna põhivoolu nii, et neil ei ole võimalik selles ühiskonnas täisväärtuslikult osaleda. Teise lähenemise kohaselt on tõrjutus ja ebavõrdsus sotsiaalsete rühmade, rahvusriikide ja globaalsete piirkondade vaheliste sotsiaalsete ja võimusuhete tulemus.[22]

Silver ja Miller[23] väidavad, et sotsiaalne tõrjutus on **keskkonnapõhine** suhteline mõiste, kuna selle tähendus sõltub keskkonnast ja ühiskonnast, peegeldades nii ideoloogilisi arusaamu, hoiakuid ja eelarvamusi, mida tähendab just sellesse ühiskonda/kultuurilisse keskkonda kuulumine, kui ka kohalike olude eripära. Vähem väärtuslike liikmete **väljajätmine algab leibkonnast ja peredünaamikast**, **peegeldades sageli ühiskonna normatiivset struktuuri**. Nii näiteks avalduvad tihti perekonnas ja ka kooliklassis ühiskonna tasandil

---

[16] Mathieson, J., Popay, J., Enoch, E., Escorel, S., jt. (2008). “Social Exclusion: Meaning, Measurement and Experience and Links to Health Inequalities: A Review of Literature, background paper no. 1.” WHO Social Exclusion Knowledge Network.

[17] Mathieson, J., Popay, J., Enoch, E., Escorel, S., jt. (2008). “Social Exclusion: Meaning, Measurement and Experience and Links to Health Inequalities: A Review of Literature”, background paper no. 1. WHO Social Exclusion Knowledge Network, lk 13; Helemäe, J. (2018). “Sotsiaalne tõrjutus noortevaldkonna kontekstis”. *RASI toimetised nr 1.* Tallinn: Tallinna Ülikool, lk. 8.

[18] “The drivers of social exclusion” (2004). A review of the literature for the Social Exclusion Unit in the Breaking the Cycle series. Summary.; Lessof, C. Jowell, R. (2000). “Measuring Social Exclusion”. Centre for Research into Elections and Social Trends. Working Paper Number 84. The Centre for Research into Elections and Social Trends: University of Oxford.

[19] Kutsar, D. Kasearu, K. (2017). “Do children like school – Crowding in or out? International comparison of children's perspectives.” Children and Youth Services Review, lk 80, 140-148.

[20] Lessof, C. Jowell, R. (2000). “Measuring Social Exclusion”. Centre for Research into Elections and Social Trends. Working Paper Number 84. The Centre for Research into Elections and Social Trends: University of Oxford.

[21] Mathieson, J., Popay, J., Enoch, E., Escorel, S., Hernandez jt. (2008). “Social Exclusion: Meaning, Measurement and Experience and Links to Health Inequalities: A Review of Literature, background paper no. 1”. WHO Social Exclusion Knowledge Network.

[22] Piachaud, D., Bennett, F., Nazroo, J., Popay, J. (2009). „Social Inclusion and Social Mobility. Task Group Report 9“. London: Marmot Review.

[23] Silver, H., Miller, S. M. (2003). “Social exclusion: The European approach to social disadvantage”. *Indicators, vol 2, no. 2,* 1–17, lk 9.

domineerivad mustrid ja hoiakud, mis hoiavad nt naisi võimust eemal või stigmatiseerivad vaimse tervise probleeme. Seejuures võib **tõrjumise normatiivne struktuur olla peidus** isegi tõrjuja enda eest ehk siis tõrjumine toimub alateadlikult või fakte eelarvamustest eristamata.[24] Arusaam sellest, mida tähendab olla osa antud ühiskonnast, võib erineda ka põlvkondade lõikes. Sotsiaalselt tõrjututeks võib siis pidada neid noori inimesi, kelle võimalused olla kaasatud täiskasvanuks saamist iseloomustavatesse tegevustesse on piiratud. Millistesse tegevustesse täpsemalt ja millises vanuses – see varieerub ühiskondade lõikes, kuid igas ühiskonnas kaasnevad täiskasvanuks saamisega nii õigused kui ka ootused teatud käitumisele.

Lisaks eristavad Bude ja Lantermann[25] **objektiivset ja subjektiivset** sotsiaalset tõrjutust. Objektiivne tõrjutus väljendub selles, kui keegi satub halba olukorda ning seda on võimalik väliselt määratleda, näiteks leibkonna sissetuleku, tööhõive, psühhofüüsilise heaolu järgi. Subjektiivne tõrjutus on indiviidi enda subjektiivne tõrjutud oleku tunne, mis on seotud ühiskonda kuulumise tundega. Seejuures eristavad nad sisemisi ja väliseid ressursse: sisemisi ressursse tuleks mõista kui vahendit, millega inimesed muudavad neile kättesaadavad välised ressursid tegelikuks eeliseks/varaks. Sel moel ei määra sotsiaalset tõrjutust vaid negatiivsed sotsiaalsed olud, vaid ka see, kuidas inimene neile oludele reageerib ja nendega toime tuleb. Seejuures sõltub see, kui hästi keegi reageerib negatiivsetele olukordadele, tema toimetulekutehnikast ja arusaamast olemasolevatest ressurssidest. Nii näiteks võib halva toimetulekutehnikaga inimene ebaõnnestumiste korral ühiskonnast taanduda, samas teadmine, et rasketest olukordadest väljumiseks on palju kättesaadavaid ressursse, võimaldab inimestel otsustavaid meetmeid võtta ja halvast olukorras välja rabeleda. Seega on lisaks objektiivsetele ja välistele ressurssidele olulised ka sisemised ressursid ja õpitavad õiged toimetuleku tehnikad.

2.1.1 Sotsiaalse tõrjutuse dimensioonid

Sotsiaalsel tõrjutusel eristatakse mitmeid dimensioone[26]. Kõige kesksemaks peetakse neist 1) **majanduslikku dimensiooni**, mille alla kuuluvad nii majanduslikud probleemid kui ka ebapiisav sissetulek, ning 2) **sotsiaalset dimensiooni**, mis on põhjustatud vanemate või riigi poolsest või mõlema toetuse puudusest, vähesest sotsiaalsest sidususest, stigmatiseerituse ja kriitika objektiks olemise tundest.[27] Sotsiaalse dimensiooni alla arvestatakse tihti ka teised dimensioonid, nt **kultuuriline ja poliitiline dimensioon**, samas on tavaline eristada kultuurilist ja poliitilist dimensiooni ka eraldi dimensioonidena. Seega võib sotsiaalse tõrjutuse määratlust laiendada majanduslikule, sotsiaalsele, kultuurilisele ja poliitilisele mõõtmele[28]. Kronauer[29] on eristanud lisaks eelnevatele ruumilist ja institutsionaalset mõõdet. Ruumiline dimensioon tähendab ruumilist eraldatust „peavooluühiskonnast“ ehk tõrjutute koondumist eraldi naabruskonda, linnaossa või regiooni; institutsionaalne tõrjutus tähendab avaliku ja erasektori taandumist tõrjututest, millega tekitatakse tõrjututele raskusi sotsiaalhoolekande programmides osalemisel, avalike teenuste ja koolituse saamisel.

---

[24] New Frontiers of Social Policy. (2013). „Inclusion Matters: The Foundation for Shared Prosperity.“ International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, Washingot D.C, lk 77.
[25] Bude, H. and Lantermann, E.-D. (2006). „Soziale Exklusion und Exklusionsempfinden“. *Kölner Zeitrichft für Soziologie und Sozialpsychologie 58,* 233–252.
[26] Levitas jt eristavad sotsiaalses tõrjutuses kolme dimensiooni ressursside (materiaalsed ja majanduslikud, ligipääs teenustele, sotsiaalsed suhted), osaluse (majanduslik, sotsiaalne, kultuuriline, haridus ja oskused, poliitiline osalus) ja elukvaliteedi (tervis ja heaolu, elukeskkond, kuritegevus) järgi. Levitas, R., Pantazis, C., Fahmy, E., Gordon, D., Lloyd,. Patsios, D. (2007). “The Multidimensional Analysis of Social Exclusion: A research report for the social exclusion task force”.Social policy Towsend Centre: University of Bristol.
[27] Reiska, E. (2018). “Noorte sotsiaalne tõrjutus”. *Rasi toimetised nr 3*. Tallinn: Tallinna Ülikool, lk 7.
[28] Khan, S., Combaz, E., McAslan, E. (2015). “Causes and forms of social exclusion”. *Topic Guide.*
[29] Kronauer, M. (1998). „Social Exclusion and “Underclass: New Concepts for the Analysis of Poverty“. H.-J. Andreß (toim). *Empirical Poverty Research in a Comparative Perspective.* Aldershot, Ashgate 51–75, lk 66-67.

Majanduslik dimensioon avaldub piiratud materiaalsetes ressurssides, mis tähendab vaesust ja tööturust eemalejäämist[30]. Antud uuringu fookuses võib tähendada see ka osaletavate noorsootöö tegevuste ja oskusi arendavate tegevuste piiratud valikut, mis võib hiljem avalduda nt töökoha leidmise raskuses, madalas sissetulekus ja tööpuuduses. Noored on majanduslikule dimensioonile keskmisest avatumad, sest töö puudumine, vähetasustatud töö, vanematest sõltumine või sotsiaaltoetustest elamisest tingitud madal leibkonna sissetulek takistab eluks oluliste vajaduste rahuldamist. Noored on tööturule sisenedes teistest vanuserühmadest nõrgemas seisus ja seetõttu on nende töökohad ebakindlamad ja nad jäävad sagedamini töötuks. Noorte töötus suurenes keskmisest oluliselt rohkem nii 2008.–2010. aasta majanduslanguse ajal kui ka 2020. aastal[31]. On leitud, et tööturult eemal olemine on üheks võimalikuks põhjuseks vaimse tervise probleemide tekkimisel ja mõjub halvasti enesekindlusele, mistõttu on sealhulgas takistatud töökoha leidmine.[32] Murettekitav on ka tõsiasi, et mida kauem otsib noor tööd, seda tõenäolisemalt ta kohaneb tekkinud olukorraga ja loobub tööotsingutest.[33] Lisaks on NEET-staatuses noorte rahulolu oma eluga tunduvalt madalam kui noortel, kes tunnevad, et neil on keeruline majanduslikult hakkama saada.[34]

Sotsiaalne dimensioon on sotsiaalsete kontaktide ja suhete piiratus ja suletus, kus tõrjutut käsitletakse marginaliseerunu ja häbiväärsena.[35] See on seotud noore välja arenemata sotsiaalsete oskuste ja suhetega, mille tagajärjel on noorel vähe suhteid teiste inimestega ning ta on eemaldunud ühiskonnast. Tõrjutud noorte puhul on varasematest uuringutest leitud, et nende usaldus inimeste vastu on tunduvalt madalam kui nende eakaaslaste oma. Samuti usuvad tõrjutud noored vähem inimeste headusesse ja institutsioonidesse. Usalduse puudumine takistab ka nende abistamist ning soodustab nende veel suuremat võõrandumist ühiskonnast.[36] Sotsiaalset ilmajäetust tunnevad nt erinevate puuetega inimesed, kes ei saa ühiskonnaelus teistega võrdsetel alustel kaasa lüüa, mis jätab nad varju ja nende vajadused jäävad täitmata. Lisaks tõdevad ka noored, kes kuuluvad kõrge sotsiaalse tõrjutuse riskiga gruppi, et neil pole eriti sõpru ja nende sõbrad on nende kodukohast lahkunud.[37] Suhtlusvõrgustiku ja toetavate inimeste puudumine tekitab noorele üksildust ja võib viia depressioonini.

Noorte usaldamatus institutsioonide suhtes võib olla üks põhjuseid, miks nende poliitiline osalus võib olla kesine.[38] Samas tahetakse noorsootöös üha enam ja see on üks noorsootöö sihte, et noor osaleks poliitikas ja nendega seonduvate otsuste vastuvõtmisel oma häälega, mis võiksid tema heaolu ja osalust ühiskonnas tõsta. Poliitikast, võimust ja otsustamisest kõrvale jäämine, vabatahtlikult või mitte, võimetust osaleda ühiskondlikus elus võib pidada sotsiaalse tõrjutuse **poliitiliseks dimensiooniks**, mida määratletakse tavaliselt kui poliitilise õiguste, nt väljendus- ja osalusõiguse keelamist.

---

[30] Kronauer, M. (1998). „Social Exclusion and "Underclass": New Concepts for the Analysis of Poverty". H.-J. Andreß (toim). *Empirical Poverty Research in a Comparative Perspective*. Aldershot, Ashgate 51–75, lk 63

[31] Keskmine töötus tõusis 2019-2020 4,4%lt 6.8%ni, 15-26aastaste noorte töötus tõusis 8,8%lt 14,9%ni. Statistikaameti kodulehekülg. „Statistikaameti Tööpoliitika näitajad". Statistikaamet: Tallinn.

[32] Reiska, E. (2018). "Noorte sotsiaalne tõrjutus". *Rasi toimetised nr 3*. Tallinn: Tallinna Ülikool, lk 12.

[33] Kasearu, K., Trumm, A. (2013). „Mittetöötavate ja mitteõppivate noorte sotsiaalne tõrjutus". *Noored ja sotsiaalne kaasatus. Noorteseire aastaraamat 2012*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 40; Tatar, M., Käger, M., Kivistik, K., Vollmer, M., Pertšjonok, A. (2017). "Tegevuse „Minu esimene töökoht" vahehindamine". Balti Uuringute Instituut: Tartu, lk 44. Noorte kiiret toetamise vajadust kajastab ka Käger, M., Õunapuu, T., Kivistik, K., Tambur, M., Kaldur, K. (2020). "Noortegarantii tugisüsteemi rakendamise mõju ja tulemuslikkuse analüüs". Balti Uuringute Instituut: Tartu.

[34] Kasearu, K., Trumm, A. (2013). "Noorte tõrjutus, väärtused ja rahulolu eluga". *Noored ja sotsiaalne kaasatus. Noorteseire aastaraamat 2012*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 64.

[35] Kronauer, M. (1998). „Social Exclusion and "Underclass": New Concepts for the Analysis of Poverty". H.-J. Andreß (toim). *Empirical Poverty Research in a Comparative Perspective*. Aldershot, Ashgate 51–75, lk 65.

[36] Käger, M. Õunapuu, T. Kivistik, K. Tambur, M. Kaldur, K. (2020). „Noortegarantii tugisüsteemi rakendamise mõju ja tulemuslikkuse analüüs". Balti Uuringute Instituut: Tartu.

[37] Reiska, E. (2018). "Noorte sotsiaalne tõrjutus". *Rasi toimetised nr 3.* Tallinn: Tallinna Ülikool, lk 11.

[38] Kasearu, K., Trumm, A. (2013). „Mittetöötavate ja mitteõppivate noorte sotsiaalne tõrjutus". *Noored ja sotsiaalne kaasatus. Noorteseire aastaraamat 2012*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 47.

Kultuuriline dimensioon on põhjustatud erinevatest hoiakutest, tõekspidamistest ja väärtustest ning käitumisest, mis ei lähe kokku selle ühiskonnaga, kus parasjagu viibitakse[39] ehk domineerivad väärtused ning käitumine tekitavad tõrjuva hoiaku nende suhtes, kes järgivad või väljendavad teistsuguseid väärtushinnanguid või käitumismalle[40]. Kultuuriline tõrjutus väljendub tihti diskrimineerimises. Ka sotsiaalne kaugenemine võib olla tingitud diskrimineerimisest, mis toimub enamasti rahvuse ja keeleoskuse, vähem soo ja vanuse tõttu. Näiteks tunnevad Eesti ühiskonnas ennast diskrimineerituna pigem venekeelsed noored[41], aga nii Eestis kui ka mujal LGTB noored, kelle seas on neid, kes tunnevad ennast kiusatuna, tõrjutuna ja mitteaktsepteerituna, kannatades teistest noortest oluliselt rohkem ka vaimse tervise probleemide käes ja olles mitmekordse suitsiidiriskiga[42]. Kuigi tihti piirdutakse kultuurilise dimensiooni defineerimisel kultuuri- ja rahvusvähemuste õiguste ja võimalustega, on antud uuringus uurijad arvanud siia sekka ka teiste vähemuste tõrjutuse, kui see väljendub selles, et neid ei nähta võrdväärselt täisväärtusliku ühiskonna liikmena.

Hariduslikku dimensiooni võib näha osana sotsiaalsest tõrjutusest, kuid seda võib pidada ka üheks sotsiaalse tõrjutuse teguriks. Tihti põhjustab hariduslik ilmajäetus, mis väljendub madalas haridustasemes ja puuduvates erialaoskustes, ka tööturul olemise kindlustunde puudumise ja sel moel majandusliku ilmajäetuse.[43] MacDonald[44] on rõhutanud, et oluline on hariduslikku ja majandusliku ilmajäetuse puhul mõelda, kuidas tänapäeva noorte eelmisest põlvkonnast erinev tööelu – rohkem informaalset tööd, osaajaga erinevates töökohtades, paindlikumad töövõimalused jne – mõjutab ilmajäetust. Näiteks on võimalik, et ilmajäetus avaldub hiljem, sest haridustee läheb pikemaks. Samas on võimalik, et ilmajäetus avaldub rohkematel noortel, kes vahetavad kohta muutuval töömaastikul, kuid on võimalik, et elukestva õppe tingimustes on enam võimalusi oma hariduslikku ilmajäetust vähendada. Viimast paraku ei kinnita suundumus, et nii Eestis kui ka teistes riikides osalevad elukestvas õppes vähem need, kes seda just rohkem vajaksid – madalama haridustasemega ja vanemad inimesed[45].

Samasugune seis on ka tervisliku seisundi dimensiooniga, mida võib pidada paljude teiste sotsiaalse tõrjutuse dimensioonide teguriks, aga ka omaette **tervisealaseks tõrjutuseks**. Youth for Exchange and Understanding (YEU)[46] on leidnud, et tõrjutuse olukorda ja selle väljendust kirjeldavad järgmised tervisega seotud aspektid: halvad elutingimused ja terviseprobleemid, sh emotsionaalne stress ja vaimse tervise probleemid.

Lähtudes ideest, et täisväärtuslik elu eeldab põhivajaduste rahuldamist, võib tõrjutuse tunnetamiseks ja selle hindamiseks vajaduste täitmise kaudu uuringumeeskonna hinnangul appi võtta ka Maslow püramiidi. Allpool oleval joonisel 2 on välja toodud Maslow püramiidi põhivajadused ning tunded/tunnetus, mis valdab inimest nende täitmata jätmise korral. See võimaldab mõelda dimensioonide asemel ka vajaduste hierarhiast tulenevalt: **füsioloogiline ilmajäetus/tõrjutus, turvalisuse ilmajäetus/tõrjutus, kuuluvuse**

---

[39] Kasearu, K., Trumm, A. (2013). „Noorte tõrjutus, väärtused ja rahulolu eluga“. *Noored ja sotsiaalne kaasatus*. *Noorteseire aastaraamat 2012*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 58.

[40] Kronauer, M. (1998). „Social Exclusion and “Underclass”: New Concepts for the Analysis of Poverty“. H.-J. Andreß (toim). *Empirical Poverty Research in a Comparative Perspective*. Aldershot, Ashgate 51–75, lk 64.

[41] Kasearu, K., Trumm, A. (2013). „Mittetöötavate ja mitteõppivate noorte sotsiaalne tõrjutus“. *Noored ja sotsiaalne kaasatus. Noorteseire aastaraamat 2012*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 48.

[42] Kann, L., Olsen O'Malley, E., McManus, T., Kinchen S,. Chyen, D., Harris A. W., Wechsler, H. (2011). „Sexual Identity, Sex of Sexual Contacts, and Health-Risk Behaviors Among Students in Grades 9-12: Youth Risk Behavior Surveillance, Selected Sites, United States, 2001-2009.“. Atlanta, GA: U.S. Department of Health and Human Services.

[43] Telpt, E., Servinski, M., Kivilaid, M., Tischler, G. (2019). “Noored Eestis”. Statistikaamet: Tallinn, lk 70.

[44] MacDonald, R. (1998). “Youth, Transitions and Social Exclusion: Some Issues for Youth Research in the UK“. *Journal of Youth Studies*, lk 1-2, 163-176.

[45] Borghans, L., Duckworth, A., Heckman, J., Ter Weel, B. (2008). “The economics and psychology of personality traits”. *Journal of Human Resources*, 43(4), 972– 1059.; Bassanini, A., Booth, A., Brunello, G., De Paola, M., Leuven, E. (2007). “Workplace training in Europe”. *Discussion Paper No. 1640*.; Brunello, G., Garibaldi, P., Wasmer, E. (2007). „Education and Training in Europe“. Oxford: Oxford University Press, 143–309; Reinhold, M. (2016). “Täiskasvanute osalus elukestvas õppes”. Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu.

[46] Youth for Exchange and Understanding kodulehekülg. „Towards a more inclusive society: what youth organizations can do”. *Policy Paper*.

ilmajäetus/tõrjutus, tunnustuse ilmajäetus/tõrjutus ning eneseteostuse ilmajäetus/tõrjutus. Seejuures võib eeldada põhivajaduste täitmisest tulenevalt, et füsioloogilise ja turvalisuse ilmajäetusega kaasneb ilmajäetus/tõrjutus tõenäoliselt ka teistel astmetel. Vajaduste püramiid aitab ehk ka seletada seda, miks nt majanduslik tõrjutuse dimensioon (mis võiks olla seotud püramiidi kahe esimese astmega) kipub teistesse dimensioonidesse üle kanduma ehk siis esmaste vajaduste rahuldamine on muul tasemel kaasatuse eeltingimuseks.

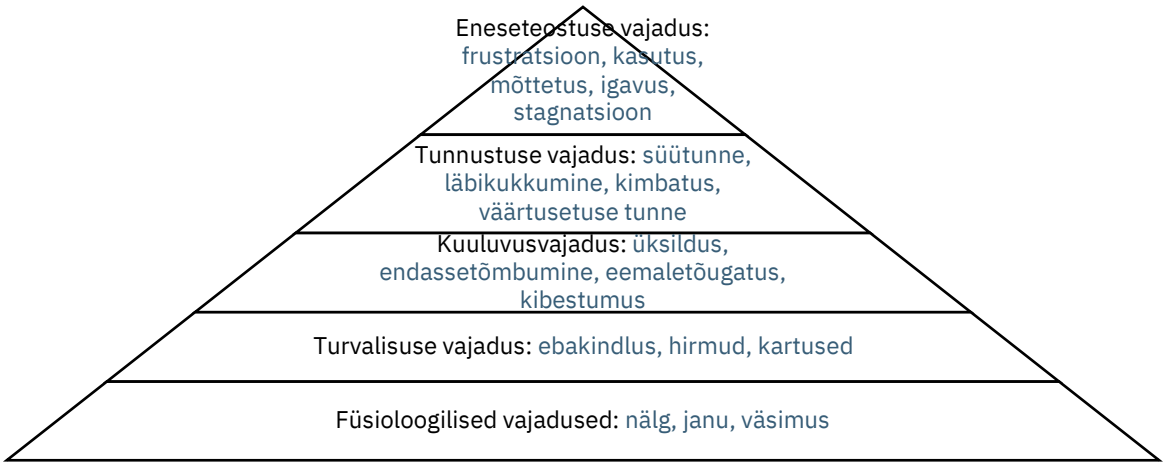

Joonis 2. Täisväärtusliku elu vajadused (Maslow püramiid) ja nende vajaduste mitterahuldamise tagajärjed

2.2. Sotsiaalse tõrjutuse põhjused

Noorte tõrjutuse põhjused ei ole eraldiseisvad, nagu võib mõista juba eespool tutvustatud dünaamilisuse mõistest. Noorte tõrjutus võib tulla nii nende enda isikuomadustest, aga mitmel põhjusel veel rohkem keskkonnast (vt sotsiaalse tõrjutuse tunnuseid eelmises peatükis). Sotsiaalse tõrjutuse eest ei ole ükski noor hoitud ja selle ohvriks võib sattuda igaüks.

Noorte sotsiaalse tõrjutuse üheks olulisemaks teguriks on rahvusvaheliselt peetud **viletsat majanduslikku olukorda**[47] ja **majanduslikke takistusi.** Siin on omakorda kõige suuremaks riskiks töötus, aga ka üksikvanemlus ja pere taust laiemalt nii tervise kui sotsiaalmajanduslikes aspektides. Majandusliku olukorraga tugevasti seotud on ka elamistingimused, äärmisel juhul kodutus[48] ja naabruskonna mõju. Eestis on riskigrupiks madala sissetulekuga peredest pärit noored, sotsiaaltoetustest sõltuvad noored, laenude tagasimaksmisega raskustes olevad noored, vaesuses elavad noored, muukeelsed noored jne.[49] Mitte-eestlaste puhul raskendavad tööturul osalemist nende teisest kultuurist tulenevad hoiakud, lisaks ka kohaliku keele mitte valdamine.[50] Ühelt poolt ei pruugi nimetatud gruppidel olla ligipääsu erinevatele teenustele, sh arstiabile, korralikule eluasemele, haridusele, vaba aja veetmise võimalustele, jne – eemalejäämine ehk ilmajäetus ehk tõrjutus võib aga veelgi süvendada ning mõjutada hilisemaid tööle saamise võimalusi.[51] Teisalt

---

[47] „The drivers of social exclusion: A review of the literature for the Social Exclusion Unit in the Breaking the Cycle series." The Social Policy Research Unit, Office of The Deputy Prime Minister.
[48] *Ibid*.
[49] Enn, Ü. (2013). "Noorsootöö roll noorte sotsiaalsew kaasatuse suurendamisel". *Noored ja sotsiaalne kaasatus. Noorteseire aastaraamat 2012*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 95.
[50] Taru, M. (2014). „Noorsootöö kui noorte tõrjutuse ennetaja ja tööhõive toetaja rolli hindamine". *Noorsootöö tulemuslikkuse hindamine. Noorteseire aastaraamat 2013*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 73; Tatar, M., Käger, M., Kivistik, K., Aruoja, K., Somelar, A., Pertšjonok, A. (2017). "Tegevuse „Minu esimene töökoht" vahehindamine." Balti Uuringute Instituut: Tartu.
[51] Braziene, R., Merkys, G. (2015). "Partipicipation in Labour Market Affects Youth Poverty and Social Exclusion? Comparison of EU Countries." *Social Sciences* 2011, 73/3, lk 7-14.

võivad madala sissetulekuga perede noorte nägemused tulevase töökoha osas teistest erineda, kusjuures haridussüsteem ja noortele pakutavad tegevused on rohkem disainitud keskklassi järgi ega arvesta teise tausta noortega, võides tuua kaasa olukorra, kus nt lihttööliste lapsed tunnevad ennast väljaspool olevana.[52] Kui noor jääb tööturult kõrvale, ei panusta ta üldjuhul ka muul moel ühiskonda.

Lisaks sellele, et peamised vajadused eluaseme ja toidu järele võivad jääda rahuldamata, takistab see ka osalust erinevates kohtades ja tegevustes, kus noor saaks tunda ennast sotsiaalselt kaasatuna. Märkimisväärselt palju noori ei saa osaleda noorsootöös, mis on üks noorte häid integreerijaid ja majanduslike võimaluste ning ligipääsu ühtlustajaid, kuna see käib nende vanematele rahaliselt üle jõu.[53] Materiaalse olukorra mõju on toodud välja näiteks NEET- ja mitte-NEET-staatuses noorte võrdluses, millest ilmnes, et mitte-NEET-staatuses noored tarbivad kultuuri rohkem ning neil on enam vaba aja veetmise võimalusi. Ka NEET-staatuses noored ise hindasid oma võimalusi ühiskonnaelus osaleda võrreldes mitte-NEET-staatuses noortega tunduvalt kesisemaks.[54]

Pere sotsiaalmajanduslik seisund võib mõjutada noori mitmel moel. Mayer[55] toob välja kaks lähenemist. Esiteks ei ole Mayeri investeerimise lähenemise järgi vaesemates peredes võimalik lubada oma lastele tegevusi ja asju, mida teistele lastele lubatakse, mistõttu võib väheneda kontakt ja kokkupuude teiste lastega, lisaks võib ilmajäetus tekitada kõrvalejäetust, viltu vaatamist jms. Hea lapsevanema lähenemise järgi mõjutab vaesus aga mitte ainult vanemate võimet investeerida oma lastesse, vaid ka nende võimet käituda heade lapsevanematena – **pikaajaline vaesus võib viia „väärtushinnangute, normide ja käitumisharjumuste kujunemiseni**, mis ei sobi ühiskonnas edu saavutamiseks“.

Elus edukalt hakkama saamiseks ja toimetulekuks on vaja emotsionaalseid ja sotsiaalseid oskusi, mille eelduseks on eneseteadlikkus ja iseseisev mõtlemisoskus. Kasvatamisstiil ja lapsevanemate toetus kujundavad lapse arusaama endast, ennast ümbritsevast ja sellest, millised on tema võimed, õigused ja kohustused. Just pere ja lastevanemate kasvatusstiili peetakse lapse arengu ja tuleviku seisukohalt väga oluliseks. Baumrind[56] on loonud tüpoloogia, mis jaotab kasvatusstiilid neljaks (autoritaarne, autoriteetne ehk positiivne, kõikelubav ehk järeleandlik ning hooletusse jättev ehk ükskõikne). See tüpoloogia on olnud paljude teiste uurijate tööde aluseks ning erinevate uuringute järgi peetakse **autoriteetset kasvatusstiili**[57] **kõige tõhusamaks.** Näiteks on leitud, et autoriteetse kasvatusega noorte seas on 20 aasta jooksul järjepidevalt vähem riskikäitumist kui teistest peredest pärit noorte puhul[58].

Kuritegevuse teele minekut saab näha nii sotsiaalse tõrjutuse tagajärje kui ka põhjusena. See on seotud mitmete teiste riskidega, sh tervisliku olukorraga seotud aspektidega, nagu alkoholi ja uimastite tarbimine, aga ka perekondliku tausta ja majanduslike takistustega. Kuritegelikule teele pöördunul on aga väga suur risk jääda

---

[52] McPherson, C. (2020). "'It's just so much better than school': the redemptive qualities of further education and youth work for working-class young people in Edinburgh," *Journal of Youth Studies*, 23:3, 307-322.
[53] Kasearu, K., Trumm, A. (2013). „Mittetöötavate ja mitteõppivate noorte sotsiaalne tõrjutus“. *Noored ja sotsiaalne kaasatus*. *Noorteseire aastaraamat 2012*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 38.
[54] *Ibid*, lk 50.
[55] Mayer S. (1997). "What money can't buy: Family income and children's life chances". Cambridge, MA: Harvard University Press, lk 50.
[56] Baumrind, D. (1971). "Current patterns of parental authority". *Developmental Psychology*, 4, 1–103.
[57]"Perekonnas /.../ austatakse nii lapse kui täiskasvanu õigusi ning oluliseks peetakse lapse ja vanema vahelist kokkulepetel põhinevat suhet. Vanema ülesandeks on seada lapsele piire, mis arvestavad lapse vajaduste, huvide, arvamuste ja isikupäraga. Lapsel on kergem nõudmistest ja käitumisreeglitest kinni pidada, kui ta on kaasatud perekonna otsustesse, tema seisukohti on küsitud ning nendega võimaluste piires ka arvestatakse. /.../ Autoriteetne vanem seab piire, selgitab asju ja nõuab oma lapselt eakohast käitumist ning julgustab ja abistab teda. /.../ Nõudmised on mõistlikud ja piirid on paigas. Sõnakuulelikkuse tagamiseks ei kasuta lapsevanem karistust vaid paindlikku kontrolli. Kui laps näeb oma eesmärgi saavutamiseks vaeva, peaks sellele järgnema vanemapoolne tunnustus". Allikas: Rätsepp, R. (2015). Laps vajab toetavaid ja nõudlikke vanemaid. Tervise Arengu Instituut: Tarkvanem.ee kodulehekülg, 2015.
[58] Newman K, Harrison L, Dashiff C, Davies S. (2008). "Relationships between parenting styles and risk behaviors in adolescent health: an integrative literature review". *Rev Latino-am Enfermagem 2008 janeiro-fevereiro*; 16(1):142-50.

või muutuda tõrjutuks, seda nii majanduslikult (karistusregistri tõttu on oluliselt keerulisem saada (hea) töökoht), kui ka ühiskonnas levinud eelarvamuste ja hoiakute, aga ka teiste kuritegelikule teele viinud tegurite tõttu. Sh on just noorte seas korduvkurjategijaid kõige rohkem, näidates, et karistamine ja isolatsioon ühiskonnast ei ole efektiivne viis. Kõige enam aitab noori õigusrikkujaid tagasi rajale tugev side perekonnaga, lõpetatud haridustee ja stabiilne töö. Aga ka aktiivsus sotsiaalses elus ning panustamine ühiskonda võib aidata õigusrikkumistega alustanud noore tagasi ühiskonna rüppe.[59]

Noore tõrjutust võivad põhjustada erinevad **kehva tervisliku seisundiga** seotud teemad, nt uimastitarbimine, alkoholi kuritarvitamine, vaimse tervise probleemid, puudest tulenevad takistused, teismeliste rasestumine. Eesti noorte piirkondliku portree 2018. aasta määratluses märgiti uurimistulemustena, et noortest on puue 5,1%.[60] Puuetega inimeste näitaja on igas omavalitsusüksuses erinev. Üldiselt on tendents selline, et kohas, kus on rohkem puuetega vanemaealisi, on ka rohkem puuetega noori. See võib olla üks põhjuseid, miks selle piirkonna noored ei jõua piisavalt kiiresti vajaliku abini: omavalitsusel tuleb tegeleda paljude inimestega. Lisaks tuleb välja, et puuetega inimesed, sh noored, elavad üldiselt suurtest linnadest väljaspool[61], seega võivad olla ka nende abistamisvõimalused regionaalsest ebavõrdusest tulenevalt väiksemad ja vajaminev abi täisväärtuslikuks ühiskonnaliikmeks olemiseks kaugel. Eestis on viimasel ajal üha enam, sh koroonaviirusest tulenevate piirangutega seotult, räägitud noorte ja laste kasvavatest vaimse tervise probleemidest[62].

Noorte tõrjutusriski suurenemisel mängivad rolli ka **geograafilised tegurid ja regionaalne ebavõrdsus**. Maapiirkondades elades on võimalused töötamiseks või muudeks tegevusteks, sh noorsootöös osalemiseks tunduvalt väiksemad kui linnapiirkondades (vt ptk 3, 4). Huvikoolide kaardistamisel tuli välja, et nende arv ja ligipääsetavus on väiksem maapiirkondades ja valikute paljusust esineb enamasti vaid suuremates linnades.[63] Eestis oli 2019. aastal üks avatud noortekeskus 982 noore kohta.[64] Maapiirkondades elavate noorte võimalused tööturul ja noorsootöös osalemiseks on piiratud ka isikliku transpordi puudumise ja ühistranspordist sõltumise tõttu, kuna nii mõneski kohas on halb bussiühendus.[65] Noorte tegevused katkevad maal sageli pärast kooli lõppu, kuna ei ole enam eale sobivaid tegevusi või kaob suhtlusvõrgustik[66], kuna senine tutvusringkond liigub suuremate võimalustega piirkondadesse ehk linnadesse. Siit edasi oleneb juba noorest endast, kas ja kuidas ta edasi tegutseb. On nii neid, kes liiguvad koos tutvusringkonnaga paremate võimalustega piirkondadesse kui ka neid, kes jäävad maapiirkonda ja ei pruugigi seal enam midagi kuigivõrd korda saata.

Haridusel on suur potentsiaalne roll sotsiaalse tõrjutuse ennetaja ja vähendajana, võimaldades paremat kaasatust ka neile, kelle perekondlik (sotsiaalmajanduslik) taust ei ole noort toetav. Noorte **väljalangemine haridusest** on aga potentsiaalselt üks tugevamaid sotsiaalse tõrjutuse riski suurendavaid tegureid. Väljalangemist põhjustavad mitmed tegurid, mis on enamasti tingitud noore vähesest õpihuvist, suhtlemisprobleemidest, ebasobivatest õppemeetoditest vms[67], aga ka kriminaalsele teele minekust või

---

[59] Markina, A. (2020). "Seadusega pahuksis noorte kaasamine ja taasühiskonnastamine." Noorte elu avamata küljed. *Noorteseire aastaraamat 2019-2020*, Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinna Ülikool, lk 144-152.
[60] Telpt, E., Servinski, M., Kivilaid, M., Tischler, G. (2019). "Noored Eestis". Statistikaamet: Tallinn, lk 22.
[61] *Ibid*, lk 23-24.
[62] Sisask, M., Streimann, K. (2021). "Noorte vaimne tervis". Noorte elu avamata küljed. *Noorteseire aastaraamat 2019-2021.* Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinna Ülikool, lk 29.
[63] Telpt, E., Servinski, M., Kivilaid, M., Tischler, G. (2019)."Noored Eestis". Statistikaamet: Tallinn, lk 76.
[64] Haridus- ja Teadusministeerum. (2020). "Haridus- ja Teadusministeeriumi 2019. aasta tulemusaruanne". Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu.
[65] Reiska, E. (2018). "Noorte sotsiaalne tõrjutus". Rasi toimetised nr 3. Tallinn: Tallinna Ülikool, lk 10.
[66] Espenberg. K., Kiisel, M., Saarsen, K., Jaanits. J., Rajaveer, L., jt. (2018). "19–26-aastaste noorte noorsootöös osalemise motivatsioon". *Uuringu lõpparuanne*. Tartu: Tartu Ülikool, lk 40.
[67] Pihor, K. (2013). „Järeldused ja soovitused". *Noored ja sotsiaalne kaasatus. Noorteseire aastaraamat 2012*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 110.

sõltuvuste küüsi langemisest.[68] Teiselt poolt on ka muid ajendeid, nagu lapse saamine või vajadus hoolitseda teiste pereliikmete eest, lisaks veel noore enda haigus või vigastus.[69] Hariduse omandamist teistega võrdsel tasemel mõjutavad ilmselgelt ka tervislikud takistused nagu puue või kroonilised tervise- ja psühhiaatrilised probleemid, mis takistavad osalemast õppetöös ja teevad keeruliseks vajalike oskuste omandamise. Väga tihti on haridusest kõrvalejäämine seotud majanduslike takistuste ehk pere viletsa sotsiaalmajandusliku olukorraga[70]: koolis käimiseks ja kodus õppimiseks puuduvad tingimused ja vahendid, pere toetamiseks tuleb varakult tööle minna, muud pereprobleemid, millega kaasnevad (vaimse) tervise probleemid, mure rahaasjade ja turvalisuse pärast jms.

Noorte täisväärtuslikku osalemist ühiskonnas mõjutavad ka **kultuurilised takistused**. Neid kogevad sisserännanud kogukondadest pärit noored, põgenikud, rahvusvähemustesse kuuluvad noored, noored, kel on raskusi kultuurilise ja keelelise kohanemisega, kes on üldsusest erinevamate tõekspidamistega, kuuluvad mõnda muusse vähemusse jne. Kultuurilised takistused võivad piirata ka hariduse kättesaadavust ning noorsootöös osalemist.[71] Seda kinnitab asjaolu, et NEET-staatuses noorte seas on rohkem eesti keelt mittekõnelevaid noori.[72] Töötust mõjutav tegur on rahvus ja eesti keele oskuse tase, 2008.-2010. aasta majanduslanguse ajal ja vähemal määral ka 2020. aastal suurenes mitte-eestlaste töötuse määr rohkem[73]. Võrreldes eestlastega kaotasid muu kultuuriruumiga inimesed tõenäolisemalt oma töö ning mõjutavate faktidena toodi välja peamiselt eesti keele oskuse puudumine, kuid samas ühe tegurina ka nende hoiakud.[74]

Tõrjutust võivad tingida ka **õiguslikud piirangud ja teatud õiguste puudumine**, nt Euroopas on elamisõigus vms õiguslik staatus vajalik võõras riigis teatud põhiliste sotsiaalsete hüvede – ravikindlustus, koolis käimine, tööturu programmid – kasutamiseks. Paljudel lastel ja noortel võivad need eeltingimused olla aga täitmata ja seetõttu ka suurem sotsiaalse tõrjutuse risk.[75] Ka kultuurilised takistused võivad olla seotud/kombineeritud õiguslike piirangutega – nt on Eestis kodakondsus ja eesti keele oskus oluline nii teatud kodanikukohustuste täitmiseks kui ka avalikus sektoris töötamiseks, abielu on võimalik vaid kahe erinevast soost partneri vahel jne.

Väga erinevaid sotsiaalse tõrjutuse tegureid, mis viivad noori NEET-staatusesse, on esitatud ka Noortegarantii tugisüsteemi rakendamise mõju ja tulemuslikkuse analüüsi aruande lisas 5 (noorte vajadused ja probleemid ning NEET-staatuse ennetamine)[76].

Eelnevat arvestades on sotsiaalse tõrjutuse üheks olulisemaks ennetusvõimaluseks poliitikakujundajate, noortega töötajate ja noortega seotud osapoolte oskus ja tahe noori kaasata. Nimetatud osapoolte võimuses on küsida ja arvestada noorte arvamusi nii, et keegi ennast kõrvale jäetuna ei tunneks, tagada noorte ligipääsu

---

[68] Enn, Ü. (2013). „Noorsootöö roll noorte sotsiaalse kaasatuse suurendamisel“. *Noored ja sotsiaalne kaasatus*. *Noorteseire aastaraamat 2012*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 95.
[69] Taru, M. (2014). „Noorsootöö kui noorte tõrjutuse ennetaja ja tööhõive toetaja rolli hindamine“. *Noorsootöö tulemuslikkuse hindamine*. *Noorteseire aastaraamat 2013*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 76.
[70] Butler, R. Muir, K. (2017). „Young people's education biographies: family relationships, social capital and belonging“. *Journal of Youth Studies*, 20:3, 316-331.
[71] Mihai, M., Burciu, A. (2015). "NEET and Youth Exclusion". *The Romanian Economic Journal*, 56, lk 135- 145.
[72] Nt 2020. aastal oli Statistikaameti järgi NEET-noorte määr 15-26aastaste eestlaste seas 8,7%, mitte-eestlaste seas 13,4%. Statistikaameti koduleht. Statistika andmebaas. Statistikaamet: Tallinn; Taru, M. (2014). „Noorsootöö kui noorte tõrjutuse ennetaja ja tööhõive toetaja rolli hindamine“. *Noorsootöö tulemuslikkuse hindamine*. *Noorteseire aastaraamat 2013*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 72.
[73] Statistikaameti koduleht. Tööpoliitika näitajad. Statistikaamet:Tallinn.
[74] Taru, M. (2014). „Noorsootöö kui noorte tõrjutuse ennetaja ja tööhõive toetaja rolli hindamine“. *Noorsootöö tulemuslikkuse hindamine*. *Noorteseire aastaraamat 2013*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 76.
[75] Paolini, G. "Youth Social Exclusion and Lessons from Youth Work". Evidence from literature and surveys. Education, Audiovisual and Culture Executive Agency (EACEA).
[76] Käger, M., Õunapuu, T., Kivistik, K., Tambur, M., Kaldur, K. (2020). "Lisa 5. „Noorte vajadused ja probleemid ning NEET-staatuse ennetamine“. *Uuring Noortegarantii tugisüsteemi rakendamise mõju ja tulemuslikkuse analüüs*. Balti Uuringute Instituut: Tartu.

haridusele ja noorsootöö võimalustele, tõsta noorte tolerantsust ning julgustada noori oma arvamust kujundama ja avaldama.

2.3. Kaasamine kui võimalus tõrjutust vähendada

Sotsiaalselt kaasavas ühiskonnas tunnevad kõik inimesed end väärtustatuna, nende erinevusi austatakse ja nende põhivajadused on rahuldatud nii, et nad saavad elada väärikalt.[77]

Noorte kaasatuse osas saab eristada sotsiaalset kaasamist (*social inclusion*) ja sotsiaalset kaasumist/ osalemist (*social engagement*). **Sotsiaalse kaasamise** keskmes on teatud meetodite ja võtete kasutamine noorte suuremaks kaasamiseks. **Sotsiaalne kaasumine** aga tähendab seda, et noor on juba sotsiaalselt kaasatud ning tegutseb ja tunneb ennast osana grupist ja kogukonnast tervikuna. Sotsiaalne kaasamine ja kaasumine on olulised, et noore põhivajadused oleksid rahuldatud ja ta tunneks ennast väärtustatuna. Igal noorel on turvalisuse, kuuluvuse, tunnustuse ja eneseteostuse vajadused, mida toetab sotsiaalne kaasamine ja kaasatus.

Noorte kaasamine loob eeldused nii **aktiivseks osaluseks** ehk otsuste langetamiseks ja lahenduste pakkumiseks kui ka **passiivseks osaluseks** ehk osalemiseks ühiskonna pakutavates tegemistes.[78] Noorsootöö pakub nii aktiivse kui ka passiivse osaluse võimalusi, kuid rõhk on noorte isiksuse arenemise toetamisel ja tõrjutuse (riski) vähendamisel (vt nt ptk 3). Noori võib **aktiivselt** kaasata näiteks mõne ürituse korraldamise või grupitegevuses osalemise kaudu. Sama olulised ja mõne noore puhul vahest isegi olulisemad võivad aga olla **passiivsed** kaasamise ja kaasumise vormid, väljendudes näiteks noore teadmises, et teda aktsepteeritakse laiema grupi poolt ja ta saab grupis oma soovitud viisil, tempos ning teiste poolt aktsepteeritud tegevusega tegeleda. Kaasamise ja kaasumise võimalus ja mõju sõltub noorest, sh ka noore vanusest või oskustest.[79] Tuleb õppida arvestama noorte erineva loomuse ja psüühiliste iseärasustega. Osad noored on tagasihoidlikumad ja tunnevad ennast paremini pigem tagaplaanil või isegi omakeskis tegutsedes, tundes ennast samas gruppi või kogukonda kaasatuna. Oluline on see, et noorel oleksid talle sobivad tegutsemisvõimalused ja panustamise viisid, mis tekitavad noores kaasatuse tunde. See võib sealhulgas tähendada teadmist ja psühholoogilist rahulolu, et noorel on võimalik panustada, kui ta seda soovib.

Noorte tõrjutust aitab ennetada ja vähendada positiivse ja turvalise õhkkonna loomine, kus noored tunnevad ennast võrdsetena ja et nende panust väärtustatakse, sõltumata nende taustast. See eeldab oskuslikku ja sisulist noorte kaasamist. Selleks, et kaasamine õnnestuks, on aga oluline mõtestada, kuhu ja **miks noori kaasatakse**.[80] Oluline on mõelda, kas noori kaasatakse, kuna neil on õigus olla kaasatud, soovitakse noori kui inimgruppi võimestada, teenuseid arendada, noore isiksuse arengule (sh võimete areng, võimaluste mitmekesistamine, sotsiaalsus, väärikus) kaasa aidata või mingil muul põhjusel. Ka tuleb mõelda, millistes kohtades ja tegevustes noored osaleda saavad (kodu, kool, noorsootöö asutus, kogukonna organisatsioonid, kogukond), formaalselt või mitteformaalselt, regulaarselt või juhuslikult, individuaalselt või kollektiivselt,

---

[77] Cappo, D. (2002). "Social inclusion initiative. Social inclusion, participation and empowerment". *Address to Australian Council of Social Services National Congress 28-29 November*, 2002, Hobart.
[78] Farthing, R. (2012). "Why Youth Participation? Some Justifications and Critiques of Youth Participation Using New Labour's Youth Policies as a Case Study". *Youth & Policy*, No. 109.
[79] Hart, R. A. (1992). „Children's participation. From tokenism to citizenship". UNICEF International Child Development Centre, Florence, Italy.
[80] Farthing, R. (2012). "Why Youth Participation? Some Justifications and Critiques of Youth Participation Using New Labour's Youth Policies as a Case Study". *Youth & Policy*, No. 109

veebis või füüsiliselt, pigem aktiivselt või passiivselt, liikme või organiseerijana, omal initsiatiivil või reageerides millelegi vms[81] ning kas osalust mõjutab võim, suhted, võrdsus või ligipääs.

Mõistmaks paremini erinevaid kaasamise võimalusi, on töötatud välja erinevaid mudeleid, mis hõlmavad eelduseid kaasamiseks, erineva intensiivsuse ja eesmärgiga kaasamist jne. Näiteks Hart (1992) on konkreetselt noorte osalust uurinud ning selle põhjal loonud kaheksaastmelise osalusredeli[82], mille alumised pulgad kajastavad noorte pigem ära kasutamist, mitte sisulist kaasamist (noori manipuleeritakse midagi tegema, kaasatakse näitamaks, et midagi tehakse või millegi sümbolina, ilma tegevuse eesmärki ja noorte arvamus küsimata, nt kampaaniate raames). **Sisuline kaasamine** eeldab projekti või tegevuse eesmärgi seletamist, tehtava läbipaistvust, arusaama tegevuse mõjust, saadud sisendi peegeldamist ja noorte tähendusrikast rolli, sh koos noortega otsuste langetamist.

Eelnevat aitab lihtsustatuna, kuid käesoleva uuringu eesmärki arvestades piisavalt detailselt kokku võtta IAP2 mudel (Joonis 3)[83], mis jagab kaasamise viieks erineva intensiivsusega etapiks või viisiks. **Informeerimine** (A) kajastab info edastamist, mis oma olemuselt on küll oluline eeldus sihtrühma kaasamiseks, kuid ei paku otseselt osaluse võimalust. **Konsulteerimine** (B) kujutab endast sihtrühmaga nõu pidamist, kusjuures Hart'i kohaselt ei anta sihtrühmale tagasisidet, mida ja kuidas saadud tagasisidest arvestati ehk tegu on ühepoolse infoedastamisega. Sisulisem kaasamine algab joonise keskel kajastuvast **kaasamisest** (C), mis tähendab, et ka sihtrühmale antakse tagasisidet, peegeldatakse mõtteid. **Koostöötegemine** (D) on aga samm edasi, kus ka osapooled ise omavahel mõtteid vahetavad ja tekib sisuline arutelu. **Võimestamine** (E) on kõrgeim kaasamise tase, kus kaasaja on valmis osa võimust kaasatavatele andma, nt läbi ühiste otsuste langetamise ning otsuste teostamise.

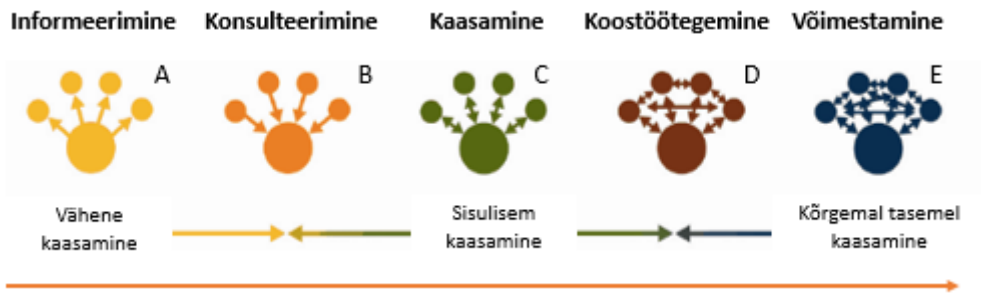

Joonis 3. Kaasamise viisid või- etapid (Allikas: autori koostatud, tuginedes IAP2 mudelile[84])

Hart leidis ka, et **noorte potentsiaal on sageli alakasutatud**, ei usuta või teata, et nad on enamaks võimelised – noori kuulates ja läbi kaasamise-nõustamise neid motiveerides on võimalik nende oskuseid ja edasist motivatsiooni parandada. Kuna noorte kommunikatsioonioskused on täiskasvanute omadest nõrgemad, tuleb **leida meetodid, mis aitaksid noortel enda jaoks mugaval viisil muret tekitavaid teemasid jagada, neil teemadel rääkida ja neid tõstatada**, kusjuures kehvema majandusliku taustaga ja tõrjutud noorteni on keerulisem jõuda, mis omakorda suurendab tõenäosust, et nende häält ei kuulda ja ei võeta kuulda.[85]

---

[81] Brodie, E., Cowling, E., Nissen, N., Paine A.E., Jochum, V. & Warburton, D. (2009). "Understanding participation: a literature review". Pathways through Participation, UK.
[82] Võrdluseks võib vaadata kodanikuosaluse 8 astemga redelit: Arnstein, S. R. (1969). „A Ladder Of Citizen Participation" *Journal of the American Institute of Planners*, 35:4, 216-224.
[83] Brodie, E., Cowling, E., Nissen, N., Paine, A. E., Jochum, V., Warburton, D. (2009). „Understanding participation: a literature review". Pathways through Participation, UK.
[84] Brodie, E., Cowling, E., Nissen, N., Paine, A. E., Jochum, V., Warburton, D. (2009). Understanding participation: a literature review. Pathways through Participation, UK.
[85] Hart, R. A. (1992). "Children's Participation: From tokenism to citizenship". UNICEF International Child Development Centre, Florence.

Ka Shier[86] pöörab tähelepanu noorte ära kuulamisele, nende nägemuste väljendamise toetamisele, noorte arvamuste arvestamisele, noorte kaasamisele otsuste langetamisse ning otsuste langetamisel nii oma võimaluste kui ka kohustuste rakendamisele. Oluline on, et täiskasvanud looksid **keskkonna, kus noored saavad avatult ja kindlalt oma arvamusi jagada ja et noored tunneksid, et nende arvamust võetakse kuulda**. Olukorras, kus noori ei kaasata otsuste langetamisse ning oma võimaluste-kohustuste rakendamisse, ei ole kaasamisel mõju demokraatia tugevdamisele.

Seejuures Hart pöörab tähelepanu sellele, et **kaasamine tähendab täiskasvanu algatatud, kuid koos lastega/noortega otsustamist** (Joonis 3, C), millest samm edasi on **laste/noorte algatatud ja suunatud otsuste tegemine** (D) ning kõige **kõrgemal tasemel kaasamine on laste/noorte algatatud, kuid koos täiskasvanutega otsustamine** (E). Hart'i järgi on viimased kaks viisi harvad, seejuures viimane neist on tõenäolisem alates hilisest teismeeast, kui noored on valmis oma tegevustesse ja projektidesse täiskasvanuid kaasama.

Jansi ja De Backer[87] eristavad noorte osalust kolmes mõõtmes: 1) väljakutse ehk huvitavate teemade väljapakkumine, 2) võimekus ehk võime innustada noori oma arvamust julgemalt väljendama, 3) seotus ehk noorte osalemise toetamine täiskasvanute juhitud organisatsioonides. Nad jagavad **siseosaluseks, kus noored võtavad noorsootööst ja sellega seotud tegevuste korraldamisest aktiivselt osa**, ning **välisosaluseks, mis märgib noorte osalust avalikes aruteludes sotsiaalses üldsfääris ja noortepoliitikas**, mis ulatub kaugemale kui kohapealne noorsootöö ja sellega seotud algatused.

Noorte osalus ja kaasamine eeldab aga täiskasvanute valmisolekut ning nõuab neilt häid teoreetilisi teadmisi. Seega võiksid noortega töötajad, aga ka kohalike omavalitsususte esindajad olla kursis noorte osalusmudelitega, sest see võimaldab noori paremini kaasata ning väldib sattumist osalusmudelite passiivsele alumisele tasandile ehk manipuleerimise ja võltsosaluse (ingl *tokenism*) juurde.[88] Rannala[89] leiab oma doktoritöös riskilastega, et edukaks ja toimivaks kaasamiseks on vajalikud järgmised tõhusa osaluse tingimused: partnerlussuhete kujundamine; vastastikuse austuse ja mõistmise arendamine; reeglite loomine; mittetulundussektori läbipaistvuse suurendamine; partnerlusele vajaliku püsiva seaduse raamistiku loomine, mis sätestaks ka rakendusmehhanismid.

Olukorda Eestis laste kaasamisse otsuste tegemisel uuriti põhjalikult 2018. aastal.[90] Kui kodus saab üle poolte lastest alati ja valdav enamus enamasti kaasa rääkida, siis koolis ja väljaspool kodu on laste kaasamine otsuste langetamisse oluliselt väiksem. Valdav enamik (umbes 85%) lastest saavad alati või enamasti kaasa rääkida oma vaba aja sisustamise ja huvitegevuse valikul, kuid koolis saab alati või enamasti kaasa rääkida vaid väike osa noortest. Näiteks ligi kolmandik noortest saab kaasa rääkida selles, milliseid vahendeid õppimises kasutada. Enamikes kooliga seotud teemades aga saab kaasa rääkida veel vähem: ligikaudu viiendik noortest saab alati või enamasti kaasa rääkida kodutööde määramisel, kontrolltööde aja määramisel, kooli reeglite kehtestamisel, koolitoidu valikul ja ürituste korraldamisel. Ka 2020. aasta noorsootöö rahulolu uuringus hindasid noored läbivalt kõige madalamalt enda võimalust algatada ja osaleda otsustamises. Huvitegevuses ja

---

[86] Shier, H. (2001). "Pathways to Participation: Opening, Opportunities and Obligations". *Children & Society*. Volume 15. 2, pp 107-117.
[87] Jans, M., De Backer, K. (2001). "Youth (Work) and Social Participation. Elements for a Practical Theory". Flemish Youth Council – JeP, Brüssel; Peterson, L. (2014). „Noortevaldkond kui noortele hääle andja". *Noorsootöö tulemuslikkuse hindamine. Noorteseire aastaraamat 2013.* SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 56.
[88] Oross, D. (2015). „How do Participatory Models Influence Youth Participation?" A Case Study from Hungary. *Romanian Journal of Political Science.*
[89] Rannala, I.-E. (2014). „Dialoogi olulisusest töös riskikäitumisega noortega. Alaealiste komisjonide näitel". *Doktoritöö*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Sotsiaaltöö Instituut.
[90] Anniste, K., Biin, H., Osila, L., Koppel, K. & Aaben, L. (2018). „Lapse õiguste ja vanemluse uuring 2018". *Uuringu aruanne*. Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn.

-hariduses osalenutest 43–44% ei julgenud oma arvamust avaldada ja 16% tundis, et nende arvamust ei võetaks kuulda.[91]

2.4. Noorsootöö võimalus tõrjutust vähendada ja kaasatust suurendada

Ühe kõige tuntuma, ka noorsootöö maastikul poolehoidu võitnud käsitluse järgi liigitatakse õppimine kolme kategooriasse:[92]

1. formaalõpe – õppekava alusel toimuv eesmärgistatud (õpieesmärgid seatud enamasti väljastpoolt) õpe, mis hõlmab alus-, põhi-, kesk-, kutse- ja kõrgharidust.
2. mitteformaalne õpe – eesmärgistatud vabatahtlik formaalhariduse väline enese arendamise eesmärgil teadlikult ette võetud õpe, mis võib toimuda erinevates keskkondades, nt huvikoolides, huvitegevuses, avatud noortekeskustes, looduses.
3. informaalne õpe – õppija seisukohast lähtudes eesmärgistamata õppimine, mis toimub igapäevaelu situatsioonides ja mille tulemused ei ole üldjuhul kohe nähtavad, sh nt hoiakute, väärtuste, oskuste ja teadmiste omandamine keskkonna harivate mõjude ja igapäevategevuste kaudu.

Neil kõigil on erinevad võimalused noori toetada ja arendada[93], kuid just formaalsest haridussüsteemist välja langemine, kus kõik noored ei saa ühtmoodi edukalt hakkama, on üks suuremaid sotsiaalse tõrjutuse riskikohti. Banks'i[94] kohaselt võib (mh) sotsiaalse tõrjutuse riski vähendamiseks noortega tehtava töö jagada neljaks: vaba aja sisustamisele tuginev töö (nt jalgpalli tiim); isiklik ja sotsiaalne areng vaba aja sisustamise käigus; ennetav töö, mis on suunatud konkreetsetele riskigruppidele; noorte sotsiaaltöö lahendamaks konkreetse noore probleeme – koolist eemale jäämist, sõltuvusi jms nõustamise ja suunamisega[95]. Seejuures peab ta noorsootöö ülesandeks peamiselt kahte neist: **isikliku ja sotsiaalse arengu soodustamist vaba aja veetmise käigus ning ennetavat tööd konkreetsetele riskigruppidele suunatud tegevuste ja õppimise näol**.

Oluline on tõkestada varajast haridussüsteemist lahkumist, mis jätab noore ilma tööturule sisenemiseks vajalikust kvalifikatsioonist. Seega on vaja senisest enam tähelepanu pöörata nendele probleemidele, mis võivad noori sundida õpinguid katkestama ja/või edasiõppimisest loobuma. Noorsootööl on siin ka oluline roll **alternatiivsete võimaluste pakkumisel formaalhariduse kõrval, seda mh haridustee katkestanud ja töötutele noortele**.[96]

Noortekeskuste puhul on välja toodud, et nende eesmärgiks on luua alternatiivne **mugav ja turvaline koht**[97] kus olla, nn teine kodu, kus on sõbrad ja sotsiaalne võrgustik ning kus **noort aktsepteeritakse sellisena, nagu ta on,** ning antakse uus võimalus. **Noorteklubid (Eesti kontekstis noortekeskused) ja noorsootöötajad on**

---

[91] HeiVäl OÜ, Balti Uuringute Instituut (2021; avaldamisel). Noorsootöös osalevate noorte rahulolu noorsootööga 2020.
[92] Haridus- ja Teadusministeeriumi koduleheküülg. „Eesti elukestva õppe strateegia 2020". Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu 2014; Haridus- ja Teadusministeeriumi koduleheküülg. "Eesti haridusvaldkonna arengukava 2021-2035". Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu; Araste, L. (2014). „Noorsootöö haridusliku aspekti hindamine ja seos formaalharidusega". *Noorsootöö tulemuslikkuse hindamine. Noorteseire aastaraamat 2013*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 92.
[93] McPherson, C. (2020). „It's just so much better than school': the redemptive qualities of further education and youth work for working-class young people in Edinburgh, Scotland". *Journal of Youth Studies*, 23:3, pp 307-322.
[94] Banks, S. (1994). "Contemporary Issues In Youth Work: Editorial Introduction. Youth Policy". *The Journal in Critical Analysis*. Issue 46, 1-4, lk. 3.
[95] Banks kasutab mõistet informaalne õppimine, kuid sisuliselt võib see sisaldada nii informaalset kui ka mitteformaalset õpet.
[96] Telpt, E. Servinski, M., Kivilaid, M., Tischler, G. (2018). "Eesti piirkondlik areng: Noored Eestis". Statistikaamet: Tallinn, lk 70.
[97] Ritchie, D., Ord, J. (2017). „The experience of open access youth work: the voice of young people". *Journal of Youth Studies*, 20/3, lk 269-282.

majanduslikult ja sotsiaalselt tõrjutud noorte jaoks olulisteks tugiallikateks ja neutraalseks varjupaigaks kodust ja koolist eemal.[98] Noorsootöö lähenemisviisid on formaalsest haridusest erinevad. Need on terviklikud, alt üles suunatud ning tulenevad tavaliselt noorte nägemisest võimekate, autonoomsete esindajatena. Eesti kogemuste põhjal[99] on **aja, kannatlikkuse, positiivse õhkkonna loomise jms-ga võimalik ka esialgu tagasihoidlikumaid noori julgustada aktiivsem olema – saada nad oma mõtteid välja pakkuma, tegevusi läbi viima jne.**

Seega on üks noorsootöö võimalus ja roll olla noorele toeks nt tema ära kuulamisel, aktsepteerimisel, turvatunde ja kuuluvuse pakkumisel. Noorte seas väheneb vanusega drastiliselt nende noorte arv, kes leiavad, et võivad mure korral pöörduda õpetaja või teiste noorte poole[100]. Noorsootöö võiks olla siinkohal **alternatiivseks toeks** neile, kes ei leia endale koolikeskkonnas usaldusisikut. Uuringute kohaselt pakuvad täiendavaid võimalusi ka veebirakendused parandades ligipääsu abile ja vähendades abivajaja ning tema mure häbimärgistatust.[101] Samas nähakse, et e-nõustamisteenused on seni alakasutatud.[102] Arvestades noorte üha suuremat hõivatust erinevate tegevustega tuleb noorsootöötajatel pöörata tähelepanu ka noorte vaimse tervise toetamisele.[103] Noorte noorsootööga rahulolu uuring[104] on välja toonud, et noortekeskuste puhul on nende suurus ja seisukord oluline, et sinna tahetaks minna, aga ka seda, et kui piirkonnas on erinevaid keeli rääkivad noored, siis peaks tegevusi tegema mõlemale keelerühmale.

Kuna noorsootöö on lisahoovaks noorte tõrjutuse vähendamisel, siis seda suurem on probleem, et paljud noored ei osale noorsootöö tegevustes – kõrvale jäävad teistest enam poisid ja teismeeas noored. Paljudel noortel ei ole aga võimalik erinevates noorsootöö tegevustes osaleda. NTR 2020 tulemustena oli **noori, kes ei osale, kuigi tahaks, huvihariduse ja -tegevuse puhul vastavalt 22% ja 18% ning noortekeskuste puhul 15%**. Positiivne oli aga see, et tegevustes osalejad on tegevustega üldiselt väga rahul. Kui võrrelda huvihariduse ja -tegevuse ning avatud noorsootöö hinnanguid, siis hinnati kõrgemalt huviharidust ja -tegevust, sh hinnati esimesi kõrgemalt uute sõprade ja tuttavate leidmisel ning millegi uue õppimisel ja enesearengul.

Kuigi Eestis on mitteformaalse õppe kombineerimine formaalsega soodustatud, on see pigem alles lapsekingades. Seega on formaalõppe kõrval vaja suurendada mitteformaalse ja informaalse õppimise võimalusi ning **väärtustada sel teel saadud teadmisi, oskusi ja kogemusi senisest enam**.[105] Esiteks tuleb lähtuda sellest, et noorsootööd ei nähtaks vaid vaba aja sisustamisena ja arvestataks, et see kannab endas

---

[98] Colardyn., Bjornavold (2004) ja Lindstrom (2012) viidanud: McPherson, C. (2020). „It's just so much better than school: the redemptive qualities of further education and youth work for working-class young people in Edinburgh, Scotland". *Journal of Youth Studies*, 23:3, pp 307-322.

[99] Paabort, H., Tõnisson, M., Uslov, I., Lulla, A. (2016). „Uued lõiked noorsootöös. Noortekeskuste abimees oma töö paremaks korraldamiseks "Riskilaste toetusprogrammi rakendamine läbi noortekeskuste" näitel". Eesti Avatud Noortekeskuste Ühendus: Põltsamaa.

[100] Kutsar, D., Raid, K. (2019). „Laste subjektiivne heaolu kohalikus ja rahvusvahelises vaates". Statistikaamet: Tallinn, lk 33.

[101] Barry, M. M., Clarke, A. M., Petersen, I. (2015). „Promotion of Mental Health and Prevention of Mental Disorders: Priorities for Implementation". *Eastern Mediterranean Health Journal*, 21(7), 503–511; Hawkins, J. D., Jenson, J. M., Catalano, R., Fraser, M. W., Botvin, g. J., Shapiro, V., Stone, S., jt. (2015). „Unleashing the Power of Prevention". *Discussion paper. NAM Perspectives*, 5(6).

[102] Tegemist on 2017. aasta allikatega. Võib arvata, et viimastel aastatel ja seoses 2020. aasta pandeemiaga on hakatud üha enam e-nõustamist pakkuma. Allikad: Christensen, H., Reynolds, C. F., Cuijpers, P. (2017). „Protecting Youth Mental Health, Protecting Our Future". *World Psychiatry*, 16(3), 327–328; Marchant, A., Hawton, K., Stewart, A., Montgomery, P., Singaravelu, V., Lloyd, K., John, A. (2017). „A Systematic Review of the Relationship Between Internet Use, Self-Harm and Suicidal Behaviour in Young People: The good, the bad and the Unknown". *PLoS ONE*, 12(8), 1–26.

[103] Käger, M. Kivistik, K. Tatar, M. (2017). "Noorsootöötajate koolitusvajaduse uuring". *Aruanne*. Balti Uuringute Instituut: Tartu.

[104] Murakas, R., Beilmann, M., Lillemäe, E. Linno, M. (2018). "Noorsootöös osalevate noorte rahulolu noorsootööga". *Uuringu lõppraport.* Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut.

[105] Haridus- ja Teadusministeeriumi kodulehekülg. "Eesti haridusvaldkonna arengukava 2021-2035". Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu; Batueva, V., Pihor, K., Kasearu, K., Trumm, A., Enn, Ü., Turk, P. (2013). "Noored ja sotsiaalne kaasatus". *Noorteseire aastaraamat 2012*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn.

mitmekülgseid eesmärgistatud arenguvõimalusi.[106] Noorsootöös võiks **arendada süsteemse(ma)lt üldpädevusi**: kultuuri- ja väärtuspädevus, sotsiaalne ja kodanikupädevus, enesemääratluspädevus, õpipädevus, suhtluspädevus, matemaatika-, loodusteaduste ja tehnoloogiaalane pädevus, ettevõtlikkuspädevus, digipädevus[107]; ja **võtmepädevusi**: mitmekeelsus, isiklik, sotsiaalne ja õppimispädevus, kodanikupädevus, ettevõtlikkus, kultuuriteadlikkus ja kultuuriline eneseväljendus, digipädevus, matemaatikapädevus ning loodusteadus-, tehnoloogia-, inseneriteaduste pädevus ning kirjaoskus[108].

Sotsiaalse tõrjutuse leevendamisel on väga oluline noorsootöö võimalus kaasa aidata noorte mõttemaailma muutmisele positiivsemaks, aktiivsemaks ja tulevikku suunatumaks ning nende **sotsiaalsete oskuste arengule**. Näiteks võivad noorsootöötajad ja noorsootöö meetodid tegevustes osalevatele noortele anda tagasi eneseusu, panna neid mõistma oma tegevuse ja tegevusetuse tagajärgi ning motiveerida neid toimima oma heaolu nimel. Eri meetoditel on potentsiaali muuta noorte minapilti ja võimaldada neil paremini oma tulevikku plaanida, sh muutes ka lootuse kaotanud noori. Kuigi noorsootöös kasutatavate meetoditega ei saa otseselt parandada vanematekodust ja seal pakutavatest võimalustest sõltuvate noorte sotsiaalmajanduslikku seisundit, on ometi võimalik kujundada noorte maailmapilti, mis omakorda võib anda noortele võimaluse osaleda ühiskonnas ka laiemalt.[109] Nagu mainitud ka ptk 2.1, **sotsiaalsest tõrjutusest vabanemisel on olulised sisemised ressursid ja õpitavad toimetuleku tehnikad, mida saab arendada väga hästi noorsootöö tegevustes**.

Kõige rohkem on uuritud ja rõhutatud **spordi ja muusikaga seotud huvitegevuse positiivset mõju eriti vähekindlustatud ja viletsama sotsiaalmajandusliku taustaga peredest pärit noortele**[110]. Need tegevused pakuvad võimalust sotsialiseerumiseks ja teatud pädevuste arendamiseks, aga võivad avada ka ukse muudeks võimalusteks. Seejuures peetakse just spordiga seotud huvitegevust oluliseks võimaluste suurendamise ja eneseteostuse vahendiks, mis aitab parandada või pääseda (kehvadest) elutingimustest ja tõrjutusest. Huvitegevuse ja -hariduse potentsiaali kinnitab ka Eesti noorte arvamus[111], kes on esile toonud, et huviringides, aga eriti huvikoolis käimine on neile palju õpetanud, avardanud silmaringi, suhtlemisoskust ja kohusetunnet.[112]

Oluline probleem madalate õpitulemuste ja varase haridustee katkestamise juures on vähene motivatsioon ja enesetõhusus. Motivatsiooni ja huvi langus kaasneb varase mahajäämusega, seega on oluline, et õpilane kogeks varakult eduelamusi ning tema õpiprobleemidega tegeletaks esimestes klassides. Õpetajate motiveeriva ja toetava käitumise olulisust on rõhutanud noored ise, kel haridustee pooleli.[113] Oluline on siin ka emotsionaalne ja vaimne heaolu.[114] Noorsootöö pakub juba varakult noortele **koolist erinevaid eduelamuse võimalusi** – eduelamus ühes keskkonnas ja valdkonnas kasvatab enesehinnangut ja võib parandada tulemusi ka koolis.[115] Varasemate uuringute kohaselt toetavad positiivsed suhted klassikaaslastega, klassivälised üritused ja huvitegevus (vaba aja sisustamine) koolis käimise motivatsiooni hoidmist ja pakuvad eduelamust

---

[106] Araste, L. (2014). „Noorsootöö haridusliku aspekti hindamine ja seos formaalharidusega“. *Noorsootöö tulemuslikkuse hindamine. Noorteseire aastaraamat 2013*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn lk 92.
[107] Riigi Teataja. (2011). “Põhikooli riiklik õppekava”.
[108] Erasmus+ ja Euroopa solidaarsuskorpuse agentuur koduleht. “Võtmepädevused”.
[109] Taru, M. (2014). „Noorsootöö kui noorte tõrjutuse ennetaja ja tööhõive toetaja rolli hindamine“. *Noorsootöö tulemuslikkuse hindamine. Noorteseire aastaraamat 2013*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 74.
[110] Ekholm, D., Lindström Sol, S. (2020). „Mobilising non-participant youth: using sport and culture in local government policy to target social exclusion“. *International Journal of Cultural Policy*. 26:4, pp 510-523.
[111] Murakas, R., Beilmann, M., Lillemäe, E. Linno, M. (2018). “Noorsootöös osalevate noorte rahulolu noorsootööga“. *Uuringu lõppraport*. Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut, lk. 31.
[112] Sellised tulemused ei tähenda, et teistel huvitegevustel ei ole sarnast mõju. Tõenäoliselt on, kuid rahvusvaheliselt on kõige enam uuritud just spordi ja muusika kui ühtede kõige levinumate huvitegevuste ja -hariduse valdkondade mõju.
[113] Valk, A. (2016). „Madala haridustasemega noored“. *HTM-i aasta-analüüs*: Tartu, lk 12, 16, 17.
[114] McPherson, C. (2020). „It’s just so much better than school’: the redemptive qualities of further education and youth work for working-class young people in Edinburgh, Scotland“. *Journal of Youth Studies*, 23:3, pp 307-322.
[115] Paabort, H., Tõnisson, M., Uslov, I., Lulla, A. (2016). „Uued lõiked noorsootöös. Noortekeskuste abimees oma töö paremaks korraldamiseks “Riskilaste toetusprogrammi rakendamine läbi noortekeskuste” näitel“. Eesti Avatud Noortekeskuste Ühendus: Põltsamaa, lk 71.

ning vähendavad koolist väljalangemise tõenäosust, omades positiivset mõju noore hilisemale konkurentsivõimele, toimetulekule ja ühiskondlikus elus osalemisele.[116]

Tulenevalt noorsootöö eesmärgist noorte tööeluks ettevalmistamisele tuleb enam tähelepanu pöörata formaalse ja mitteformaalse õppe koostööle ning omaalgatuse ja ettevõtlikkuse suurendamisele[117]. Noorsootöö potentsiaal on aidata kaasa ka noorte **karjääriplaneerimisele ja karjäärivalikute tutvustamisel**, sest on leitud, et karjääriplaneerimise tegevusi võiks pakkuda võimalikult mitmekülgselt, sh seetõttu, et vastava info jagamisega koolides on seni puudujääke[118]. TLÜ noorte tõrjutuse uuringus[119] soovitati luua mentoriteenus, kus vähese või puuduva vanemliku toega noor saaks kohtuda mõne täiskasvanuga väljaspool oma sotsiaalset võrgustikku, et arutada oma valikute üle. Teenuse eesmärk on laiendada tööturuvõimalusi uute kontaktide saamise ja ideede vahetamise kaudu.

Noorteseire aastaraamatute[120] järgi peetakse noorsootöös noorte senisest paremaks kaasamiseks oluliseks riigisisese ja rahvusvahelise **noortevahetuse toetamist ja vabatahtliku tegevuse arendamist**, mis annavad noortele täiendava võimaluse tavalisest erinevas, sh ka nt multikultuurses keskkonnas sotsiaalselt osaleda ja aitavad vältida sotsiaalset tõrjutust. Noorsootöötajate koolitusvajaduse uuringust ja noorteseire aastaraamatutest[121] selgus ka, et **kultuuridevahelise suhtluse toetamise** oskust ei peeta veel väga oluliseks, mistõttu muu kultuurilise taustaga noored ei pruugi noorsootöös osaleda, kuna nendega ei osata tegeleda ning neid ei kutsuta sihipäraselt/ strateegiliselt noorsootöösse. Kõik noorsootöötajad ei ole alati valmis või võimelised kõiki noori (nt erivajadustega) kaasama. Seega tuleks tõsta noorsootöötajate valmidust tegeleda ka teisest kultuurist pärit ja erivajadustega[122] noortega, sh suurenda ühtekuuluvust, kultuuridevahelist dialoogi ja kultuuridevahelise erisuse tolereerimist.

Hart[123] rõhutas noorte kaasamises ja võimestamises kooli rolli, kus on sealsed võimalused tihti alakasutatud – nt **õpilasesinduse liikmetel on vaid nõuandev või konsulteeriv roll, kuigi nad võiksid olla kaasatud aktiivselt otsustamisse ja algatamisse**. Eestiski on erinevaid osaluskogusid, nii kooli juures kui KOV-i tasandil, millele võiks anda rohkem võimalust kaasa rääkida. 2020. aasta noorte noorsootööga rahulolu uuringu[124] järgi osales 20% vastanud noortest osalus- ja esinduskogudes ning peamiseks osalemise põhjuseks oli soov kaasa rääkida kodukoha/kooli arengus (63%), aga ka soov midagi korraldada (53%) ja lihtsalt tegevuse huvitavus (43%). 19% tõid põhjuseks ka selle, et näevad ennast selles valdkonnas tulevikus töötamas, mis näitab, et noortel on soovi panustada oma keskkonna parendamisse.

---

[116] Valk, A. (2016). „Madala haridustasemega noored." *HTM-i aasta-analüüs*: Tartu.
[117] Käger, M. Kivistik, K. Tatar, M. (2017). "Noorsootöötajate koolitusvajaduse uuring". *Aruanne*. Balti Uuringute Instituut: Tartu; Batueva, V., Pihor, K., Kasearu, K., Trumm, A., Enn, Ü., Turk, P. (2013). "Noored ja sotsiaalne kaasatus". *Noorteseire aastaraamat 2012*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn.
[118] Valk, A. (2016). „Madala haridustasemega noored". *HTM-i aasta-analüüs*: Tartu, lk 17.
[119] Reiska, E. (2018). "Noorte sotsiaalne tõrjutus." *Rasi toimetised nr 3*. Tallinn: Tallinna Ülikool.
[120] Batueva, V., Pihor, K., Kasearu, K., Trumm, A., Enn, Ü., Turk, P. (2013). "Noored ja sotsiaalne kaasatus". *Noorteseire aastaraamat 2012*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn.
[121] Käger, M. Kivistik, K. Tatar, M., Pertšjonok, A., Meisterson, A., Markovic, G E. Bamber, J., Rasmussen, B., Paabort, H. (2017). "Noorsootöötajate koolitusvajaduse uuring". Balti Uuringute Instituut: Tartu, lk 35-36;
Noorteseire aastaraamatud, eeskätt Batueva, V., Pihor, K., Kasearu, K., Trumm, A., Enn, Ü., Turk, P. (2013). "Noored ja sotsiaalne kaasatus". *Noorteseire aastaraamat 2012*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn.
[122] Käesolevas uuringus mõistame erivajadusega lapse ja noore all inimest, kes erineb keskmisest oma vaimsete võimete, sensomotoorsete võimete, kommunikatsioonivõimete, käitumise ja emotsionaalse arengu või füüsiliste oskuste poolest nii, et vajab keskkonna ja/või tegevuste ning õppeprotsessi kohandamist, tagamaks piisavalt toetavad võimalused arenguks. Ka andekus on erivajadus. Pedak, K. "Erivajadus ja sellega seotud mõisted". *Õppematerjal erikehakultuuri õppeaines*. Tallinna Ülikool.
[123] Hart, R. A. (1992). „Children's participation. From tokenism to citizenship". UNICEF International Child Development Centre, Florence, Italy.
[124] HeiVäl OÜ, Balti Uuringute Instituut (2021; avaldamisel). „Noorsootöös osalevate noorte rahulolu noorsootööga 2020".

Shier[125] tõi sarnaselt Hart-le välja, et oluline on leida meetodid, millega võimalikult paljud noored kaasatud saaksid ja ennast turvaliselt ning kindlalt tunneksid**. Shier tõi välja nt vanusekohase konsulteerimise, mängud, kunstitegevused, küsitlused, intervjuud – eeldavad töötajate efektiivseid kommunikatsioonioskuseid, et ka puuetega noored ja muukeelsed noored arvamusi avaldaksid.**

Noorsootöötajate koolitusvajaduse uuringu[126] järgi tuleks **noorsootööd ühiskonnas enam väärtustada ning suurendada selle kvaliteeti**. Noorsootöö kvaliteedi tõstmist takistavateks teguriteks on mh noorsootöö vähene tunnustamine, mis peegeldub nt madalas palgas ja suures tööjõu voolavuses. Nimetatu on nii põhjuseks kui tagajärjeks ka järgnevas: noorsootöötajate endi ebaühtlane erialane ettevalmistus, arusaam noorsootöö olemusest ning enesehindamise vajadusest ja oskamatus enesehindamise tulemuste või koolitustel saadud teadmiste rakendamiseks. Koolitusvajaduse uuringust selgus, et enesearendamisega tegeletakse mittesüsteemselt ning sageli ei jõua omandatud teadmised praktikasse. Ka kaasamisoskuse osas leidsid eksperdid, et paljud on tõenäoliselt enda kaasamisoskust liiga positiivselt hinnanud, pidades silmas nende noorte kaasamist, kellega tavapäraselt kokku puututakse, mõtlemata nendele, keda tegevustes ei nähta.[127] Seega oleks noorsootöö potentsiaali rakendamiseks oluline juhtida noorsootöötajate tähelepanu ja **õpetada neid, kuidas noori (sh tõrjutud) kaasata ja neid arengus toetada**.

Kuigi noored ei paista digivõimalusi tingimata igas olukorras eelistavat, tõid infotehnoloogiliste võimaluste noorsootöös rakendamise uuringus[128] osalenud korduvalt välja, et noorsootöö teostajatel ei ole olnud võimalust oma digilahendusi erinevate programmide raames koolidega võrreldavalt täiendada. Noorsootöö oleks kvaliteetsem ja efektiivsem ning noore jaoks atraktiivsem, kui noorsootöötajal oleks võimalik väiksemate kuludega erinevaid digilahendusi kasutada. Digivõimaluste potentsiaali paremaks ära kasutamiseks noorsootöös on noortevaldkonna üheks fookuseks nutikas noorsootöö[129]. Noorsootöötajate toetamiseks digilahenduste kasutuselevõtul ja rakendamisel loodi eriolukorra ajal ka nutivaramu[130], mis koondab abistavaid materjale ja häid näiteid digilahenduste ja noorsootöö potentsiaali parmaks kasutamiseks.

Selleks, et noore osalemist noorsootöös ja mitteformaalses õppes saaks paremini arvestada ja lihtsustada noorsootöö tegevustes saadud kogemuste dokumenteerimist ja analüüsimist, võiks toimuda **noorsootöö tegevuste jäädvustumine andmekogusse ja vastava andmekogu sidumine elektroonse CV vormiga,** arendades edasi nt https://www.teeviit.ee/my-cv/ keskkonda(ja soovi korral pikemas perspektiivis näiteks e-Kooli või Stuudiumiga). Teiseks võiksid tegevuste korraldajad neis osalemist kinnitada, mis võiks tõsta mitteformaalses õppes osalemise väärtust eri osaliste silmis.[131]

Eesti noortekeskuste näitel[132] tasub **noorsootöötajate kompetentsi ja tegevuste kvaliteedi tõstmiseks jätkata ka projektipõhiste tegevustega** – kuigi piiratud pikkuse ja vahenditega, on nad väga hea ajend mingi teemaga tõsisemalt tegelemiseks, noorsootöötajate koolitamiseks, uute meetodite katsetamiseks,

---

[125] Shier, H. (2001). "Pathways to Participation: Opening, Opportunities and Obligations". *Children & Society*. Volume 15. 2, pp 107-117.
[126] Käger, M. Kivistik, K. Tatar, M. (2017). "Noorsootöötajate koolitusvajaduse uuring". *Aruanne*. Balti Uuringute Instituut: Tartu.
[127] Käger, M. Kivistik, K. Tatar, M. (2017). "Noorsootöötajate koolitusvajaduse uuring". *Aruanne*. Balti Uuringute Instituut: Tartu, lk 33-34.
[128] Käger, M. Kaldur, K. Vollmer, M. Talur jt. (2016). "Infotehnoloogiliste võimaluste rakendamine noorsootöös". *Uuringu aruanne*. Tartu.
[129] Eesti Noorsootöö Keskuse kodulehekülg (2016). „Nutika noorsootöö kontseptsioon". Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinn.
[130] Eesti Noorsootöö Keskuse kodulehekülg. "Nutivaramu – infot, näiteid ja inspiratsiooni hübriidlahendusteks ja distantstegevusteks noorsootöös". Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinn.
[131] Käger, M. Kaldur, K. Vollmer, M. Talur jt. (2016). "Infotehnoloogiliste võimaluste rakendamine noorsootöös". *Uuringu aruanne*. Tartu.
[132] Paabort, H., Tõnisson, M., Uslov, I., Lulla, A. (2016). „Uued lõiked noorsootöös. Noortekeskuste abimees oma töö paremaks korraldamiseks "Riskilaste toetusprogrammi rakendamine läbi noortekeskuste" näitel". Eesti Avatud Noortekeskuste Ühendus: Põltsamaa.

võimaldades sh nt tasuta huviringide pakkumist. Isegi kui projekt ei jätku rahastuse lõppedes, toob see kaasa suhtumise muutumise, uued omandatud oskused ja teatud elemente võetakse üle ka projekti järgsesse aega.

Viimaks, regionaalse ebavõrdsuse vähendamiseks ja võimaldamaks ka maapiirkonna noortele võrdseid võimalusi noorsootöös osalemiseks, on soovitatud parandada **bussiühendusi** ja logistikaprobleemide vähendamiseks pakkuda väikestes kohtades **huvitegevust** rohkem **üldhariduskoolide juures**[133] ning pakkuda enam digivõimalusi, mis aitaks noortel (sh erivajadustega) olla kaasatud tegevustesse paindlikumalt – sobivast kohast ja sobival ajal.

[133] Murakas, R., Beilmann, M., Lillemäe, E. Linno, M. (2018). "Noorsootöös osalevate noorte rahulolu noorsootööga". *Uuringu lõppraport*. Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut.

3. EESTI LÄHTEKOHAD NOORTE TÕRJUTUSEGA TEGELEMISEL

Käesolev peatükk annab ülevaate strateegilistest dokumentidest ja lähemalt vaadatavate noorsootöö tegevuste olemusest, mis omab mõju noorte tõrjutuse märkamisele ja vähendamisele ning noorte kaasatuse suurendamisele. Esimeses alapeatükis keskendutakse Euroopa Liidu (EL) ja Eesti tasandi strateegilistele dokumentidele ning seadustele, mis annavad noorsootööle raamistiku ning suunavad noorsootöötajaid tööks olulistele aspektidele tähelepanu pöörama. Seejärel tuuakse strateegilistele ning valdkonnas olulistele dokumentidele tuginedes välja avatud noorsootöö ja huvihariduse ning -tegevuse olemus. Nimetatud alapeatükkide eesmärk on anda ülevaade, mil määral noorte tõrjutusele ja kaasatusele strateegilistes dokumentides ja lähemalt vaadatavate noorsootöö tegevuste kirjeldustes ning ootustes tähelepanu pööratakse ja mil määral noorte osalus noorsootöös neid kirjeldusi-ootuseid peegeldab.

> "Iga paber jutustab mingit lugu. Rõhutab mingisugust hoiakut, mingit väärtust. /.../ Ja see, kui sa kakskümmend aastat räägid, et tuleb ennetada sotsiaalset tõrjutust ja suurendada sotsiaalset kaasatust... Esimesel kahel aastal on lihtsalt nagu mull, on ju. Aga siis tasapisi inimesed hakkavad järjest rohkem selles võtmes mõtlema. Et näiteks /.../ noorsootöötaja kutsestandardi lisas on noorsootöötaja eetika põhiteesid. Ja kui sa taotled kutsetunnistust, siis sa muuhulgas analüüsid oma eetilisi põhimõtteid ja seda, kas ja kuidas sa nendest lähtud. /.../ Ma arvan, et see protsess juba iseenesest, see et on olemas sellised dokumendid ja nende tähtsust rõhutatakse... Ja tuletatakse sulle meelde iga natukese aja tagant, see hakkab nagu ühel hetkel hoiakuid muutma. /.../ Ehk siis ma arvan, et erialase kvalifikatsiooni tõus koos kõigi nende erialaste suuniste ja dokumentidega, mis rõhutavad noorsootöö olulisi väärtusi, et see ikkagi aitab kaasa sellele, et me noorsootöös oma missiooni suudaksime täita." (Ekspert)

3.1 Seadusandlusest ja strateegilistest dokumentidest tulenevad lähtekohad

Noorsootöö on tingimuste loomine noore isiksuse mitmekülgseks arenguks, mis võimaldab noortel vaba tahte alusel perekonna-, tasemeharidus- ja tööväliselt tegutseda.[134] Seega on noorsootöö noore inimese positiivse arengu toetamine ja selleks tingimuste/keskkonna loomine. Kuna areng on oluliselt seotud õppimisega, on noorsootöö suures osas mitteformaalne õppimine. Samas õpitakse noorsootöös osaledes ka informaalselt.[135] Eesti noortepoliitikat ja noorsootööd mõjutavad nii EL-s kokku lepitud põhimõtted kui ka EL ja Eesti strateegiad ning seadused.

[134] Riigi Teataja. (2010). "Noorsootöö seadus".
[135] Eesti Noorsootöö Keskuse koduleht. "Noorsootöö". Eesti Noorsootöö Keskus, Tallinn 2021.

3.1.1 EL tasandi strateegilised dokumendid

Euroopa Noortepoliitika Valge raamat[136], Euroopa noortevaldkonna uuendatud koostööraamistik 2010-2018[137] ja Euroopa Liidu noortestrateegia 2019 – 2027[138] pööravad kõik tähelepanu sellele, et **noortesse investeerimine on investeerimine tänasesse ja homsesse** (sh noorte ja tulevaste täiskasvanute ühiskondlikus elus osalemise aktiivsusesse), tänased otsused mõjutavad tulevikus tänaseid noori. Sellest tulenevalt **peetakse oluliseks noorte osalust, neile kogemuste andmise võimaldamist, tegevuste harivat potentsiaali, sotsiaalset lõimumist, tolerantsust, üksteise toetamist, algatusvõimet ja ettevõtlikkust ning noorte kuulamist**. Noortele võimaluste andmises ja nende kuulamises on oluline diskrimineerimise vältimine.

Kõigis nimetatud dokumentides pööratakse tähelepanu ka tõrjutusele ja selle vältimisele. Valges raamatus tuuakse tõrjutusega seotud oluliste aluspõhimõtetena mh **avatus** (noorte teavitamine ja aktiivne suhtlemine nendega nende keeles), **osalus** (noortega nõupidamise tagamine ning noorte suurem kaasamine neid ja nende elu puudutavate otsuste langetamisse), **vastutus** (sobival vastutuse tasandil noorte püüdluste elluviimiseks võimaluste leidmine), **efektiivsus** (noorte potentsiaali maksimaalne ärakasutamine ühiskondlike probleemide lahendamisel) ja **ühtsus**. Koostööraamistikus rõhutatakse ka vajadust **vältida noorte sotsiaalse tõrjutuse, vaesuse ning probleemide edasikandumist põlvkonniti**, kusjuures noorsootööd ja noortekeskusi on toodud välja kui võimalikke noorte kaasamisvahendeid, mille potentsiaal ei ole realiseeritud. Vajalikuks peetakse ka **sektoritevahelist lähenemist ja koostööd**, mh noorte arengu toetamiseks ning eelarvamuste vastu võitlemiseks. Noortestrateegia astub sammu veelgi edasi, tuues välja, et **tõrjutuse ohus olevatele noortele ja nende toetamisele tuleks erilist tähelepanu pöörata, kuna ebasoodsas olukorras olevad noored on üldjuhul vähem aktiivsed kodanikud, neil on väiksem usaldus institutsioonide vastu ja nende hääl võib jääda märkamata**, peegeldades üsna selgelt ptk-s 2 toodud tõrjutuse dimensioone ja põhjuseid ning noorsootöö võimalusi nende ohtudega tegeleda.

Noortestrateegias tuuakse välja, et **noorsootöö saab noorte võimestamist hoogustada, luues turvalise keskkonna enesekindluse saavutamiseks ja mitteformaalseks õppimiseks**, mis toetab üleminekut täiskasvanuikka. Noorsootöö võib anda ka **juurdepääsu haridus-, koolitus- või töövõimalustele,** aidates seeläbi vältida tõrjutust. Seega on eriti oluline tagada noorte võrdne ligipääs noorsootöö võimalustele. Olulisena tuuakse välja ka **keskendumine ennetusmeetmetele**, et noortel oleksid vajalikud teadmised ja oskused parema vaimse heaolu saavutamiseks ning vaimse tervise probleeme ei häbimärgistataks.

Valges raamatus peetakse oluliseks **tulemuse asemel protsessi tähtsustamist**. Noortevaldkonna koostööraamistikus ja EL noortestrateegias rõhutatakse **ka noorte elutingimuste, vajaduste, püüdluste, huvide ja suhtumise erisustega arvestamise vajadust noortele võimalusi pakkudes, neid kaasates, kuulates jne**. Euroopa noorteinfo harta[139] pöörab erilist tähelepanu **informatsioonile ligipääsule** ning võimele infot analüüsida ja kasutada. Kõigis dokumentides leitakse, et noortepoliitika ja noorsootöö potentsiaal nimetatus võimaldab rohkemat kui praegu tehakse, kusjuures suur roll on noorsootöö kvaliteedil, jätkusuutlikul rahastamisel, tunnustamisel ning koostööl.

---

[136] Euroopa Komisjoni Valge Raamat. (2001).” Uus hoog Euroopa noortele”. COM 681, Brüssel.
[137] Haridus- ja Teadusministeeriumi kodulehekülg. “Euroopa noortevaldkonna uuendatud koostööraamistik 2010-2018”. Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu.
[138] Euroopa Liidu Teataja. (2018). Euroopa Liidu Nõukogu ja nõukogus kokku tulnud liikmesriikide valitsuste esindajate resolutsioon noortevaldkonnas tehtava Euroopa koostöö raamistiku kohta: Euroopa Liidu noortestrateegia 2019-2027.
[139] Euroopa Noorteinfo ja Nõustamise Agentuur. (2018). „Euroopa noorteinfo harta“.

3.1.2 Eesti strateegilised dokumendid

Noorsootöö seaduse[140] kohaselt on **noor 7–26-aastane füüsiline isik** ja noorsootöö korraldamisel lähtutakse järgmistest põhimõtetest:

- noorsootööd tehakse **noorte jaoks ja koos noortega**, kaasates neid otsuste tegemisse;
- tingimuste loomisel teadmiste ja oskuste omandamiseks **lähtutakse noorte vajadustest ja huvidest**;
- noorsootöö **põhineb noorte osalusel ja vabal tahtel**;
- noorsootöö **toetab noorte omaalgatust**;
- noorsootöös **lähtutakse võrdse kohtlemise, sallivuse ja partnerluse põhimõttest**.

Kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse[141] kohaselt on Eestis noorsootöö korraldamine kohaliku omavalitsuse (KOV) üheks seadusega pandud ülesandeks.

Noorsootööga tegelevad nt noortekeskused, koolid, huvikoolid, noorteühingud, osaluskogud, noortelaagrid, malevad, kuid noortepoliitika rakendamisele ja noorte toetamisele aitavad kaasa ka teiste valdkondade esindajad, nt noorsoopolitsei, ettevõtjad. Lisaks on noortel võimalus osaleda noorteprojektides ning õpilas- ja üliõpilasesinduste töös ning vabatahtlikus tegevuses. Käesolevas uuringus keskenduti avatud noorsootööle ja huviharidusele ning -tegevusele kui mahukamatele noortevaldkonna avalikele teenustele. Avatud noorsootöös, huvihariduses ja -tegevuses juhindutakse noorsootöö seadusest (2010)[142], Noortevaldkonna arengukavast 2014–2020 (2013)[143] ja selle programmdokumendist Haridus- ja noorteprogramm 2021–2024[144], noorsootöötaja kutsestandardist ja selle osaks olevast kutse-eetikast (2018)[145] ning järgitakse Noortekeskuste Head Tava, sh avatud noorsootöö põhimõtteid (2018)[146]. Huvihariduses lähtutakse ka huvikooli seadusest (2006)[147] ning huviharidusstandardist (2007)[148].

Kõik nimetatud dokumendid vastavad EL strateegilistele dokumentidele ja pööravad rohkem või vähem, otseselt või kaudselt tähelepanu noorte tõrjutuse vältimisele ja vähendamisele ning kaasamisele-osalusele. Noorsootöötaja kutsestandardis, noorsootöötaja kutse-eetikas[149] ja Noortekeskuste Heas Tavas[150] pööratakse tähelepanu mh noorte võrdsele kohtlemisele, noorest lähtumisele tema arvamust ja ideid arvestades, noorele tagasiside andmise võimaldamisele, noorte sotsialiseerumise, sallivuse ja vastastikuse lugupidamise innustamisele, noore õigusele teha iseseisvaid otsuseid ja valikuid, noorelt saadud informatsiooni kasutamisele vaid eesmärgil, milleks see talle usaldati, tegevuste ja eesmärkide valikul (koostöös noortega) noorte olukorrast, huvidest ja vajadustest lähtumisele (sh ligipääsetavus ja kättesaadavus), turvalise keskkonna tagamisele. Oluline on **tagada, et noorsootöö teostus ja keskkond on turvaline, kvaliteetne, mitmekesine, uuenduslik ja uute (lisa)väärtuste loomisele suunatud**.

Tõrjutuse dimensioone ja dokumentide detailsust arvestades on Eestis noorsootöö, noorte sotsiaalse tõrjutuse ja kaasamise temaatikas olulisemad ning seniseid ja tulevasi tegevusi ning arusaamu enim mõjutavad

---

[140] Riigi Teataja. (2010). "Noorsootöö seadus".
[141] Riigi Teataja. (1993). "Kohaliku omavalitsuse korralduse seadus."
[142] Riigi Teataja. (2010). "Noorsootöö seadus".
[143] Haridus- ja Teadusministeeriumi kodulehekülg. "Noortevaldkonna arengukava 2014-2020". Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu.
[144] Haridus- ja Teadusministeeriumi kodulehekülg. "Haridus- ja noorteprogramm 2021-2024". Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu.
[145] Eesti Noorsootöö Keskuse kodulehekülg. "Noorsootöötaja kutsestandard". Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinn 2018.
[146] Eesti Avatud Noortekeskuste Ühenduse kodulehekülg. (2018). Noortekeskuste hea tava. Abimaterjal noortekeskuste asutamisel, arendamisel, toetamisel ja koostöösse kaasamisel. Eesti ANK: Põltsamaa.
[147] Riigi Teataja. (2006). "Huvikooli seadus".
[148] Riigi Teataja. (2007). "Huviharidusstandard".
[149] Eesti Noorsootöö Keskuse kodulehekülg. "Noorsootöötaja kutsestandard". Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinn 2018.
[150] Eesti Avatud Noortekeskuste Ühenduse kodulehekülg. (2018). Noortekeskuste hea tava. Abimaterjal noortekeskuste asutamisel, arendamisel, toetamisel ja koostöösse kaasamisel. Eesti ANK: Põltsamaa.

noortevaldkonna arengukava 2014-2020[151] ja 29.10.2020 valitsuse poolt kinnitatud noortevaldkonna arengukava 2021–2035 eelnõu[152]. Sarnaselt EL-i dokumentidele pöörab ka **noortevaldkonna arengukava 2021–2035 eelnõu** tähelepanu noorte vajadustest ja väljakutsetest lähtuvusele, süsteemsusele ja järjekindlusele, kvaliteedile, koostööle ning teaduspõhisusele.

Noore arengu toetamisel on olulisena toodud välja ka pere, kogukonna ning sõprade osatähtsus, noorte eriomaste vajaduste ja iseseisvumise ning sotsiaalse küpsemise teel ette tulevate üleminekuperioodide teadvustamise vajadus, noorte tõsiselt ja võrdväärsete partneritena võtmine, noorte mõtestatud aktiivne kaasamine ja osalus, turvalise ja sisuka arengukeskkonna tagamine noore kujunemise ja eneseteostuse toetamiseks ning austav ja võimestav suhtumine noortesse. Tõdetakse noortele täiskasvanutele täiendavate võimaluste loomise vajadust ning et kõigis Eesti piirkondades peaks noore arenguks olema võrdsed võimalused, sh tõrjutusriskis või ebavõrdsetes oludes olevatele noortele. Mitmed neist väljakutsetest olid toodud ka noortevaldkonna arengukavas 2014–2020.

Noortevaldkonna ühe väärtusena tuuakse välja võimalus kaitsta ja edendada inimõigusi, sallivust ja solidaarsust ning aidata ehitada osalusele ning koostööle tuginevat sidusat ja tervet ühiskonda. Noorsootöö lähtekohana on toodud noorte kaasamise suurendamine. Noorsootööl nähakse olulist rolli mh oskuste ja hoiakute arendamisel, noore võimestamisel, sotsiaalse võrgustiku ja ühiskondliku kapitali tugevdamisel. Tõrjutuse ennetamine, vähendamine ja noorte võrdne kohtlemine on noortevaldkonna arengukava eelnõu läbivaks põhimõtteks ning noorte üksijäämise ja eemaldumise märkamine ning ennetamine on üheks strateegiliseks eesmärgiks.

Oluliseks peetakse ka noore mõtteavaldustega arvestamist kodus, koolis ja kogukonnas, eakaaslastega kokkukuuluvust ning ühisettevõtmisi, et ennast tuntaks kuhugi kuuluvana ja kaasatuna, mis omakorda „aitab vältida sotsiaalset apaatsust, vajadust ja soovi end radikaalselt väljendada või riigist lahkuda“. Kaasarääkimise suurendamiseks peetakse oluliseks mh kaasarääkimisharjumuse arendamist.

Seega loovad Eesti noorsootöö alusdokumendid hea aluse noorte tõrjutuse vähendamisele ja kaasatuse suurendamisele tähelepanu pööramiseks ning vastavate kompetentside arendamiseks.

3.2 Avatud noorsootöö

Noortevaldkonna arengukava eelnõu kohaselt on avatud noorsootöö eesmärk pakkuda noorele vabatahtlikkuse alusel osalemise võimalusi, et toetada tema aktiivsust ja toimetulekut ühiskonnaelus. Märksõnad on avatus ja noorte vaba tahe. Avatud noorsootöö tugevus seisneb noorte kaasatuses ja isetegemises. Avatud noorsootöös tegutsetakse noortelt noortele põhimõttel või koos noortega. Tegemist on pikaajalise protsessiga, millega toetatakse noort olema noor või noore saamist täiskasvanuks. Tulemuste asemel keskendutakse protsessile. See võimaldab luua positiivse keskkonna, milles noor tunneb end kogukonna ja ühiskonna jaoks olulisena.[153]

Lähtuvalt avatud noorsootöö põhimõtete eesmärgist peavad tegevused olema[154]:

- hariduslikud, mis võimaldavad noorel omandada oskusi ja teadmisi;

---

[151] Haridus- ja Teadusministeeriumi kodulehekülg “Noortevaldkonna arengukava 2014-2020.” Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu.
[152] Haridus- ja Teadusministeeriumi kodulehekülg. “Noortevaldkonna arengukava 2021-2035”. *Eelnõu 2020*. Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu.
[153] *Ibid*.
[154] Eesti Noorsootöö Keskuse kodulehekülg. „Avatud noorsootöö“. Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinn 2020.

- võrdseid võimalusi tagavad ehk sobilikud kõigile noortele olenemata nende hariduslikust, majanduslikust või sotsiaalsest taustast;
- usaldusliku suhtega noorsootöötaja ja noore vahel osalemist soodustavad ning julgustavad, et noor sooviks osaleda teda puudutavates otsustusprotsessides;
- toetavad, et noor mõistaks teemasid, mis mõjutavad teda ja ühtlasi kogu ühiskonda, ning räägiks nende puhul kaasa.

Avatud noorsootöö põhimõtete rakendamiseks kasutatakse avatud noorsootöö meetodit, mis on noortele arendavaks tegevuseks tingimuste loomise vahend. Avatud noorsootöö meetodi rakendamine noortekeskustes võimaldab pakkuda kõikidele noortele, sh vähemate võimalustega ja sotsiaalselt tõrjutud noortele, nende vaba tahte alusel individuaalsetele võimetele ja eelistustele vastavat arendavat ja mõtestatud tegevust, võimalusi eduelamuseks ja enesehinnangu parandamiseks. Noortekeskustes läbiviidavad tegevused mõjutavad noori omandama ja kasutama elus vajalikke oskusi ja pädevusi, soodustavad algatusvõimet ja ettevõtlikkust, toetavad identiteediotsinguid, sotsialiseerumist ning kujundavad väärtushinnanguid.[155] Organiseeritud tegevuste kõrval on aga olulisem avatud ruum, kus noor võib lihtsalt oma vaba aega veeta, teiste noortega suhelda jne ning kus noorsootöötajal on (tegevustele täiendavalt) võimalik noortega vahetuid kontakte luua, noori tundma õppida, nende probleeme kuulda ning noori toetada.[156]

2019. aastal tegutses Eestis 281 avatud noortekeskust ning keskuste osatähtsus ja kättesaadavus on suurem eeskätt maapiirkondades.[157] Soovituslikult asub noortekeskus selleks eraldi ehitatud hoones või omab hoonet kellegagi jagades neutraalse sisenemise tagamiseks eraldi sissepääsu.[158] Noortekeskuste tegevusvõimalused erinevad piirkonniti hõlmates nt noortemalevate korraldamist, rahvusvaheliste projektide läbi viimist, huvitegevuse pakkumist, vabatahtlike kaasamist, ümberkaudsete organisatsioonidega ühisürituste korraldamist, töötubade läbiviimist, võistluseid, matku, mobiilset noorsootööd (vt ka ptk 4.3). Noortekeskused on viinud ellu ka mitmeid üle-eestilisi (nt „EV100: Kas hundil on pojad või kutsikad?“ ja piirkonnapõhiseid pikema ja lühema traditsiooniga üritusi (nt „Suvehetk Suurjärvel“, „Loovusega haiglatele tänu“). Noortekeskuse miinimumstandardi kohaselt[159] osutatakse noortekeskuse teenuseid füüsilistes ja virtuaalsetes keskkondades vähemalt 25 tundi nädalas ning avatud ruumi füüsilise teenuse raames toimuva tegevuse korral on piirarv ühe noorsootöötaja kohta 24 noort.

Noortekeskuse teenuse osutamiseks vajalikud kompetentsid on noortekeskuste miinimumstandardi kohaselt järgmised: noorte huvide ja arenguvajaduste kaardistamine, mitteformaalset õpet toetavate tegevuste kavandamine, noorte mitteformaalse õppe toetamine, mitteformaalses õppes kogetu ja saavutatu mõtestamine koos noortega, mitmekesiste noorsootöö keskkondade ja meetodite kasutamine ning arendamine, noorte kaasamine, kodanikuhariduse toetamine, noorte ettevõtlikkuse toetamine, tervislike ja keskkonnasäästlike eluviiside kujunemise toetamine, õiguskuuleka käitumise kujundamine, kultuuridevaheliste kompetentside ja sallivuse arendamine, info jagamine noortele, noorte digitaalse kirjaoskuse arengu toetamine, erivajadustega noorte kaasamine noortekeskuse tegevustesse, noorte esmane

---

[155] Haridus- ja Teadusministeeriumi kodulehekülg. “Noortevaldkonna arengukava 2021-2035”. *Eelnõu 2020*. Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu; Eesti Avatud Noortekeskuste Ühenduse kodulehekülg. (2018). „Noortekeskuste hea tava. Abimaterjal noortekeskuste asutamisel, arendamisel, toetamisel ja koostöösse kaasamisel“. Eesti ANK: Põltsamaa.
[156] Eesti Avatud Noortekeskuste Ühenduse kodulehekülg. „Noortekeskuste miinimumstandard 2020“. Eesti ANK: Põltsamaa 2020.
[157] Haridus- ja Teadusministeeriumi kodulehekülg. “Noortevaldkonna arengukava 2021-2035”. *Eelnõu 2020*. Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu.
[158] Eesti Avatud Noortekeskuste Ühenduse kodulehekülg. (2018).“Noortekeskuste hea tava. Abimaterjal noortekeskuste asutamisel, arendamisel, toetamisel ja koostöösse kaasamisel“. Eesti ANK: Põltsamaa.
[159] Eesti Avatud Noortekeskuste Ühenduse kodulehekülg. “Noortekeskuste miinimumstandard 2020“. Eesti ANK: Põltsamaa 2020.

nõustamine.[160] Seega vastavad oluliseks peetavad kompetentsid strateegilistes dokumentides seatud ootustele ning toetavad tõrjutuse ennetamist, märkamist ja noorte sotsiaalset kaasatust.

Suuremas osas Eesti noortekeskustes (70%) on samaaegselt kontakttöös osalevaid noorsootöötajaid kuni kaks, 37%-s noortekeskustes vaid üks. Noorsootöötajatest 62%-l on rohkem kui 3-aastane tööstaaž ja 38%-l kuni 2-aastane tööstaaž.[161] 2017. aasta andmetel on ligi 40%-l noorsootöötajatest noorsootööalane haridus või noorsootöötaja kutse.[162] [163] Kõige kõrgemalt hinnatakse noorte kaasamise, mitteformaalse õppe toetamise, info jagamise, noorte esmatasandi nõustamise ning tervislike ja keskkonnasäästlike eluviiside kujunemise toetamise kompetentse. Madalamalt hinnatakse aga järgmiste kompetentside olemasolu: erivajadustega noorte kaasamine, noorte digitaalse kirjaoskuse toetamine, kodanikuhariduse toetamine ja mitteformaalses õppes kogetu ja saavutatu mõtestamine koos noortega.[164] Seega on avatud noorsootööl suur potentsiaal kogemuste vahetamiseks ja koostöös tõrjutuse ennetamiseks ning märkamiseks ja noorte kaasatuse suurendamiseks. Samas on vajalik ka noorsootöötajate oskuste tõstmine.

3.3 Huviharidus ja -tegevus

Noorte **huviharidus** on noortevaldkonna arengukava eelnõu kohaselt noorsootöö kõige formaalsem osa, mida antakse Eesti Hariduse Infosüsteemi (EHIS) registreeritud huvikoolides huvikooli seaduse ja kooli enda väljatöötatud õppekava alusel. Huvikool on haridusasutus, mis **tegutseb noorsootöö valdkonnas** ning loob huvihariduse omandamise ja isiksuse mitmekülgse arengu, sealhulgas oma keele ja kultuuri viljelemise võimalused huvihariduse erinevates valdkondades.[165] Huvihariduse läbiviijaks on vastava kvalifikatsiooniga huvihariduse õpetajad ja juhendajad. Osalejateks on konkreetsest huvialast huvitatud, järjepidevad pikaajalised huviala õppijad.[166] Õppetegevuse peamiseks eesmärgiks on pakkuda sihtgrupile süsteemset õpet vastaval huvialal ning arendada erioskusi, millega luuakse võimalusi isiksuse mitmekülgseks arenguks ning toetatakse noore kujunemist hästi toimetulevaks ühiskonnaliikmeks. See eeldab, et huviharidus[167]

1. põhineb noorte osalusel ja vabal tahtel;
2. põhineb huvialade ja noorte võrdsel kohtlemisel;
3. toetab noorte arengut, iseseisvust, omaalgatust, initsiatiivi, aktiivsust;
4. pakub noortele eduelamusi ja tunnustust;
5. pakub noortele huvialaga tegelemise ja selle tunnetamise rõõmu;
6. arendab loovust ja sotsiaalseid oskusi;
7. on avatud, positiivne ja noori julgustav.

---

[160] Eesti Avatud Noortekeskuste Ühenduse kodulehekülg. „Noortekeskuste miinimumstandard 2020“. Eesti ANK: Põltsamaa 2020.
[161] Paabort, H. (2020). “Eesti noortekeskuste hetkeseisu kaardistus 2020. Osa 2”. Eesti Avatud Noortekeskuste Ühendus: Põltsamaa.
[162] Käger, M., Kivistik, K., Tatar, M. (2017). “Noorsootöötajate koolitusvajaduse uuring”. Balti Uuringute Instituut: Tartu.
[163] Aruandes kajastati kõigi noorsootöö tegevuste noorsootöötajate pädevusi ühes koos, ei eristatud avatud noortekeskuste ja teiste noorsootöö tegevuste töötajate pädevusi ega vajadusi. Vastanud noorsootöötajatest 41% ja juhtidest 29% märkis, et töötab noortekeskuses või noortetoas.
[164] Paabort, H. (2020). “Eesti noortekeskuste hetkeseisu kaardistus 2020. Osa 2.” Eesti Avatud Noortekeskuste Ühendus: Põltsamaa; Käger, M., Kivistik, K., Tatar, M. (2017). “Noorsootöötajate koolitusvajaduse uuring”. Balti Uuringute Instituut: Tartu.
[165] Riigi Teataja. (2006). “Huvikooli seadus”.
[166] Haridus- ja Teadusministeeriumi kodulehekülg “Noortevaldkonna arengukava 2021-2035”. *Eelnõu 2020*. Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu.
[167] Riigi Teataja. (2007). “Huvihariduss tandard”.

Ühtlasi toetab noorte huviharidus Eesti kultuuri- ja sporditraditsioonide, tehnoloogilise arengu ja keskkonna jätkusuutlikkust ning paikkondlike traditsioonide arengut.[168]

2020/2021. õa oli Eestis 774 andmed kinnitanud huvikooli[169] (ehk keskmiselt 2,8 huvikooli tuhande noore kohta) ja 5952 huvikooli õpetajat[170], kes pakuvad noortele huviharidust kokku 4653 õppekava alusel[171], kusjuures viimastel aastatel on kasvanud nii kinnitatud andmetega huvikoolide, õppekavade kui pedagoogide arv. Huvikoolide tegevuses osaleb ligi 82 400 noort[172], kes omandavad huviharidust spordi, muusika, kunsti, tantsu, loodus-täppisteaduste ja tehnoloogia, üldkultuuri ning paljudel teistel huvialadel[173]. Igapäevaelus on huvikoolid tuntud oma valdkonnast tulenevate nimetuste kaudu – spordikooli, -keskuse või -klubina, tehnika-, loodus- ja loomemaja või -keskusena, muusika- või kunstikoolina jms.[174] Huvikoolide õppetöö vormideks on grupi- ja individuaalõpe.

Huvihariduse kättesaadavus ja huvikoolides õppivate noorte osatähtsus on noortevaldkonna arengukava eelnõu kohaselt kõrgem eeskätt suuremates keskustes ning nende ümbruse jõukamates omavalitsustes. Madalama osaluse tingis eelkõige huvikoolide geograafiliselt ja majanduslikult piiratum kättesaadavus. Noorte huvihariduse valdkonnas korraldatakse erinevatel huvialadel mitmeid valdkondlikke sündmusi ja arenguprogramme noortele, näiteks festival Koolitants, Noorte Tantsu Foorum, Kooliteatrite Festival, rahvusvaheline teatrifestival EDERET, noorte disainerite konkurss NODI, Tallinn Artweek, konkurss "Parim noor instrumentalist", pillilaagrid ja muusika töötoad professionaalide juhendamisel jpm. Lisaks korraldavad pea kõik huvikoolid sündmuseid ja projekte: kontserdid, loome- ja etendamiskonkursid, lavastused, töötoad, laagrid, noortevahetused jpm. Mõned huvikoolid pakuvad ka huvitegevusi (õppekava väline huvialaga tegelemine).[175]

Noorte **huvitegevuse** peamiseks eesmärgiks on sihtgrupi kaasamine, sotsiaalsete ja üldoskuste arendamine, huvi äratamine läbi huviala tegevuste ja õppe. Osalejateks on erinevate huvialadega katsetajad, sobiva huvi otsijad. Tegevusega seotakse ennast pigem poole aasta või õppeaasta kaupa ehk lühiajaliselt, kuid sõltuvalt tegevuse sihtrühmast võib osaleda ka kogu üldhariduse aja vältel. Suur osa huvitegevusest toimub koolikeskkonnas nii üldhariduskoolide kui ka kutsekoolide noorsootöö raames, kuid lisaks ka nt huvikeskuses, huvikoolis, spordiklubis, noortekeskuses, rahvamajas, jne. Koolides korraldab noorsootööd peamiselt huvijuht või muu nimetusega kooli noorsootöötaja koos õpilasesinduse ja ringijuhtidega. 2019. aastal osales üldhariduskoolide huviringides üle 81 000 noore. Lisaks veel osalejad huviringides, mida viiakse läbi noortekeskustes, huvikoolides, noorteühingutes jm.[176]

Huviharidus ja -tegevus pakuvad vabatahtliku, süsteemse ja spetsialistide poolt juhendatud õppetegevusega mitmekülgseid võimalusi noorsootöö eesmärkide saavutamiseks. Noorte ühisele huvile toetudes on võimalik toetada nt nende sotsiaalseid oskuseid ja enesekindlust. Lisaks võimaldab noorsootöötaja ja noore ühine huvi noorega usaldusväärse kontakti loomist. Sellest tulenevalt on huvihariduses ja -tegevuses vajadus senisest enam arvestada noore individuaalsete vajaduste ja huvidega (paindlikkus), et veelgi paremini toetada isiksuse eluks ettevalmistumist toetava tugisüsteemi teket.[177]

---

[168] Riigi Teataja. (2007). "Huviharidusstandard".
[169] Haridussilm kodulehekülg. „Huvihariduse valdkondlik raport". Haridussilm: Tartu 2019.
[170] Haridussilm kodulehekülg. „Huvikoolide pedagoogid". Haridussilm: Tartu 2019.
[171] Haridussilm kodulehekülg. „Huvihariduse valdkondlik raport". Haridussilm: Tartu 2019.
[172] Haridussilm kodulehekülg. „Huvikoolides õppivad isikud". Haridussilm: Tartu 2019.
[173] Haridussilm kodulehekülg. „Huvihariduse õppekavad". Haridussilm: Tartu 2019.
[174] Eesti Noorsootöö Keskuse kodulehekülg. „Huviharidus ja -tegevus". Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinn 2019.
[175] Haridus- ja Teadusministeeriumi kodulehekülg "Noortevaldkonna arengukava 2021-2035". *Eelnõu 2020*. Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu.
[176] *Ibid*.
[177] Eesti Noorsootöö Keskuse kodulehekülg. „Huviharidus ja -tegevus". Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinn 2019.

Huviharidus ja -tegevus on üldjuhul finantseeritud olulisel määral kohalike omavalitsuste eelarvest, mis teeb sellest ühe stabiilsema, jätkusuutlikuma ning pikaajaliste traditsioonidega noorsootöö tegevuse.[178] Huvitegevuses osalemise tasu sõltub tegevuse läbiviijast, üldhariduskoolides ja noortekeskustes on üldjuhul mitmeid noortele tasuta pakutavaid huvitegevusi. Sõltuvalt omavalitsusest on väiksema majandusliku võimekusega perede noortel võimalik huvihariduses ja -tegevuses osaleda KOV toel. Huvihariduses ja -tegevuses osalisemist toetab ka riik. 12.04.2017 vastu võetud noorsootöö seaduse, erakooliseaduse ja huvikooli seaduse muutmise seadusega[179] loodi alus noorte huvihariduse ja -tegevuse riigipoolseks täiendavaks toetamiseks, et huvitegevusele oleks juurdepääs suuremal hulgal noortel. Lisatoetust antakse kohalikele omavalitsustele[180], et parandada huvihariduse ja -tegevuse kättesaadavust ja kvaliteeti ning pakkuda noortele mitmekesisemaid osalusvõimalusi. Valdadele ja linnadele eraldatava lisaraha suuruse arvestamisel lähtutakse 7–19-aastaste noorte, toimetulekuraskustega peredes elavate noorte ja puudega noorte arvust, kohaliku omavalitsuse üksuse finantsvõimekusest ning huvihariduse ja -tegevuse piirkondlikust kättesaadavusest.[181]

[178] Eesti Noorsootöö Keskuse kodulehekülg. „Huviharidus ja -tegevus“. Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinn 2019.
[179] Riigi Teataja. (2017). “Noorsootöö seaduse, erakooliseaduse ja huvikooli seaduse muutmise seadus”.
[180] Eesti Noorsootöö Keskuse kodulehekülg. „Huvihariduse ja -tegevuse toetus omavalitsustele. Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinn.
[181] Riigi Teataja. (2017). “Noorsootöö seaduse, erakooliseaduse ja huvikooli seaduse muutmise seadus”.

4. INTERVJUEERITUTE HINNANGUD NOORTE SOTSIAALSELE TÕRJUTUSELE NING NOORSOOTÖÖ VÕIMALUSTELE TÕRJUTUST VÄHENDADA JA KAASATUST SUURENDADA

Peatükk võtab kokku ja analüüsib käesoleva uuringuga intervjuudest kogutud infot, eristades seejuures sotsiaalset tõrjutust ja selle põhjuseid ning kaasatust/kaasamist kui sotsiaalse tõrjutuse vastandit. Peatükk on jagatud viieks suuremaks alapeatükiks, millest esimene kajastab uuringus osalenute nägemust sotsiaalsest tõrjutusest, selle ulatusest ja põhjustest. Teises peatükis vaadatakse kaasamist ja kaasatust noorsootöös. Kui esimene ja teine alapeatükk vaatavad teemasid üldisemalt, olles olulised ka avatud noorsootöö ja huvihariduse-tegevuse pakkujatele, siis kolmas ja neljas alapeatükk vaatavad tõrjutust, kaasamist ja kaasatust avatud noorsootöö ning huvihariduse ja -tegevuse spetsiifiliselt. Viimane alapeatükk keskendub COVID-19 mõjule noorte tõrjutusele. Igas alapeatükis kajastatakse ka uuringus osalenute hinnanguid selle kohta, millised on noorsootöö ja noorsootöö konkreetse tegevuse võimalused panustada tõrjutuse vähendamisse ning kaasatuse suurendamisse.

4.1 Sotsiaalne tõrjutus

Esmalt analüüsime, millised sotsiaalse tõrjutuse aspektid ja tunnused said selles uuringus kinnitust. Uuringus ei pööratud eraldi tähelepanu sotsiaalse tõrjutuse dünaamilisusele ja ülekanduvale loomule, kuid seda toodi intervjuudes mõnel korral välja. Intervjueeritud eksperdid leidsid, et noorte puhul võib täheldada lumepalli efekti „kui hakkavad tekkima ühed probleemid, siis hakkavad nad ka mitmekesistuma ja suurenema“ ning et vaatamata sellele, et mõned inimrühmad võivad olla ebasoodsamas olukorras ja suurema tõenäosusega jõuda riskiolukorda, **võib riskiolukorda meist igaüks sattuda.**

> „Ka kõrgharidusega noor on riskiolukorras see hetk, kui ta saab teada, et töökohta enam ei ole. /…/ Ei ole olemas riskilapsi või riskinoori, vaid noored on sattunud riskiolukorda.“ (Ekspert)

Sotsiaalse tõrjutuse ülekandumist märgiti vähemalt kahel moel. Lisaks sellele, et tõrjutus võib üle kanduda ühest valdkonnast teise, **võib ta üle kanduda ka ühest keskkonnast teise**, eriti kui mõlemas keskkonnas kattub seltskond piisavalt palju. Mitmed eksperdid ja noortega töötajad tõid välja, et noorsootöö annab võimaluse teises keskkonnas nn puhta lehena ennast proovile panna ning oli neid, kelle kogemuses tulid probleemid koolist noortekeskusesse kaasa just seepärast, et noored ehk seltskond on mõlemas kohas üks ja sama. Samas leidsid mitmed noortega töötajad, et **keskkonna vahetamine ei pruugi alati edukas olla**, eriti kui kiusataval ehk sotsiaalselt tõrjutul on endal välja kujunenud tugev negatiivne hoiak või kui kiusamine ja tõrjumine toetub tugevalt tema isikuomadustele. Sel juhul on võimalik, et kiusatu/tõrjutu võtab uues

seltskonnas kohe omaks samasuguse rolli ja muster kordub ehk noored võivad vajada noorsootöötajate tuge nende isikuomaduste märkamiseks, et tõrjutuse üle kandumist peatada või vähendada.

Noortega töötajate ja ekspertide intervjuudes leiti ka, et **sotsiaalne tõrjumine ja kiusamine on kollektiivne** (vähesemal määral ka isiku ja situatsiooni põhine) ning seotud eelkõige **grupi ja selles valitsevate hoiakute ning normidega, mitte niivõrd indiviidiga**. Kui see on juba korra alanud, on indiviidi tasandil lahenduseks keskkonna ehk kollektiivi vahetus, kollektiivselt aga kogu grupi harimine. Seda kinnitab, et intervjuude kohaselt kipuvad tõrjumine ja kiusamine olema või muutuma kollektiivseks, eriti nooremates klassides, seejuures tõid noored ise välja nt kollektiivse tüdrukute-poiste vahelise kiusamise. Ühe intervjueeritud noore kogemuses aitas koolivahetus vaid ajutiselt kaasa kiusamise vähendamisele, mis võib tähendada nii seda, et Eestis on kiusamine tavaline ja noortega töötajad ei oska sellega toime tulla kui ka seda, et noor eristus nii selgelt massist, et muutus kiiresti ka uues grupis tõrjutuks ega osanud sellest välja tulla.

Laiemalt võib tuua sisse ka ühiskonna tasandi – kui avalikus retoorikas sobib kiusata ja narrida, siis kandub see üle ka väiksematesse gruppidesse, **nii klassis kui ka perekonnas väljenduvad mustrid peegeldavad ühiskonnas valitsevaid hoiakuid**. Seega sobib see kokku mõttega, et keskkonda/gruppi vahetades on võimalik noorel endale uus roll luua – tulla välja sotsiaalsest tõrjutusest ja kiusamisest. Seejuures võiks järeldada, et mida võrdsem ja võrdsemaid võimalusi lubav ja sallivam on ühiskond ja sotsiaalne süsteem laiemalt, seda väiksem võiks olla noorte tõrjutuse tekkimise tõenäosus.

Intervjueeritud noortega töötajad ja eksperdid leidsid ning intervjuud noortega näitasid, et **pigem tajuvad tõrjutust, sh enda ümber, need noored, kes on sellega isiklikult kokku puutunud**. Alati ei pruugi tõrjutud noor ise mõistagi, et ta on tõrjutud – teised noored võivad teda tõrjuda ja seltskonda mitte tahta. Näiteks on noortega töötaja pannud tähele käitumist, kus teatud noori enda meeskonda ei valita.

> „Kui ma näen, et me hakkame meeskonda moodustama, et kaptenid võtavad endale meeskonna, siis kedagi ei taheta, jäetakse viimaseks. Samamoodi ma näen, et ei taheta (kui me teeme mingit jõulukava) tema kõrval seista. Siis ma näen, et on mingi selline tõrjutuse) olukord.“ (Noortega töötaja)

Tõrjutus võib olla vaimne ja füüsiline, väljenduda nii aktiivse kiusamise ja tõrjumise kui ka nn passiivsema ignoreerimise ja eemale jätmise kaudu:

> „Tõrjutuse tunne on asi, millega me, noh pidevalt kokku puutume oma programmi laste puhul ja, ja tõrjutuse tunne ei tähenda ilmtingimata seda, et seda last aktiivselt kuskil tõrjutakse.“ (Noortega töötaja)

Kuigi on noori, kes valivad omaette olemise vabatahtlikult oma introvertsema loomuse tõttu, nagu arvasid mõned ise eemale hoidvad noored, aga ka nn kõrvaltvaataja rollis noored ja noortega töötajad, annab seltskonnast eemale jäämine siiski tavaliselt märku, et noorele tasub pakkuda võimalust seltskonnast osa saada. Noorte hinnangul võib probleemiks olla see, et kui noor mingitest ühistegevustest osa ei võta, nt pidudest ja üritustest koolis või noortekeskustes, siis teda enam ei kutsuta, kuigi noor võib mõnikord siiski tahta ühineda.

Noorte poolt toodi välja, et ka seltskonda kaasatuna on võimalik tunda ennast tõrjutuna – nt tehakse kellegi üle pidevalt nalja, millest tulenevalt tunneb noor ennast halvasti. Mõni ekspert tõi välja, et sageli noored tajuvad seda, et nad on teistsugused, kuid ei taju seejuures alati tõrjutust. Lisaks ilmnes nii noorte kui noortega töötajate intervjuudest, et **tõrjutust sh kiusamist tuntakse nii noorte kui ka mõnikord täiskasvanute poolt**. Seejuures leidsid noortega töötajad, et täiskasvanu ei pruugi ise arugi saada, et noor tunnetab tema tehtavat

kiusamise või tõrjumisena, nt noore võimetest lähtuvalt temalt rohkemat oodates kui eakaaslastelt nagu alljärgnev tsitaat ilmestab. See on heaks näiteks, et alati tuleb vastastikku ootuste suhtes olla aus ja tähelepanelik, kohelda noori varem kokku lepitu alusel võrdselt ning küsida ka tagasisidet.

> „Nojah, ta pühendus hästi palju sellele aktiivile, aga minu arust läkski ta liiale, et meil ei olnud enam vaba aega. Praktiliselt nagu iga nädal olime noortekeskuses. Ja siis kõik nädalavahetused olid tegevused. Ja siis ta ise küll ütles, noh, et alguses, kui me alustasime sellest pole hullu, kui sa mõnes tegevuses puudud. Aga kui sa julgesid puududa, siis järgmine kord, kui kohale läksid, said niisuguse pilgu osaliseks, et johhaidii.“ (Noor)

Intervjuudest nähtub, et **õiglustunne on noortel väga arenenud**, õigluse riivamist ja ebavõrdset kohtlemist pannakse kiiresti tähele ja jäetakse kauaks meelde. Tõrjutust tajutakse väga palju õigluse-ebaõigluse ja võrdse kohtlemise kaudu, nii noorte omavahelises suhtluses kui suhtluses täiskasvanutega. Seda kinnitas ka NTR 2020 noorte fookusgrupi intervjuu, kus teemat puudutati.

Noored kirjeldasid tõrjutust sageli **väärtusetuse tundega**, nii üldse ühiskonnas, koolis, noorsootöö tegevustes kui ka kodustes suhetes.

> „Tõrjutust mina mõistan pigem sellisena, et inimesed ignoreerivad sind ja ei võta sind sellisena nagu sa oled. Või siis arvavad sind nagu endast halvemaks. Siis nagu on isiksus, ja siis tema arvab, et tema on sinust parem või nagu kõrgemal nii-öelda positsioonil./.../ Aga mul vahepeal tuleb ette neid momente, kus ma tunnen, et ma lihtsalt tahaks alla anda.“ (Noor)
>
> „Ma ei julgenudki midagi teha. /.../ Ma ei julgenud isegi koju minna, sest ma teadsin, et ta [vanem] hakkab lihtsalt minuga lõugama. Ma ei pidanud isegi teadma, mille pärast ta hakkab. Mulle lihtsalt tundub, et ma oleks nagu siia maailma sündinud sellepärast, et kõik saaks minu peale lihtsalt kogu aeg lõuata, nagu ma oleks neil mingi peksukott.“ (Noor)

Sotsiaalse tõrjutuse dimensioonidest tõid noored ja noortega töötajad kõige enam välja sotsiaalset ja kultuurilist dimensiooni või nende mõlema väljendusi, mõnevõrra ka majanduslikku dimensiooni ning kõige vähem poliitilist dimensiooni. Samas näitasid nii analüüs kui NTR 2020 noorsootöötajate fookusgrupi intervjuu, et täiskasvanute suhtumine lastele otsustusvõimaluste andmisesse ja laste ettepanekute tegemisse on erinev ning kohati võib probleemseim olla just nimelt poliitiline dimensioon.

Sotsiaalses dimensioonis tõid intervjueeritud noored (aga ka noortega töötajad) välja korduvalt probleemi, et noortel ei ole kedagi, kelle poole oma muredega pöörduda, ei usaldata teisi, pole usaldusisikut. Seejuures loodetakse seda isikut leida just vanemate näol, eakaaslasi-sõpru nähakse rohkem vaba aja täitjatena kui usaldusisikuna.

> „Ma arvan lihtsalt hästi paljudel noortel on seda, et neil ei ole usaldusväärset isikut, kellega saab rääkida. /.../ ma usun, et nagu kuna vanematega on juba nii suured konfliktid, siis ilmselgelt vanematega ei saa probleemidest rääkida. Ja noh hästi paljud minuvanused noored on ju tänu sellele väga halvasti lõpetanud. Näiteks kuskil alkoholi küüsi jäänud. Või nagu lihtsalt enesevigastamised ja sellised asjad. Tänu sellele, et neil oli seal sees nii palju viha maailma vastu. Aga ma ei usu, et nagu neil nii väga on vaba aja tegevustest puudus. Sest ikkagi minuvanustel on suht palju sõpru ja käivad a'la piljardit mängimas.“ (Noor)

Toetava keskkonna olulisuse kinnitamiseks võib tuua ka ühe positiivse näite, kus **keskkonna muutudes on võimalik noore sotsiaalne tõrjutus n-ö ümber pöörata**. Nimelt tuli ühest noortekodu noore intervjuust välja, et kui pere pole toetav, ei saa muresid rääkida, mistõttu need lähevad lumepallina üha raskemaks ja noor tunneb ennast halvasti ning üksinda. Kui aga noor sattus toetava keskkonnaga noortekodusse, hakkas ka muu paremuse poole minema. Kasvas enesekindlus, mured said lahendatud ja tekkis võimalus koolile keskenduda. Lisaks oli noor valmis ka huvitegevusse minema, mida ta mõnda aega ei olnud teinud.

Suuremal osal uuringusse sattunud noortel oli siiski keegi, kellega mõtteid jagada. Esile toodi täiskasvanuid, kellele muredest rääkida, seejuures leiti, et just **pere saab usaldada**. Seda leidsid ka noored, kel oli suur hirm ja eelarvamus selles osas, et **sõpru ei või usaldada**, sest need võivad neid reeta, tülli minnes varem jagatud isiklikku infot teistega jagada.

> „Mõtlesin seda, et kui tuled [uude elukohta], siis on nagu see, et inimesed hoiavad hästi palju kokku. Ja tegelikult oli hoopis vastupidi. Et kui sa läksid inimesega tülli, siis ta rääkis kõik su saladused igale poole laiali ja neid lihtsalt ei saa usaldada ja lihtsalt mul ongi ainult ainuke inimene, keda ma saan kõige rohkem usaldada, ongi see [vanas elukohas]. /.../ Käin nagu õues ka [kohalike noortega], aga ma lihtsalt ei usalda neid. Ma nagu olengi rohkem see, et ma ei räägi oma asjadest neile.“ (Noor)

Uuringust ilmneb, et noored defineerivad enda jaoks täpselt, kes on (tõeline) sõber ja kes mitte, ja on **sõprade osas valivad**. Kuigi valdavalt toodi välja, et ennekõike eelistatakse oma muresid endavanuste sõpradega jagada, tõid üsna mitmed noored välja, et neil ei ole sõpru. Esines ka juhte, kus noor eelistab pigem e-sõpruse vormi ja tunneb, et saab e-sõpradega paremini läbi kui inimestega, kellega igapäevaselt kokku puutub. Viimastega pole tekkinud erilist ühendust ja head kontakti. Sõprade puudumist märkisid isegi noored, kelle puhul muu jutu järgi tundus, et nad on üsna seltsivad ja suhtlevad paljudega. See viitab peidetud sotsiaalse tõrjutuse dimensioonile.

> „Sõber on ikkagi see, kellega sa oled kuidagi rohkem seotud kui teistega. /.../ Te räägite oma mingitest asjadest, mida sa muidu ei räägi kellegi teisega. Aga ma ütlen ausalt, mul ei ole /.../ tegelikult sellist sõpra. Mul on, kui rääkida üldse mingitest sõpradest, siis tõesti mul on justkui pigem tuttavad. Ma räägin võib-olla ka mingi klassikaaslasega, keda ma usaldan rohkem. (Noor)

Kuigi läbivalt võib öelda, et intervjuude kohaselt noore sotsiaalse tõrjutuse esmane ja kõige suurem tegur on perekond, ka noorte enda arvates (kajastatud põhjalikumalt ptk-s 4.1.1 tõrjutuse põhjuse vaatenurgast), vaatleme siinkohal kõigepealt sõprade puudumist. Sõprade puudumine võib tähendada lisaks usalduse puudumisele ka seda, et ei ole kellegagi midagi teha, mõtteid vahetada, oma probleeme arutada. Lisaks leiti, et sõprade puudus või vähesus mõjutab ka noorsootöö tegevustes osalemist või tegevustesse jõudmist (vt ka lisa 3). **Tõrjutust sõprade puudumise näol tunnetatakse kooli või klassi vahetades**, endistest klassikaaslastest maha jäädes ja huvide/ väärtushinnangute muutudes. Sõltuvalt noorest, tema eelistustest ja harjumustest ei pruugi ka teiste vahenditega suhtluse hoidmine toimida. Samas ei peeta seda alati probleemiks, kuna leiti, et väga palju aega kooli ehk õppetöö kõrval nagunii ei ole.

> „See ei ole ikkagi seesama kui see, et sa reaalselt saad... Nagu mul teatud sõbrannaga, kellega ma sain iga päev nagu peale kooli, mingi chillisime. Nüüd [COVID19 piirangute ajal] nagu see ei ole ikka täpselt seesama kui nagu telefoni teel chättida, ma leian. Et nagu minul, mina eelistan seda teha näost näkku.“ (Noor)

Noored, kel ei ole ühtegi inimest, kellega oma muresid jagada, kelle poole pöörduda, tunnevad ja kogevad **üksildust ja ilmajäetust kui sotsiaalse tõrjutuse ühte peamist, sotsiaalset dimensiooni.**

„Mõnel lapsel ei ole reaalselt mitte ühtegi sõpra, mitte kedagi. Et tal ongi näiteks oma vanaema, eks ole, kes võib-olla käib ka veel tööl. Ja see on nagu ainus lähedane inimene selle lapse elus. Tal ei ole mitte kedagi. See on jõhker, kui üksi mõned lapsed on.“ (Noortega töötaja)

Lisaks usaldamatusele ja üksilduse tundele on väga tavaliseks **tõrjutuse vormiks kiusamine**, sh seltskonnast välja tõrjumine. **Seda võib vaadelda ka kui üht diskrimineerimise vormi ja seega kultuurilist dimensiooni** – keskmisest noorest erinevat või grupis millegi pärast eristuvat noort hakatakse kiusama, välja ja eemale jätma. Noortega töötajate järgi võib kiusamine olla nii füüsiline kui ka vaimne, nii otsene kui ka kaudne, nii täiskasvanutele või grupi välistele inimestele nähtav kui ka nähtamatu.

“Kiusamist on väga palju olnud. Ja kui ma ütlen väga palju, siis ma mõtlen igapäevaselt kogu aeg. Ei ole mingeid selliseid vahepause ka. Vaid noh, praegu on see küll maha rahunenud, aga [...] Mul peaaegu torgati isegi silmad välja. On olnud nagu igat sorti. Nii netis, nii päriselus. Sõnadega, löömist.” (Noor)

Korduvalt tõstatus intervjuudes ka **küberkiusamise** teema. Leiti, et kiusamine on tihti kolinud interneti keskkonda, kus kiusamine on täiskasvanute eest varjatum ja sellele on veelgi raskem jälile jõuda kui koolis või noorsootöö füüsilistes tegevuskohtades toimuvale kiusamisele. Sarnaselt füüsilises keskkonnas toimuvale tõrjumisele ja kiusamisele jõuab ka küberkiusamise info täiskasvanuteni sageli kõrvaltvaatajate kaudu.

4.1.1 Sotsiaalse tõrjutuse põhjused

Intervjuudest ilmnes väga palju erinevaid sotsiaalse tõrjutuse põhjuseid. Intervjueeritud noortega töötajad leidsid, et sotsiaalse tõrjutuse põhjused võivad olla **majanduslikud,** kuid uuringus osalenud noored ise leidsid, et üldjuhul nad ei tea ega pea kaaslaste pere majanduslikku tausta oluliseks, vaid olulisem on inimese enda suhtumine. Samas noortega töötajad leidsid, et kuigi vaesust kohtab vähem, võib perekondlik taust ja vaesus just väiksemates kohtades, kus kõik kõiki tunnevad ja seetõttu on rohkem eelarvamusi, mõjutada ka noore sotsiaalseid suhteid. Näiteks toodi juhtu, et kui lapsel on täid või probleeme hügieeniga, siis hoitakse temast eemale. Kinnitamaks aga, et sotsiaalne tõrjutus on tõenäoliselt rohkem seotud kollektiivse suhtumise kui konkreetse noore majanduslike võimalustega, tõi üks noor välja, et huvikoolide kaudu on ta teiste noortega kokku puutunud ja selle põhjal on kiusamist tema hinnangul rohkem ja õhkkond halvem just koolides, kus on rikaste perede lapsed.

„Ma tean näiteks, et meie koolis on olukord kokkuvõtlikult hea, aga kui võrrelda teisi koole, ma olen kuulnud, siis just nendes kõrgetasemelistes koolides on olukord halvem.“ (Noor)

Majanduslikud põhjused võivad kaasa tuua **majandusliku tõrjutuse dimensiooni** ja ilmajäetuse ehk Mayeri lapsevanema investeerimise lähenemise järgi – piiratud majanduslike ressurssidega perekonnad ei saa enda lastele võimaldada kõike vajalikku ja teistega võrdselt – alates asjadest kuni tegevusteni. Noortega töötajate intervjuudest tuli välja, et nemad küll proovivad kõiki võrdselt kaasata ja vähemalt mõned leidsid, et nende tegevustesse, eriti just noortekeskustes, kus tegevused on tasuta, ongi kaasatud ka majanduslikult haavatavamate perede lapsed. Samas tõdeti, et paljud noored ei pruugi siiski jõuda nende noorsootöö tegevustesse teistega võrdväärselt ka majanduslike võimaluste ja/või pere tausta tõttu (vt ka Lisa 3).

„Pere majanduslik staatus on oma eakaaslaste seas tõrjutuse või kaasatuse ikkagi ennustajaks on ju. Siin ma tooksin jälle esile noortekeskuste erilise rolli /.../, need on tasuta. Ehk siis sinu päritolu, pere majanduslik staatus ei tohiks kahjustada sinu võimalusi keskuse tegevuses osaleda.“ (Ekspert)

Ehk siis on võimalik, et kuigi **materiaalsete võimaluste puudumise tõttu kedagi kõrvale ei jäeta, on kõrvalejäämine kaudsem ja toimub noore enda algatusel** – ta lihtsalt ei saa osaleda samasugustes tegevustes, milles osalevad tema kaaslased. Äärmuslikel juhtudel (tavaliselt koos ebasoodsate perekondlike teguritega) võib see viia ka **riskikäitumise ja õigusrikkumisteni**.

„Mõned noored siis sünnivad kohtadesse ja peredesse, kus on vähem neil võimalusi oma isiksust avastada ja avada ja kus tekivad väga mitmesugustel ajenditel siis põhjused, miks siis ühel hetkel noored kas tahtlikult või tahtmata jäävad kõrvale ja sealt edasi see süveneb juba ka võib-olla näiteks riskikäitumiseks või siis vastupidi.“ (Ekspert)

Teiseks, veel enam kui perekonna majanduslik taust, leiab intervjuudes kinnitust kodu olulisus Mayeri hea lapsevanema lähenemisele tugiendes – **olulised on kodu/perekonna/lapsevanemate oskused ja võimalused pakkuda noorele turvalist ja toetavat kodust õhkkonda, õpetada talle (täisväärtuslikuks) eluks vajalikke hoiakuid ja oskusi** jne, mitte niivõrd tagada majanduslikku kindlustatust. Kodu tähtsus tuli intervjuudest läbivalt välja. Noortega töötajad sõnastasid seda väga selgelt, leides, et kui on toetav kodu, siis probleemid väljaspool kodu saavad kiiremini ja paremini lahendatud. Kui pere ei ole toetav, on noored haavatavamad, usaldus teiste, sh nt koolipsühholoogide on vastu väiksem. Noored ise seda enamasti nii selgelt ei sõnastanud, kuid intervjuudest oli mõista, et neil, kes tundsid ennast kodus hästi ja usaldasid vanemaid, oli ka vähem muid probleeme ning probleemide tekkel sai neid kiiresti lahendada. Siiski vähemalt paar noort tõid ise välja, et kõik probleemid algavad kodust ja tagajärgede nimekiri on lõputu, see võib lõppeda vaimse jm tervise häiretega, sõltuvusprobleemidega, tänaval kampades liikumisega, õigusrikkumistega jne.

„Kodus algavad kõik probleemid... minuga. /.../ Kodust võiks hakata otsima seda nagu viga.“ (Noortekodu noor oma eelmise kodu kohta)

Intervjuudes toodi välja väga palju erinevaid mittetoimivaid lahendusi ja viise, kuidas lapsevanemad on oma käitumisega lapse endast eemale tõrjunud. Kui võtta siinkohal aluseks varem esitatud nelja kasvatusstiili (vt ptk 2.2), siis on intervjuude järgi **noore eluteele suurima negatiivse jälje jätnud ükskõikne ja seejärel autoritaarne vanematüüp ning sotsiaalse tõrjutuse riski vältimiseks on kõige parem autoriteetne kasvatusstiil**. Ükskõiksel vanemal ei ole aega ja tähelepanu lapse jaoks. Intervjuude kohaselt jõuavad mobiilse noorsootöö ja noorsoopolitsei huvivälja tihti tähelepanu ja armastuse puuduses tööl käivate üksikvanemate või tähelepanu nõudvate uute väikeste lastega vanemate lapsed. Vähene tähelepanu ja huvi puudus vanemate poolt viib (lisaks vajalike oskuste ja hoiakute puudumisele) tähelepanu otsimisele mujalt – olgu selleks siis kambad tänaval, alkohol või muud meelemürgid, ennasthävitav käitumine vms. Probleemsed on ka autoritaarsed kodud, kus ollakse ranged, jälgitakse, kontrollitakse last liiga palju. Ka selline kasvatusstiil lõpeb tihti lapse kodust ära tänavale minekuga. Lisaks tõi noorsoopolitsei esile, et ka kõikelubav kasvatusstiil ehk olukord, kus lapsele kõike võimaldatakse ning tal on vaid õigused, aga mitte kohustusi, lõpeb tihti lapse ülepea kasvamisega. Seega on noorsootööl noorsootöö eesmärke ja lähenemise põhimõtteid arvestades pädevate ja noorte kasvatusstiilide erisusi mõistvate noorsootöötajate abil suur potentsiaal koduse kasvatusstiili puudujääke leevendada noorele tähelepanu osutades ja tema käekäigu vastu huvi tundes. See hõlmab mh noortega töötajate koostööd, et noored tänavale ja kampadesse ei satuks, kust neid on hiljem keerulisem ära saada.

Kolmandaks on üldistatuna üheks olulisemaks põhjuseks sotsiaalsele tõrjutusele **teistest eristumine ja erinev olemine, millega kaasneb diskrimineerimine, kiusamine ja tõrjumine**. Seejuures olid need just intervjueeritud noored, kes seletasid tõrjumist ja kõrvale jätmist teistest erinemisega. Esile toodi väga erinevaid põhjuseid, näiteks kehakaalu, teistest klassikaaslastest erinevaid huvisid, õppimisele keskendumist, kehva tervist, tagasihoidlikku loomust, piiratumaid intellektuaalseid võimeid, LGBT orientatsiooni, lapsendatud olemist. Noored tõid välja ka põhjuseid, mida noorel oleks võimalik nt teadliku enesearendamise kaudu ja noorsootöötajate abil arendada: gruppi mitte sobiv käitumine, teistega mitte arvestamine ning kõrge enesehinnang võivad samuti tõrjutust põhjustada, kusjuures noored ise ei pruugi neid põhjuseid mõista ega neist tulenevat tõrjutust tajuda. Ka eksperdid kinnitasid, et tõrjutus võib osaks saada ükskõik kellele, ükskõik mille põhjal, lähtuvalt grupi normist – nt ühes grupis on lugemine, õppeedukus, aktiivne arvamuse avaldamine au sees, teises tõrjutuse põhjuseks.

Kõige vähem mõistmist kaaslaste poolt leiavad intervjueeritute arvates **erivajadused, sh käitumishäired ja psüühilised iseärasused**. Noored tõdesid, et rohkem ajendab tõrjumist käitumine kui välimus.

„Pinged pigem tekivad justnimelt mingite tegude pärast või kui kuskil on kellelgi mõni käitumishäire ja ta sellega lihtsalt häirib seda seltskonda sedavõrd, et tekib mingisugune selline vastumeelsus. Aga jah see, et keegi ütleks, ma ei tea, et sul on viltune nina või suured kõrvad, et nii labane ei ole.“ (Noor)

Intervjueeritud noortega töötajate järgi võivad psüühiliste iseärasuste, tähelepanuhäire jm tõttu noored ka valesid sotsialiseerumise, sõprade ja tähelepanu saamise meetodeid valida, tuues kaasa tõrjutuse ka nn halba seltskonda kuulumise kaudu.

Just käitumisraskustega ja -häiretega noortesse, kelle häire sisu on kõrvaltvaataja jaoks tihti ebaselge(m), suhtutakse kõige suuremate eelarvamustega. Seejuures toodi korduvalt välja, et **tõrjumine ja sallimatus saab alguse lapsevanematest** ning nende suhtumisest. Üks noortega töötaja kirjeldas, et klassiga natuke hiljem liitunud erivajadusega noort hakati selgelt tõrjuma ning tema tunnetuse järgi oli see vähemalt sama palju lapsevanemate kui noorte enda poolt.

„Kui ma mõtlen näiteks enda praegu tütre klassi peale, kuhu siis sattus erivajadusega noor, hiljem tuli ja tal olid kindlasti käitumishäired ja nii edasi. /…/ Oma tütre kaudu ma nagu tunnetan, et täitsa vastuseis on [noortel]. Tegelikult on vastuseis, sest ta käitub teistmoodi, ta on teistsugune ja nad ei oska hakkama saada temaga, nad ei suuda mõista. /…/ [Intervjueerija küsis, kas klassijuhataja ei seleta või hoiakute küsimus] Ma arvan, et see algab ikka peredest ja ma usun, et koolis tehakse rohkem tööd selliste asjadega kui peredes“ /…/ „Pigem nii, et lapsevanemad tekitavad selle probleemi, et miks meie lapse klassis on selline laps, et minu laps ei saa õppida, ta segab ja kõik on nagu halb. Pigem on nagu lapsevanemates probleem.“ /…/ „Tolerantsust on nagu raske niimoodi neile [noortele] süstida ja see peab kodust ka tulema.“ (Noortega töötajate grupiarutelu)

Mitmed intervjueeritud leidsid, et erivajaduste ja käitumisprobleemidega noorte arv on kasvanud ning **omavahelise kokkupuute tõttu on noored rohkem harjunud mitmekesisusega ja on sallivamad kui lapsevanemad**. Erivajadustega kooli töötaja leidis, et erivajadustega kooli noored on tavakoolidega võrreldes eriti sallivad ja tunnetuslikult on ka kiusamist vähem kuna nende kooli õpilased on erisugususega harjunud ning väikestes rühmades on kiusamine läbinähtavam. Samas tunnetasid mitmed noortega töötajad, et ka ühiskond tervikuna on muutunud sallivamaks ja tabusid on vähem. Toodi välja, et nt puuetega inimestesse ja turvakodus või noortekodus olekusse suhtutakse palju mõistvamalt. Viimast ei häbeneta sel moel, nagu aastaid tagasi, kui

tunnetati, et klassi- ja koolikaaslased ei tohtinud teada, et keegi on turvakodus: noortekodudes kutsutakse sõpru külla ja tullakse külla.

Tervisega seotud probleemid võivad põhjustada aga tõrjutust ja eemale jäetust ka ilma aktiivse teiste poolse tõrjumiseta. Nii on võimalik, et noore tervis ei võimalda tal kõike teha, osa saada asjadest, mida ta tahaks teha või teised teevad ning seetõttu tunneb ta ennast ühiskonnast osaliselt eraldatuna. Seega võib tervisest tulenev tõrjutus kõrvaltvaataja jaoks nähtamatuks või tajumatuks jääda.

> „Füüsilise erivajadusega laps, kellel koolis on iseenesest kõik väga hästi, ta saab suurepäraselt inimestega läbi, tal on nagu imeline kogukond seal, aga nii, kui ta koolist ära läheb, siis kõik teised lähevad trennidesse ja tema läheb üksi koju, ja tal on see tunne, et ta [on] nagu eraldatud täiesti ühiskonnast.“ (Noortega töötaja)

Just noorte teadmatus, vähene teadlikkus ja oskus teisi ja teiste tundeid tähele panna on tihti kiusamise ja tõrjumise põhjuseks, mitte pahatahtlik käitumine. Intervjuud noorte ja noortega töötajatega näitavad, et noored ei mõista neist erinevaid või erinevalt käituvaid noori ning **oskamatus käituda endast erinevatega ajendab** (eelkõige nooremas eas toimuvat) **tõrjutust ja kiusamist**. Puudujääke nähti kohati ka noorte tolerantsuses. Noored tõid ka välja oskamatuse alandatuse tundega toime tulla ja lootuse, et „kättemaksuks“ teiste tõrjumine ja kiusamine aitavad seeläbi ennast paremini tunda, nagu järgnev tsitaat näitab. Samas nenditi, et hiljem on aru saadud, et käituti halvasti või vanemas eas on noorte poolne kiusamine/tõrjumine vähenenud või peatunud. Seega võib tõrjutust põhjustada see, kui noored ei ole mingite olukordadega ja inimestega kokku puutunud, nad ei saa uudishimu rahuldatud ja neil puudub teadmine või taju, mida sobib või ei sobi teha, nt näpuga näitamine ja erisuste üle naermine. Intervjueeritud noored ei öelnud küll otse, kuid jäi mulje, et kiusamist võidakse kasutada ka rühma sulandumiseks ja heakskiidu saamiseks, eriti siis, kui kollektiivis on kombeks kiusamine ja tõrjumine. Mõlemad juhud kinnitavad ka paljude kiusamise vähendamisega tegelevate inimeste vaadet, et kiusamise puhul võib vaadelda ka **kiusajat/tõrjujat tõrjutuna, kes on kimpus oma probleemidega**.

> „Tavaliselt, kui kiusatakse, siis kas iseendal on mingi probleem, kas ta vajab tähelepanu või sind miski häirib selle inimese puhul, /.../ et sa oled ennast pidanud temast kogu aeg paremaks... Kuigi, no mida see sulle annab... Aga tõepoolest siis ühel hetkel ta teeb sulle ära milleski ja siis sa tunned end nii alandatuna, et sa pead midagi tegema ja siis tavaliselt kiusad.“ (Noor)

Teadmatusele ja oskamatusele lisandub intervjuudele tuginedes veel **põhikoolis, tihti alates 5. klassist algav või siis suurenev stressirikas olukord**, nn olelusvõitlus. Siis asendub turvaline ühe klassiõpetajaga süsteem erinevate õpetajate, tihti ka erinevate ruumide ja uute klassikomplektidega. Kiire muutus nõuab head kohanemist ning on noorte jaoks pingeline. Uues grupis ei pruugita sõbruneda, tekivad arusaamatused, tülid, kiusamine, vägivald jne. Lisaks väheneb iga õpetaja kontakt noortega ning võimalikud probleemid ei paista nii selgelt silma suurendades noorsootöö osatähtsust noore märkamises ja toetamises. Samas tõdesid mõned noored, et palju oleneb ka noore enda käitumisest.

> „Viiendates klassides /.../ hakkab see "olelusvõitlus", et nad peavad ennast uuesti tõestama hakkama, kui nad sellest algosast põhikooli osasse tulevad. Kuna me /.../ ka segame oma klassid ära õppesuundade järgi, siis viies klass on selline, et läheb suhteliselt uute suhete loomisele ja olelusvõitlusele. Neil on igas aines uued õpetajad, neil on oma õppesuund ja neil on uued klassikaaslased. Siis läheb aur nagu selle peale, et kuidas need suhted ümber jagatakse või kuidas see asi käib. Seda ma olen kindlasti ka märganud.“ (Noortega töötaja)

Kiusamise ja tõrjumise puhul rõhutati, et **kõige olulisem on kõrvaltvaatajate ehk n-ö ühiskonna roll**. Väga tihti ei osata märgata või märkajad ei sekku või ei oska sekkuda ning vähemoskuslikud sekkumised toovad kaasa vaid lühikese kiusamise peatumise või muudavad olukorra hullemaks. Ka noored, sh ise sekkunud noored arvasid, et sekkujaid on vähe ja sekkumine on mõttetu, kuna see võib kiusajale veelgi hoogu juurde anda. Noorte intervjuudest nähtus, et sageli ka ei mõisteta probleemi olulisust ja kõik lahendamist vajavad olukorrad ei jõuagi noortega töötajateni ehk tõrjutud noored jäävad vajaliku toeta ja noored ei pruugi ennast oma keskkonnas turvalisena tunda. Ühe noore kogemuses ei märgatud tema koolis kiusamist, kuid ka sotsiaaltöötaja poole pöördumine ning viimase vestlus tema kiusajatega ei muutnud midagi. Noored tunnetasid, et ka täiskasvanud, sh õpetajad ei oska märgata ega sekku piisavalt. Üldjuhul oldi arvamusel, et väiksemas koolis ja väiksemate gruppide puhul on tõrjutust lihtsam märgata, vähendada ja edendada ning kaasatust suurendada.

„Õpetajad loobuvad ja isegi kui näed, nagu tavaliselt ei näe ka, aga isegi kui näevad, nad ei tee midagi selle suhtes. Kui siis ütlevad, et lõpetage, aga see ei aita väga midagi sellepärast, et see kiusamine jätkub peale seda, kui see õpetaja ära läheb.“ (Noor)

Diskrimineerimise, kiusamise ja erinevuste tõttu tõrjumise vähendamiseks kõige parem ravim on noortega töötajate ja noorte hinnangul **noorte harimine**, erisuse välja toomine ja nende tundma õppimine ning põhjuse ja tagajärje seletamine. Kiusamise vastu võitlevate programmide eestkõnelejad toonitasid, et noorte harimine ja sõbralike, teistega arvestavate käitumisharjumuste kujundamine on nende programmide[182] üks keskne tegevus. Seejuures on rõhk **sotsiaalsetel oskustel, teiste tähele panemisel ja julgusel sekkuda.** Samas näitasid intervjuud, et selliste programmide rakendamise edukus sõltub väga palju järjepidevusest, kooli juhtkonnast, töötajatest ja koostööst lapsevanematega.

„Aga selline väärtus nagu julgus on üks tähtsamatest kiusamise ennetamisel just sellest mõttest, et me paneme erilist tähelepanu kiusamise passiivsetele pealtvaatajatele. Ehk see ennetustöö seisneb selles, et juhul, kui midagi sellist laps näeb või juhtub, et ta oskab käituda ja see julgus kaitsta teist last, kes mingil põhjusel ei saa iseennast kaitsta./.../ Ja muuhulgas siis õpitaksegi ka tundide käigus, kuidas siis sekkuda või mida üldse teha sellistes olukordades, kus sa näed, et keegi jäetakse kõrvale. Et kuidas sa aru saad, et näiteks ka klassikaaslane tunneb ennast üksinda ehk siis selline sotsiaalsete ja emotsionaalsete oskuste õpe.“ (Noortega töötaja)

Uuringu kohaselt on ka noorsootööl noorte harimiseks ja erisuste tundma õppimiseks turvalist ja positiivset õhkkonda pakkudes väga head (lisa)võimalused.

„Ühel poisil tegelikult üks näopool oli halvatud ja tegelikult noored ei pannudki tähele seda enne, kui ta ise ütles seda ringis, et teate mul on ja selline asi. /.../ Ja siis alles tuli välja, et ta oli olnud haige. Aga selline jagamine turvalises keskkonnas pigem siis kasvatas seda aktsepteerimist ja aitas nagu mõista. Aga üldiselt me oleme koolitanud noorsootöötajad selleks välja, et nad oleks valmis siis seda tähele panema ja siis tegelema ka. Eks tuleb valmis olla, et kõik noored ei pruugi olla nii tolerantsed.“ (Noortega töötaja)

Sotsiaalse tõrjutuse väga oluliseks ja küllalt tavapäraseks põhjuseks peeti ka **haridustee varast katkemist,** mis on üldjuhul teiste, tihti kodust algavate probleemide tagajärg, kuid mille mõju, sh omandamata oskuste ja

[182] Näiteks Kiusamisvaba Kool, Kiusamisest vabaks, VEPA käitumisoskuste mäng, TORE.

edasiõppimise võimaluste raskendamise näol mõjutab noori just vahetult täiskasvanuikka saades. Mõned intervjueeritud noortega töötajad pidasid põhjuseks ka õpetajate poolset noorte tõrjumist. Leiti, et tihti on koolist välja langemine saanud alguse õpetaja ja noore ootuste või iseloomude sobimatusest. Koolist hakatakse eemale hoidma ja puuduma ka põhikooli minnes tekkivate või süvenevate probleemide pärast, mille tulemusena ei taheta enam koolis käia, ning lõpuks, umbes kaheksandas klassis kukutakse koolist välja. Seetõttu on ka sekkumisi ja programme, kus keskendutaksegi noortele alates viiendast-kuuendast klassist. Intervjueeritud leidsid, et ennetusena on toiminud hästi sotsiaalsete oskuste programm „Vaade tulevikku“[183], mis sisaldab koolimeeskonna ja spetsialistide abil mitteformaalõppe kohtumisi ja noorte huvidest-vajadustest lähtuvalt konfliktide lahendamise ja sotsiaalsete oskuste arendamist. Sarnased programmid ja intervjueeritute kogemused näitavad noorsootöö suurt potentsiaali haridustee varajasest katkemisest tuleneva tõrjutuse ennetamisel.

4.2 Kaasamine ja kaasatus

Noorte kaasatuse osas saab eristada sotsiaalset kaasamist ja kaasatust (vt ptk 2.3). Erinevate noorte osalus/kaasatus ei pruugi ühtemoodi välja näha, olulised on nii passiivsemad kui ka aktiivsemad osalusvormid (vt ka ptk 2.3). Intervjuudest järeldub, et mitmed noortega töötajad ja noored mõistavad kaasumise valmisoleku erisusi, kuid kohati võib jääda puudu oskustest, kuidas täiendavaid noori kaasata ning noori valmidusel aegamööda aktiivsemaks muuta.

Suurt rolli tõrjutuse ennetamisel, noorte kaasamisel ja kaasatusel mängib **sotsiaalse kaasatuse võimaluste märkamine**, mis võiks ühele või teisele noorele paremini sobida. Oluline on noorsootöös mitte osalemise põhjuste mõistmine (vt lisa 3) ja nii noortega töötajate kui ka noorte märkamine (vt ka lisa 4). Näiteks üks noortega töötaja oli väga rahul sellega, et nende huvitegevuste juhendajad oskavad noortega tegeleda ja noored oskavad märgata tõrjutuid, aitavad leida võimalusi, kuidas neid kaasata ja toetada, aidates neil kasutada oma seniseid teadmisi-oskusi ja olla samal ajal kooli tegemistesse paremini kaasatud.

> “Sellel aastal kooli helitehnika ja aula helitehnika eest vastutavad just kaks niisugust noormeest kaheksandas klassis, kes siiamaani nüüd natukene, kuidas ma ütlen, mitte seltskonda sulanduvad ja oma klassikaaslaste poolt nagu... Kas see tõrjutud on nüüd õige sõna... Aga noored ise märkasid, et need kutid on nii targad robootikas ja informaatikas, et äkki nemad tuleksid appi ja näiteks tegeleksid selle helitehnikaga ja kooli üritustega. Ja kui nemad tegelevad juba sellega, siis nende imidž ja väärtus ülejäänud klassikaaslaste ja koolikaaslaste hulgas kohe muutub. Et nad on ju tegijad, eks! Me leiame neile selle tegevuse, mis neile näppu sobib või meeldib. Ja ma olen väga tänulik meie robootika õpetajatele. /.../ Neil on anne ja oskus üles leida ja saada oma ringidesse need poisid, kes just natukene on teistsugused.“ (Noortega töötaja)

Noor võib tunda rahulolu ja kaasatust ka passiivse osalejana, avaldamata ise valjuhäälselt oma mõtteid ja soove, kuna ta võib olla rahul sellega, mida aktiivsemad noored välja pakuvad ning tegevustega, mida juba korraldatakse. Mitmed intervjueeritud noored tundsid, et nad saavad avaldada arvamust ja jagada oma mõtteid, rääkida kaasa, panustada, kuid nad ei ole seda siiamaani väga aktiivselt teinud. Siinkohal võibki olla tegu mitte niivõrd nõrgas sotsiaalses kaasamises, kuivõrd noorte väheses valmiduses aktiivselt kaasatud olla. Samas on NTR 2020 küsitluse kohaselt vähest ettepanekute tegemist põhjendatud sageli julguse puudumise

[183] Tallinna linna kodulehekülg. Sotsiaalsete oskuste programm “Vaade tulevikku”. Tallinn 2019.

ja ettepanekute mitte kuhugi jõudmisega ehk küsitav on siiski ka noorsootöötajate oskus usaldusväärset keskkonda luua ja ettepanekuid tagasisidestada, mitte ainult noorte passiivsuse eelistus.

Sotsiaalse tõrjutuse dimensioone ja põhjuseid ning noorsootöö eri tegevuste eesmärke ja meetodeid arvestades on **noorsootöö erinevatel vormidel tõrjutuse märkamiseks ja sotsiaalse kaasatuse suurendamiseks erinevad võimalused**. Vastavalt ptk-s 4.3 nähtavast on avatud noortekeskused atraktiivsemad noortele, kes ennast pikaaegselt millegagi siduda ei taha või eelistavad vabamas keskkonnas viibimist, huvitegevus ja -haridus (ptk 4.4) lihtsustavad aga läbi sarnase huvi noorega kontakteerumist, usaldusliku suhte loomist ja noorte tolerantsuse suurendamist. Sotsiaalse tõrjutuse ennetamiseks ja sotsiaalse kaasatuse suurendamiseks on **oluline, et noorel oleks ise võimalus valida endale tegevusi, kus osaleda ja gruppe, kuhu kuuluda**, kusjuures seda **toetab kui noorsootöö tegevustel pole füüsilisi, majanduslikke, tervislikke vms piiranguid**.

4.2.1 Sotsiaalset kaasatust mõjutavad tegurid

Noorte kaasatus ja kaasumine on muutlik ning mõjutatud erinevatest teguritest, mis kas toetavad noorte osalust või toimivad ebamotiveerivalt ja vahest isegi lükkavad eemale tegevustes kaasalöömisest. Näiteks mängib olulist rolli noortele suunatud tegevuse **füüsiline asukoht,** mis võib olla noorte igapäevasest trajektoorist eemal ehk noored lihtsalt ei satu sellesse piirkonda või neil on logistiliselt keeruline kohale liikuda. Väikelinnas või alevikus elavad noored tõid intervjuudes välja, et osad soovitud huviala tegevused asuvad kodust eemal ning kohale minemisele kuluks logistiliselt liiga kaua aega. Seetõttu on osaliselt jäädud huvialastest tegevustest nii avatud noorsootöös kui ka huvihariduses ja –tegevuses kõrvale. Samas oli ka noori, kes olid valmis kaugemale liikuma.

Olulise asjaoluna ilmnes noortele suunatud tegevuste **info jõudmine noorteni**, sh noortekeskuste ja huvitegevuste kohta. Noored leidsid, et kohati on info liiga killustunud ning pole mugavat kohta, kust kogu infot ammutada. Kuigi enamus intervjueeritud noori olid teadlikud noortekeskustest, huvikoolidest ja teistest huvitegevustest ning noortele suunatud ettevõtmistest nende piirkonnas, oli intervjueeritute seas ka noori, kes ei olnud teadlikud ei noortekeskuste olemasolust nende piirkonnas ega pakutavatest huvitegevustest ja huvihariduse võimalustest. Põhjuseks võib olla info ebapiisav liikumine, kuigi noortega töötajad ise olid arvamusel, et tegevuste infot on levitatud (erandiks COVID-19 viiruse aktiivsemad perioodid, mil noorte hajutatuse nõudest tulenevalt tegevuste (suuremahuline) reklaamimine polnud mõistlik). Intervjuudest oli ka näha, et kui noor juba on piisavalt hõivatud teda huvitavate tegevustega või tal on negatiivne kogemus mõnest noorsootöö tegevusest, **ei pöörata levitatavale infole piisavalt tähelepanu**. Teisisõnu, kui noor keskendub vaid üldhariduskoolile või ühele kindlale huvialale (nt kunstikool, muusikakool, mõni spordiala), millele kulub suur osa tema koolivälisest ajast, siis võib noor jääda suurema tõenäosusega info-, ajapuuduse või motivatsiooni tõttu kõrvale teistest noortele suunatud tegevustest. Noorsootöö võimaluseks nähti tehtava kajastamist sotsiaalmeedias ja kohalikes lehtedes, koostöös teiste organisatsioonidega üritustel väljas olemist ning teavitustööd ja ühisüritusi üldhariduskoolidega.

Intervjuude analüüs näitas ja mõned noored olid ka ise täheldanud, et **osad noored on aktiivsemad ja soovivad tegutseda, kuid on ka neid, kellel pole motivatsiooni ning huvi kindlate tegevuste vastu** ja nad jäävad seetõttu pakutavatest lisategevustest kõrvale. Siinkohal võib tegevusetuse põhjus olla sotsiaalses tõrjutuses, kiusamises, väheses huvis, oskamatuses valida sobiv tegevus, julguses avaldada oma arvamust ja mõtteid, millega noorele meeldiks tegeleda. Osad noored arvasid, et usaldavad vanemate inimeste (õpetajate-juhendajate) poolt tehtud otsuseid rohkem, kui enda omi. Seega on osad noored juba eos otsustanud summutada oma mõtted ja arvamused ning teevad neid tegevusi, mis on täiskasvanute poolt eelnevalt välja pakutud. Siinkohal tuleb samas eristada noori, kes tunnevad, et neil pole sõnaõigust ja neid, kes tegelikult eelistavad oma mõtted endale hoida ning on sellisel moel rahulolevamad. Mõlemal juhul hinnati kõigi

sihtrühmade poolt eriti kõrgelt noorsootöötajate poolset märkamist, noorsootöö võimaluste tutvustamist, mobiilse noorsootöö tegevust ja potentsiaali, mis aitab selliseid noori paremini märgata ja toetada. Samuti erinevate noortele suunatud tegevuste atraktiivsemaks, põnevamaks ja kutsuvamaks tegemist, mis meelitaks noori kergemini nende tegevustega liituma.

Seega on mõne noore kaasamisel võtmeteguriks **noore motiveerimine, sh julgustamine uusi arendavaid tegevusi proovima, eeskujuks olemine**. Õpetajate, noorsootöötajate, vanemate, teiste noorte, sõprade või kellegi teise poolt. Oluline on varakult erinevate võimaluste tutvustamine, sh teiste noorte ja lapsevanemate eeskujuks olemine, et noor jõuaks noorsootöösse, oskaks teha vahet headel ja halbadel sõpradel ning luua uusi sõprussuhteid.

> „Eeskuju on kindlasti väga tähtis ja et ma olen aru saanud, et mida nooremalt sa hakkad enda lapsele mingisuguseid... Ükskõik mida... Näiteks viid ta mingisugustele korvpallimängudele või näiteks, kui te sõidate autoga, siis lased alati muusikat ja üldse tutvustad talle erinevaid asju... Siis ta ise hakkab lõpuks sellest kinni võtma. Ja kindlasti on minu ema mulle suureks eeskujuks.“ (Noor)

Mitmed noorsootöötajad ütlesid, et paljud noored jõuavad noorsootöösse sõprade kaudu ja noorte intervjuudest peegeldus, et paljud noored ei julge või ei taha ilma sõpradeta uue tegevusega ühineda. Samas on NTR 2020 küsitluse ja intervjuude kohaselt noori, kes just uute sõprade leidmise eesmärgil midagi uut teevad. Noore kaasamine ja motiveerimine tegevustes osalema on keerulisem noortega, kellel on eelnev kiusamise või tõrjutud olemise kogemus. Noorte julgustamine ja tegevusvõimaluste tutvustamine on seda olulisemad, et mitmed noored tõdesid, et varasemad tegevused mingi hetk ammendasid ennast. Mitmed noored, kel lasti intervjuude käigus erinevaid tegevusi grupeerida lähtuvalt sellest, mida nad tahaksid, ei tahaks ja oleks valmis proovima teha, panid omajagu tegevusi viimasesse jaotusse. Sellega nad näitasid, et kui tekib sobiv võimalus, siis neil on huvi proovida ja panustada uutesse tegevustesse. Üks noor jagas kogemust, et ta ei soovinud alguses ansambliga liituda, kuna tahtis rohkem koolile pühenduda, kuid proovis, jäi rahule ja osaleb siiamaani, pidades seda heaks vahelduseks koolile. Teine, gümnaasiumiealine hiljuti kolinud noor tõi välja, et tunneb ennast liiga vanana, et mõne uue tegevusega alustada ja varem harrastatud tegevusi uues piirkonnas ei pakuta.

Noorsootöösse sattumiseks, noorte kaasamiseks ja kaasatuse ning noortega kontakti saavutamiseks on oluline, et **lisaks** lapsevanemale **oleks vähemalt mõni õpetaja, noorsootöötaja, tugivõrgustiku liige või muu täiskasvanu, kes huvitub noore käekäigust ja tahab teda aidata.** See eeldab mh oskust kuulata, mida noor räägib, ja vajadusel julgustada mõtteid avaldama ning probleemidest rääkima. Siinkohal tuli intervjuudest välja teatud väikeste kogukondade eelis suuremate linnade ees:

> “Meil tulevad asjad ilmselt ka palju kiiremini nähtavale ja märgatakse, kui suurtes linnades. Et ikkagi ka selle COVIDi kontekstis selline kogukondlik lähenemine ja tegelemine noortega, et seda ei tasu üldse mitte alahinnata.“ (KOV esindaja)

Kaasamise puhul peab noor tunnetama, et tegu on südamest tuleva ja tegeliku huvi tundmisega – varasem negatiivne kogemus ja lähedaste negatiivne suhtumine noortega töötajatesse võivad takistada usalduse tekkimist. Noorsootöö roll on eriti oluline olukorras, kus noorel kodu tugi puudub (vanemad lahus, alkoholism jne). Noorsootöö pakub seega täiendavat märkamise ja toetamise võimalust mh noorte puhul, kes ei osale formaalõppes või kui formaalõppe inimestega ei teki usalduslikku suhet. Lisaks on noorsootöös võimalik läbi sarnaste huvide ning erinevate tegevuste üksteist tundma õppida ja usaldavat suhet luua.

Uuring näitab, et **spetsialistide oskused ja hoiakud, sh tahe märgata ja reageerida ning noori toetada, sõltuvad konkreetsest isikust**. On noortega töötajaid, kes sõltumata oma ametinimetusest oskavad märgata ja reageerida tõrjutusele või selle ohule, kellele noored avavad ennast kui probleeme märgatakse ning kes oskavad luua keskkonna, kus noored tahavad olla ja on kaasatud. Nii noored kui noortega töötajad tõid siin välja noorele kättesaadavuse olulisust – kõrvalruumi ukse taha sulgumise asemel noortega samas keskkonnas olemine, ühistes tegevustes olemine, noortega loomulikus keskkonnas rääkimine jne tõstavad noore julgust ja valmisolekut ennast avada, suurendavad märkamise tõenäosust ning erinevate noorte kaasamise võimalusi.

> „Tähtis on see, et ma ise märkan ja näen. /…/ Mul ongi võimalus ka vahetunni ajal klassis istudes kuulata ja märgata, mida nad omavahel räägivad. Jääda märkamatuks. Sealt tuleb ka tegelikult päris palju informatsiooni välja. Pluss siis muidugi see, et õpilased, kellega ma rohkem olen seotud ka läbi õpilasesinduse, julgevad tulla kohe oma muredest rääkima.“ (Noortega töötaja)

Samas on töötajaid, kellel ametinimetusest hoolimata noortega vastavat kontakti ei teki, kes noorte hinnangul ei arvesta nende vajaduste ega potentsiaaliga ning teevad oma tööd „linnukese saamiseks“. Intervjuudest selgus ka mõningate noorsootöötajate tõrjuv ja vähe kaasav käitumine. Uuringu tulemusi valideerivas fookusgrupis osalenud noortega töötajad leidsid, et noortega töötaja ei pruugi ise aru saada, et käitub tõrjuvalt või vähe kaasavalt. Olgugi, et mitmed noortega töötajad leidsid, et spetsialistide oskused ja hoiakud on paranenud, **on eriti noorte hinnangul jätkuvalt neid, kes ei oska või taha märgata probleeme, sh tõrjutust ja tegevustest kõrvalejäänud noori, ega neile reageerida ehk potentsiaali on enamaks**. Seega on ühelt poolt vajalik teadlikkuse tõstmine, kogemuste vahetamise soodustamine ning võimalusel kolleegide töö jälgimine ning nende nõustamine, et noori veelgi paremini toetada.

Selleks, et noored oleksid mitmekülgselt sotsiaalselt kaasatud ja et neil areneksid suhtlemisoskused ning kuuluvustunne teatud grupiga on kollektiivse tõrjumise vältimiseks (vt ptk 4.1.1) oluline noortega töötajate oskus **pöörata tähelepanu noorte grupi kui terviku arengule**, kooskasvamisele, nende omavahelisele koostööle ja üksteise toetamisele. Nagu intervjuudest selgus, siis tundub, et noorsootöös on üksteise tundma õppimise võimalused alakasutatud. Pigem toimub üksteisega tutvumine tegevuse või hooaja alguses ja hiljem peavad noored ise rohkem aktiivsust üles näitama ja teistega tutvuma. See võib tagasihoidlikematele ja ebakindlamatele noortele olla suureks väljakutseks ja tuua kaasa nende seltskonnast välja jäämise ning tegevusest loobumise. Seega on noorsootöötajatel oluline roll noorte omavahelise tutvumise soodustamiseks, luues keskkonna, kus noored saavad järjepidevalt toetust ja julgustust omavaheliseks paremaks tundma õppimiseks. Kuuluvustunne ülejäänud grupiga on oluline tõrjutuse ennetamiseks, et noor tunneks enda sotsiaalset kaasatust. Seda enam, et intervjuude kohaselt suurendab grupis tegutsemine noorte enesekindlust, tegutsemisjulgust ja arendab sotsiaalseid oskuseid.

Noortega individuaalse töö tegemise võimalused, noore käekäigu vastu huvi tundmine, tõrjutuse märkamine ja sellele reageerimine ning sotsiaalse kaasatuse suurendamine sõltuvad uuringu kohaselt ka **noortega töötajate võimalustest ise tuge või nõu küsida ning teiste osalistega koostööd teha**. See on seda olulisem, et erinevas keskkonnas võivad noored erinevalt käituda. Nagu ka intervjuudes välja toodi, siis üks noor võib koolis olla n-ö pahanduste tekitaja, aga noortekeskuses väga aktiivne ja abivalmis. Seega tuleb **osata märgata noore käitumist erinevas keskkonnas, et mõista, kuidas toetada teda teistes keskkondades, kus ta võib olla tõrjutud**, rahulolematu ja/või käituda probleemselt.

Noorega kontakti saavutamise järgselt ja koostööd tehes on oluline ka **oskus eristada, mis infot ja kellele noore toetamiseks edastada ning mida mitte**. Nii noorte kui ka noortega töötajate intervjuudest tuli välja, et noorte poolt usaldatud infot on edasi räägitud. Kohati noore toetamiseks, kuid nii noorte kui noortega töötajate hinnangul kohati ka õigustamatult. Infot edasi andes on ühelt poolt oluline hoida noore usaldust, teisalt aga pakkuda noorele tuge ja võimalusel nii, et noor oma lugu korduvalt rääkima ei peaks.

Sotsiaalset kaasatust oluliselt mõjutavaks teguriks on ka hoiakutega seonduv ning siinkohal kinnitab käesolev uuring varasemates uuringutes[184] leitut, et mitte kõik avatud noortekeskuste töötajad ja huvihariduse ning huvitegevuse läbiviijad, kes noortega kokku puutuvad, ei pea ennast noorsootöötajaks ega leia, et noorsootöö ning noorsootöötaja kutsestandardis toodu (nt tõrjutuse ning kaasamisega seotud oskused, vt ptk 3.1.2) neid kõnetaks. Mitmed uuringus osalenud noorsootöötajad leidsid, et kõik noorsootöötajad ei pea sotsiaalsele tõrjutusele ja kaasatusele tähelepanu pööramist oma ülesandeks ja seetõttu kipub ka töö noorega olema akadeemilisem ja noorsootöö potentsiaal märkamises ning noore toetamises jääb osaliselt kasutamata. Samas leidsid mitmed intervjueeritud eksperdid ja noortega töötajad, et ajaga on vastav hoiak paranenud ning üha enam mõistetakse noorsootöö laiemat väärtust.

> „Ma ei ole päris kindel, et kõik noorsootöös tegutsevad erinevad institutsioonid peavad sellist sotsiaalse sidususe, sotsiaalse kaasatuse ja kogukondlikkuse printsiipi tähtsaks. /.../ Ma kaldun arvama, eksole, teatud institutsioonides tõstetakse see uute oskuste omandamine ja individuaalsete pädevuste osa nagu palju kõrgemale.“ (Ekspert)

Kui noortevaldkonna töötaja ei pea ennast noorsootöötajaks ega pea oluliseks huviala õpetamise kõrval noore tõrjutuse märkamist ja sotsiaalse kaasatuse suurendamist, on antud alapeatükis välja toodud teguritel väiksem kaal. Mitte keegi intervjueeritutest siiski ei leidnud, et oluline oleks vaid läbi viidud tegevuste või osalejate arv või huvialal professionaaliks saamine, kuid tõdeti, et noorsootöötajate seas on jätkuvalt ka selliseid spetsialiste.

Noorte ja noortega töötajate intervjuudest tuli välja ka asjaolu, et **alati ei ole lihtne leida inimesi, kes on piisavalt pädevad ja valmis noortega töötama, ideaalis pikaajalisemalt, et usalduslikku suhet luua**. Mõned noored mainisid, et juhendaja võimekus mõjutab noorte soovi pakutavates tegevustes osaleda ning leiti, et pigem tasub kvantiteedi asemel rohkem pöörata tähelepanu kvaliteedile. Noortega töötajad tõid noorsootöötajate leidmist takistava tegurina välja, et tegevused on sageli projektipõhised, rahastus lühiaegne ning noorsootöötajad kipuvad ka muudel põhjustel tihti vahetuma. Olgugi, et mitmed noortega töötajad leidsid, et noored harjuvad suhteliselt kiiresti uute töötajatega ning võtavad nad omaks, võib intervjuudest järeldada, et tõrjutust on raske kaotada kui noortega tegelevad inimesed sageli vahetuvad.

Mitmed noortega töötajad tõid välja, et paljudes noorsootöö asutustes ei pruugi olla aega ja võimalusi teha noortega suures ulatuses individuaaltööd. Seega parem olukord ja paremad võimalused noortele suuremat tähelepanu osutada, probleeme märgata ja lahendada, on pigem kohtades, kus on teadlikkus individuaaltöö vajadusest, rohkem noorsootöötajaid noorte kohta ja tugiteenuste (psühholoogiline nõustamine, sotsiaalpedagoog, karjäärinõustaja jt) võimalused. Nimelt tuli intervjuudest nii noortega töötajate kui ka noortega välja, et sõltuvalt tegevusest ja tegevuse pakkujast võivad noorsootöötajad tulla ja lahkuda kella pealt või planeerida kõik päevad tihedalt organiseeritud tegevusi täis, nii et noortel pole võimalust nendega vabalt rääkida. Niisamuti on noorte grupid kohati tegevuste läbi viimiseks liiga suured, et igale noorele eraldi tähelepanu pöörata. Samas näitasid intervjuud noorsootöötajatega, et sõltuvalt noorest ja noore avatusest leiavad murede rääkimise võimaluse nii individuaal- kui rühmategevustes osalejad. Näiteks tulevad mõned noored natuke enne tegevuse algust kohale, et rääkida. Nooremad noored on olnud valmis ka rühma ees või juuresolekul rääkima või on probleemid välja tulnud nt väljasõidu või kaardimängu käigus. Lisaks toodi korduvalt välja, et noorsootöötajatele murede jagamine on barjäärivabam ning mugavam võrreldes nt tugipersonaliga – pole vajadust aega kokku leppida, on tekkinud usaldus, on ühine huvi jms. Samas täheldasid väiksemates piirkondades tegutsevad noortega töötajad, et väiksemas kohas, kus kõik tunnevad üksteist, on

[184] Vt nt Käger, M., Kivistik, K., Tatar, M. (2017). „Noorsootöötajate koolitusvajaduse uuring“. *Aruanne*. Balti Uuringute Instituut: Tartu; Balti Uuringute Instituut (2017). „Arenguprogrammi „Muusikakool – huvitunud õppija ja pühendunud õpetaja kohtumiskoht“ hindamine.“ *Hindamise aruanne*.

keerulisem tagada anonüümsust ja võib olla raskem tekitada noores piisavat usaldust oma muredest rääkimiseks. Siinkohal on oluline, et noorega töötaja oleks avatud ja valmis toetama ka mõnest muust piirkonnast tulevat noort.

4.2.2 Kontakti saavutamine noortega

Sotsiaalset kaasumist soodustab noorega kontakti saavutamine, mis eeldab positiivse keskkonna loomist, kus noored tunnevad, et täiskasvanud kuulavad ja arvestavad nendega, ilma liigse hinnangulise ja sildistava käitumiseta. Sellise keskkonna loomine toetab, et noor julgeb rääkida ja küsida kui selleks vajadus või huvi tekib. Samas tuleb intervjuudele tuginedes arvestada, et täiskasvanud saavad küll mõjutada keskkonda, et noor tunneks ennast mugavalt, kaasatuna, väärtustatuna ja kuhugi kuuluvana, kuid ei saa sundida noort ennast avama või tegutsema. Uuringust ilmnes, et noorsootöötajad vajavad kohati täiendavat tuge, et saada kontakti mitteaktiivsete ja vaiksemate noortega, et õppida nende soove ja vajadusi teada saama ning nendega arvestama. Üks intervjueeritu rõhutas, et loomulik on ka vajadus vahepeal rääkida mõne „väljaspool“ oleva noortega töötajaga. **Oluline on, et noor saaks ise valida usaldusisiku ja noorsootöötaja oskaks noore vajadusest ja kaasatuse valmidusest lähtuvalt valida meetodid noore kaasamiseks ning motiveerimiseks** ja noort vajadusel koostöös teiste spetsialistidega toetada.[185]

Noorte intervjuust tuli välja, et tänapäeval võivad noortel olla noorsootöötajate suhtes teised ootused kui varem ehk **noortega kontakti saavutamine eeldab noorte ja nende ootuste paremat tundmist**. Noored ootavad, et noorsootöötaja oleks sõbralikum, toetavam, naerataks rohkem ja annaks neile rohkem võimalusi isiklikku arvamust avaldada. Samuti toodi välja eduelamuse olulisust, mille osas näitasid mitmed intervjuud, et positiivse välja toomise ning tunnustamise oskused vajavad noorsootöötajate puhul täiendamist. Samas noorsootöötajad kardavad liiga palju kiita ja ka noored väljendasid umbusku, kui neid liiga palju tunnustatakse ehk kiitmine peab olema piisav, noort toetav ja asjakohane. Sõbralik ja toetav keskkond annab kinnisematele ja tagasihoidlikumatele noortele parema võimaluse ennast avada ja võimalusel oma arvamust avaldada. See on eriti oluline keerulisemate noorte puhul, kellel on psühholoogilised probleemid, psüühikahäired, depressioon jmt. Noortega töötajad on täheldanud, et oluline on noortega töötajate mitmekesisus. Leiti, et noored võivad väärtustada erinevaid noortega töötajate omadusi. Näiteks noorsootöötaja sugu ja huvid ning iseloomu omadused võivad mõjutada **erinevate noorteni jõudmist ning nendega kontakti loomist**. Ühe KOV-i esindaja kogemustes toimis meessoost juhendajate olemasolu eriti hästi keerulisematest peredest tulevatele poistele.

> „Needsamad IT mehed, nemad ju tavatunnis tunde ei anna. Nemad ongi tegelikult hästi suured laste toetajad, eriti poiste toetajad ja jällegi, nende ümber on koondunud väga teistsugused lapsed /.../ See on hästi tähtis, kuidas saada neid meesterahvaid kooli rohkem tööle. Lastel on suur vajadus. Ilmselt neid katkiseid peresid on nii palju, et lastel on ikkagi suur vajadus nende meeshäälte järele koolis /.../.“ (Noortega töötaja)

Samas viitasid NTR 2020 noorte fookusgrupiintervjuud, et soost olulisem on töötaja isiksus ja suhtumine, mis mõjutavad seda, kas noor peab noorsootöötajat enda jaoks autoriteetseks (oluline on autoriteedi olemasolu – vt ptk 2.2). Seega on tõrjutuse vähendamiseks ja kaasatuse suurendamiseks oluline **erineva tausta ja iseloomuga noorsootöö põhimõtteid arvestavate noorsootöötaja ja noortega töötajate** (vt ka lisa 4)

[185] Seda toetab ka Käger, M., Õunapuu, T., Kivistik, K., Tambur, M., Kaldur, K. (2020). Noortegarantii tugisüsteemi rakendamise mõju ja tulemuslikkuse analüüs“. Balti Uuringute Instituut: Tartu.

kaasamine, et rohkemad noored leiaksid usaldusisiku ja tekiks rohkem mõtteid tegevuste mitmekesistamiseks.

4.2.3 Sotsiaalse kaasatuse toetamine

Mitmest noorte intervjuust tuli välja soov oma mõtteid ja arvamusi rohkem avaldada, kuid samal ajal puudus tunne, et selliseid võimalusi piisavalt pakutaks (vt ka ptk 2.3). Näiteks noorematel noortel oli intervjuude kohaselt mitmeid mõtteid, kuidas omavahelisi suhteid paremaks muuta, kuid neid poldud kordagi kellegagi jagatud. Natuke vanemate noorte puhul oli näha, et nad ka enam ei mõtle eriti, kas ja mida teisiti võiks teha, näidates uurijate hinnangul omaalgatuse valmiduse vähenemist. Mitmed noored ja noortega töötajad tõdesid, et **kaasamisega peaks alustama võimalikult varakult, et noortel tekiks harjumus ja valmidus oma mõtteid avaldada ja alternatiivsetele võimalustele mõelda**. See võib ka seletada, miks mitmed noortega töötajad ja aktivistidest noored leidsid, et noored ei ole väga algatusaltid. Kaasamine eeldab kaasaja oskust, ettepanekute tagasisidestamist ja sisuliseks kaasamiseks koostöös noortega otsustamist ning ideede realiseerimist (vt ptk 2.3). Mitmed noortevolikoguga kokku puutunud noored leidsid, et sõltuvalt piirkonnast ei osata või taheta ka noortevolikogusid kaasata, tegutsetakse linnukese pärast, tegelikku kaasamist pole või vabandatakse noorte hinnangul ebausutavalt, miks noorte pakutud tegevusi ja muudatusi ellu ei viida.

Intervjueeritud leidsid, et **oluline on mitte tekitada olukorda, kus noorte eest liiga palju ära tehakse** ega anta võimalust oma mõtteid ja arvamust jagada. Noortelt tuli arvamus, et kaasamise puhul alati ei arvestata, mis noori tegelikult huvitab ja selle tagajärjel ei pruugi tegevus noori piisavalt kõnetada mõjutades nende kaasumist. Samuti on oluline noorte arvamuse küsimine enne tegevuse planeerimist.

„Huvijuhid tihti ei hooli kaasamisest, vaid ürituste korraldamisest, ja küsitakse tagasisidet, mitte ei paluta algatada ja plaanides osaleda. On ka täpselt see, et nagu küsitakse, mis te arvasite, kui juba tegu on tehtud. Seda on koolides hästi palju huvijuhtidega. Mitte ei küsita, et mis te arvate. /…/ Pigem jääbki see selle taha, et hästi palju sündmuseid-asju korraldatakse, aga mismoodi see kaasamisprotsess käib, et kas on siis täielik vastutus noortel või on ikkagi see koostöö või on see, et keegi ütleb, mida sa nüüd tegema pead ja sa ei saa ise valida, mida sa teha tahad.“ (Noor)

Selleks, et noor tunneks, et tema mõtetega arvestatakse, teda võetakse kuulda ning tal tekiks tunne, et ta on noortele suunatud tegevuste planeerimisse ja läbiviimisesse kaasatud, **peab andma noorele võimaluse mõtteid ja soove avaldada.** Oluline on ka soovide avaldamise **mõju näitamine või nägemine** näiteks läbi tagasiside või mõtte realiseerimise. **Noorte sisendile tugineva väljundi realiseerimine tõstab noorte motivatsiooni oma mõtteid ja soove avaldada**, kuna neil on tunne, et neid kaasatakse planeerimisse, korraldamisse ning nende mõtetega sisuliselt arvestatakse. Samas situatsioonid, kus noorte sisendile tuginev väljund puudub, võivad soodustada olukorra tekkimist, kus noortel kaob tahtmine oma arvamust välja öelda, kuna on harjutud tingimustega, kus nende arvamust ei võeta kuulda.

„Mida mina natuke oma töös olen tajunud, mida me oleme nüüd ka suutnud viimase kahe aastaga ikkagi väga palju muuta, on see, et kui sa seda sisendit küsid, siis no vähemalt hea osa sellest sisendist peab jõudma ka lõpuks väljundini. Sisendi küsimine on selles mõttes ka vastutusega seotud eks ju. Et kui ma küsin noorte käest, et mis on see, millest puudust tunnete, siis minu vastutus on see, et mingi osa nendest asjadest peavad saama ka realiseeritud, sest vastasel juhul tekib lihtsalt see, et kui ma lähen küsima ja nad teavad, et sellest tegelikult nagu

mitte midagi ei muutu, et mul on vaja saada lihtsalt linnukene kirja, et ma olen sisendi küsinud." (KOV esindaja)

Sotsiaalset kaasatust suurendab ka noorte sisuline kaasamine tegevuste planeerimisse ja läbiviimisesse nende endi ideede teostamise kaudu. Noorele **peab andma võimaluse ennast proovile panna ja tõestada.** Selleks tuleb noorel võimaldada tema poolt välja pakutud mõtete rakendamist ja nii, et noorsootöötaja toetab mentorina, mitte ei vii ise tegevusi ellu. Olukorra teeb keerulisemaks noortega töötajate poolt noortele nende tehtud eksimuste pidev meelde tuletamine. Selle tõttu kiputakse noorte eest liiga palju ära tegema, et tegevus sujuks paremini, andmata samas noortele võimalust eksida, katsetada ja areneda. Oluline on anda noortele võimalus ise tegevusi planeerida või vähemalt panustada nende planeerimisse, võtta vastu otsuseid ning vastutada oma tegevuste eest.

„Lapsed üle maailma, kes ka seal [laste õiguste konventsiooni konverents] vahepeal kõnepuldis sõna said, et nad ütlesid sama moodi, et /.../ palun ärge tehke meie jaoks, vaid tehke seda meiega koos. Et kui me nagu täiskasvanutena saaks ka aru, et me ei pea neile nii-öelda pakkuma seda teenust. /.../ Loomulikult on elukogemuse vahe ja teatud juhendamine, mentorlus on vajalik. Et päris võrdseks ei saa panna last koheselt, vastutuse mõttes ka. /.../ Hästi usun seda, et see laps ei saagi seda vastutust enne kanda, kui talle seda pole antud." (Noortega töötaja)

Noorte intervjuudes toodi välja, et eksimisruumi ja oma vigadest õppimise võimalusi on pigem vähe, kuna tihtipeale ei usaldata noortele suuremat vastutust.

Teisalt **ei tohi aga noori liiga palju survestada** ja mingeid tegevusi peale sundida. Nagu üks huvitegevuse läbiviija tõi välja, võib liigne survestamine soodustada noore mässamist loodud korra vastu, kuna noorel ei ole ise õigust otsustada, mida ta soovib oma ajaga teha. Sellised tunded võivad sealhulgas soodustada selliste noorte kampade tekkimist, kes mässavad liigse kontrolli ja/või korra vastu. Varasemaid uuringuid kinnitavalt (vt ptk 2.3 ja 2.4) tõid aga mitmed noorsootöötajad välja positiivseid näiteid, kus samm-sammu haaval noorega usaldust kasvatades, erinevaid tegevusi ja osalusvõimalusi tutvustades on vaiksest ja passiivselt tegevustes osalenud noorest saanud aktiivne panustaja ja tegevuste läbiviija.

Vastavalt ptk-s 4.2.1 toodule on noorte kaasamisel oluline ka **noorte vastastikune üksteisele eeskujuks olemine**. Eeskujusid tuues ja noori kaasates sh vabatahtlikena on võimalik tõsta noorte huvi tegevustes osaleda ja neisse panustada. Siinkohal saavad anda suure panuse vanemad noored, kelle potentsiaali toodi intervjuude käigus korduvalt välja. Näiteks ühes koolis sisustasid vanemad õpilased ja õpilasesindus algklassilaste vahetunde, paaris noortekeskuses algatasid ja koordineerisid vanemad noored noortekeskustes erinevaid grupitegevusi (nt moedemonstratsioonid, poksiring, tantsuring jt). Selle kaudu saavad noored ise olla kaasatud noortekeskuste/ kooli tegevustesse ning ühtlasi olla eeskujuks ja kaasata teisi huvitatud noori. See võib olla oluliseks motivaatoriks teistele noortele, kes näevad, et noorte mõtteid võetakse kuulda, julgustades oma arvamust rohkem kuuldavaks tegema ja ka ise proovida sarnaseid üritusi korraldada. Võimalusel võiks noorte suuremat panust mõne noortega töötaja hinnangul motivatsiooni tõstmiseks ka tasustada, mis annab omakorda võimaluse finantsteadlikkuse tõstmiseks, vanemate noorte noorsootöösse kaasamiseks ja iseseisvumist toetava vastutuse ning kogemuste andmiseks.

Noorsootöö perspektiivist on noorte kaasatuse toetamiseks oluline **järgida võrdsete võimaluste tagamist** noortele. Ühelt poolt ei tohi mitme intervjueeritu hinnangul olla tegevused suunatud ainult näiteks majanduslikult nõrgemas positsioonis olevatele või hariduslike erivajadustega (HEV) lastele, et mitte kinnistada nende teatud gruppi kuulumist. Teisalt peab tegevustele olema ligipääs ka kehvemas majanduslikus olukorras olevatel noortel. Mitmed intervjuud näitasid, et kui majanduslikku olukorda märgatakse, on võimalik

kohaliku omavalitsuse vms toel vähem kindlustatud noori tasulistesse tegevustesse saada, sh huvihariduse ja -tegevuse toetuse abil. Mõned intervjuud näitasid, et lapsevanemad ise ei tule alati selle peale, et tuge küsida või ei taha küsida, ehk noorsootöötaja roll vastava olukorra märkamisel ja kaasatuse suurendamisel on väga oluline. Mida vanemaks noored saavad, seda olulisem on, et noortega töötaja oskaks kaasata erineva taustaga noori ning neid omavahel kokku viia. Intervjuudest tuli välja mitmeid olukordi, kus noorsootöötajatel jäi vajaka oskustest erineva taustaga noori omavahel tegevustesse kaasata. See aga omakorda eeldab noortega töötajate toetamist keerulisemate juhtumitega toime tulemisel.

Olulise **tõrjutuse vähendamise ja kaasatuse suurendamise potentsiaalina nähti noori endid**. Vastavalt ptk-s 4.2 toodule näitavad intervjuud, et kõik noored ei oska märgata tõrjutust ega vähest kaasatust, ei oska märgatavale reageerida või tunnevad ennast reageerimist vajava osas ebakindlalt. Noored ja noortega töötajad nägid, et läbi noorsootöö (ja formaalhariduse) võiks olla võimalik noorte vastavaid oskuseid tõsta. Teema on seda olulisem, et tõrjumine jõuab noortega töötajateni peamiselt kõrvaliste isikute kaudu.

> „Need, kes seda märkavad, kes ise ei ole kiusatavad ja kes ise ka ei kiusa, nad lihtsalt tulevad, ütlevad, et vot meil käib niisugune asi, et meil on selline probleem üles tõusnud. Tavaliselt on need asjad niimoodi välja tulnud hoopiski kõrvalseisjate kaudu. See, keda kiusatakse või see, kes kiusaja on, need ise väga sellel teemal võib-olla rääkida ei taha või ise seda väga avalikuks ei tee. Aga jah, see on kõrvalisi teid mööda välja tulnud.“ (Noortega töötaja)

Eelnevaga seondub ka intervjuudes välja tulnud **sotsiaalsete oskuste õppimise olulisus**, et noorte sotsiaalset kaasatust toetada. Läbivalt tõid noored välja, et vastavaid oskuseid õpetatakse koolis liiga hilja ja vähe. Leiti, et ka noorsootöö tegijad võiksid nt seksuaalkasvatusele, lapsevanemaks saamisele-olemisele, psühholoogiale, viisakusreeglitele, suhtlemisoskustele, eriala valikule, tööle kandideerimisele, finantsteadlikkusele rohkem tähelepanu pöörata, nt loengute, töötubade, külalisesinejate abil. Seda potentsiaali toetab ka asjaolu, et intervjuude analüüsi kohaselt on noortega töötajate pädevus või valmidus sotsiaalsete oskuste õppimist teiste tegevuste käigus toetada pigem madal. Samas on organisatsioone, kus on välja töötatud sotsiaalsete oskuste ring või kasutatakse virtuaalreaalsust. Uuring näitab, et **noorte parem sotsiaalne kaasatus eeldab õigete käitumisharjumuste ja hoiakute kujundamiseks arengusammude ja saavutuste märkamist ning välja toomist**, suuremat positiivsele tähelepanu pööramist. Korduvalt toodi välja, et suuremat tuge vajavad probleemsemad, sh kriminaalse taustaga noored, kelle ümberkasvatus nõuab suurt tähelepanu, järjekindlust ja terapeutilist ressurssi tugispetsilistide kujul ning kindlasti ka lapsevanemate ja teiste noortega kokku puutuvate osaliste kaasamist (vt lisa 4).

Siinkohal peeti oluliseks noorsootöötajate oskuste ja hoiakute arendamist ning uuringu kohaselt ei tohiks ligipääsu programmidele, võrgustikele ega koolitustele piirata spetsialisti tööandja või formaalharidusega seotuse järgi. Selleks, et noorsootöötajad oleksid paremini võimelised noori toetama, on oluline **pakkuda neile piisavalt tuge kovisioonide, supervisioonide, mentorluse ja piisaval hulgal tugispetsialistide kujul**. Tugispetsialistide osas on oluline arvestada nii asutusesisese kui majavälise täiendava toetava tugispetsialistide ja noortega töötajate võrgustikuga. Intervjuude kohaselt on täna erinevates asutustes ja noorsootöötajatel erinevad võimalused toe saamiseks, koostöö tegemiseks ja ka tugispetsialistide abil noorte toetamiseks (vt ka ptk 4.2.5). Samuti on oluline **noortega töötajate järjepidev teadlik koolitamine**, et tehtav ei oleks vastuolus ja üksteise tehtavat tööd ei rikutaks. Siinkohal on oluline toetada vanemaid noorsootöötajaid ja nende täiendkoolitust, et nad õpiksid kasutama uusi metoodikaid ja õpetamisvõtteid. Üldiselt leiti varasemaid uuringuid kinnitavalt (vt ka ptk 2.4), et ruumi noortega töötajate rakendatavate töömeetodite ja -viiside mitmekesistamiseks on, et noorte huve ja soove paremini kaardistada ja noorte arvamusi ning mõtteid paremini kuulata-arvestada osataks. Noortega töötajate intervjuudes toodi esile osaliselt puudulikku koolituspakkumist, mis on omakorda mõjutatud sellest, et noorsootöötajate nõudlus mõningate koolituste järele on vähesest teema olulisuse teadvustamisest tulenevalt paraku madal.

4.2.4 Suuremas tõrjutusriskis olevate noorte kaasamine

Kiusamine mõjutab noorte soovi olla kaasatud erinevatesse tegevustesse. Üks noortekodu noor näiteks loobus huvitegevuses osalemisest, kuna tundis ennast seal kiusamise pärast halvasti. Samas tundis ta ennast piisavalt turvaliselt noortekodu tegevustes ning liitus hea meelega majasisese huvitegevusega. Noored, kes on sattunud erakordsesse olukorda või on erakordses seisundis, mis erineb enamikest teistest neid ümbritsevatest noortest, on suurema tõenäosusega sotsiaalselt tõrjutud ja nende sotsiaalseks kaasamiseks peab nägema rohkem vaeva. Psühholoogiliselt ja/või füüsiliselt **keerulises olukorras olevad, psüühikahäiretega, autistlikud, muude erivajadustega lapsed ja noored vajavad suuremat tähelepanu, toetamaks nende kaasatust grupitegevustesse ja laiemalt ühiskonda**.

Intervjueeritute kohaselt on näiteks autistlikke noori keeruline kaasata noorsootöö ühistegevustesse, kuna paljud neist eelistavad veeta aega omakeskis. Sama kehtib ka sügavalt depressiivsete ja bipolaarse häirega noorte kohta. Ühes HEV lastega koolis näiteks tegutsetakse selle nimel, et igal nn kergesti enesevalitsuse kaotaval lapsel oleks **isiklik kriisiplaan**, et oleks teada, kuidas temaga keerulises olukorras käituda, mida teha ja mida mitte, et tema kaasamine tegevustesse oleks tulemuslikum. Lisaks on noortega töötajatel võimalik probleemide korral täiendavat tuge saada. Intervjuud näitasid, et selliseid lapsi tuleb osata varakult märgata ja toetada, kuna vastasel juhul on neil hiljem oluliselt keerulisem laiemasse ühiskonda sulanduda ja nad võivad olla rohkem tõrjutud.

Veel üks grupp noori, kes on suurema tõenäosusega **sotsiaalselt tõrjutud, on õppimisest huvitatud ja selles edukad noored**. Noorte valdkonnas tegelevad spetsialistid rõhutasid selle grupi märkamist, kaasamist ning toetamist. Mõned noortega töötajad tõid välja, et ka noored ise märkavad neid ning aitavad täiskasvanutel neid kaasata.

> „Minu arvates kõige tähtsam on see, et see laps saab minna ja kellegagi suhelda. Et ta tunneb, et on kaasatud. Ja needsamad robootikavõistlused, kus nad käivad ja pärast teised teevad kõik suured silmad, et sina käisid ja sina said mingi kuldmedali või millegi? Sellised asjad mõjuvad uskumatult näiteks kassikaaslastele, sest need ongi sellised erilised nohikud, kes on haaratud. Ja kuna ma olen nendega kaasas võistlemas käinud ja neid võistlusi ise organiseerinud, siis need suhted on tõesti väga head ja natukene teistsugused.“ (Noortega töötaja)

Ekspertide intervjuudest tõstatus **vajadus pöörata tähelepanu tekkinud noorte kampadele**. Sõprade gruppidena mõne tegevusega liitumine võib mõneti küll lihtsustada noorsootöötaja tööd ja tuua korraga tegevusse mitmeid üksteist tundvaid noori, kuid intervjuudest tuli välja juhtumeid, kus selliste kampade pärast on osad noored loobunud noorsootöö tegevustes osalemisest. Esineb olukordi, kus üks noorte kamp võib tõrjuda eemale teised noored, kes antud seltskonda ei kuulu ning kes tunnevad ennast seepärast tõrjutuna ja/või kellele ei meeldi kamba liikmete käitumine ja suhtumine. Seetõttu võivad nad eelistada jääda noortekeskuse, huvitegevuse või -kooli tegevusest sootuks kõrvale. Toodi ka näiteid, kus täiendavatel üksikutel noortel oli keerulisem liituda või oma ettepanekuid teha. See on aspekt, millele noortega töötades ja tegevusi läbi viies tähelepanu pöörata soodustamaks kõikide noorte omavahelist läbisaamist. See eraldaks heas mõttes nn kamba liikmed vähemalt toimuva tegevuse raames üksteisest ja toetaks tervikliku kogukonna arengut ning kõigi tegevuses osalevate noorte soovi olla tegevustesse kaasatud ja nende sotsiaalset kaasatust.

Üks asenduskodu esindaja tõi välja, et paljud noored jõuavad nendeni väga katkises olekus ehk olukorras, kus nende probleemid on kestnud aastaid ilma, et nendega oleks põhjalikult tegeletud. Jälje jätab ka noorte liikumine erinevate asutuste vahel, nt turvakodu, asenduskodu ja kasupere vahel. Samuti mõjutab noort ja tema kaasatuse võimalikkust pere kolimine ühest omavalitsusest teise. Noorsootöö võib siinkohal olla abiks uude elukohta sisse elamisel ja kohanemisel. Suuremas tõrjutusriskis laste ja noorte puhul on (varajane)

märkamine ja noore toetamise süsteemsus eriti olulised. Probleemid tulevad tihti välja koolis, aga algavad juba varem ehk **suuremat tähelepanu tuleks pöörata varajasele märkamisele, et oleks võimalik hakata last/noort varem toetama**. Arvestada tuleb aga asjaoluga, et kõik lapsed ei käi lasteaias, kuna see pole kohustuslik ja see võib olla üheks põhjuseks, miks probleemid alles hiljem ilmnevad. Mida varem hakata last toetama, seda paremini saab ennetada võimalikke kaasuvaid probleeme nagu tõsised psühholoogilised probleemid, kriminaalne käitumine, mõnuainete tarvitamine, enesetapukatsed jmt. Hilisemad suhtlemisraskused võivad tuleneda noore lapsepõlves alguse saanud kiindumushäiretest, usaldavate inimeste puudumisest, jne, raskendades mh noorsootöötajate tööd tõrjutuse ennetamisel, vähendamisel ning noorte sotsiaalsel kaasamisel.

> "Seal [uues koolis] on hästi nagu mõistvad inimesed ja seal nagu see kool on hoopis teistsugune nagu mu vana kool oli ja seal ei ole üldse kiusamist ega midagi. Aga lihtsalt mul on hästi raske inimestega ise suhtlema hakata. Ja nagu ma ei ole siuke inimene, kes nagu läheb, otsib endale sõpru või kedagi, nagu kõik on hästi toetavad ja nagu klassikaaslased ja klassijuhataja." (Noor)

Intervjuudes tuli esile ka vajadus **tõsta noortekeskuste, huvitegevuse ja huvihariduse noorsootöötajate ja teiste töötajate oskusi ning julgust töötada erivajadustega laste ning noortega**. Oluliseks peeti, et erivajadustega laste ja noortega tegelemisele keskenduvad koolitused toimuksid käsikäes praktikaga, et teadmisi rakendataks ja kasvaks julgus keerulisemate noortega töötada. Küll aga leidsid mõned intervjueeritud, et kriitilise tähtsusega on ka noortega töötaja isiksus ja valmidus erinevaid meetodeid kombineerida. Nimelt toodi välja, et kohati eeldavad noorsootöötajad, et mõni konkreetne koolitus või oskus on võtmelahendus teatud taustaga noortega tegelemiseks ning unustatakse, et iga noor ja tema vajadused on erinevad.

> "Eksisteerib mingisugune müstifitseeritud ettekujutlus, et on olemas üks asi, mille õpiks ära ja siis oskaks töötada erivajadusega noorega. Et kui ma nüüd oskaks seda töövõtet /.../ või meetodit, et siis ma saaks öelda, et ma nüüd oskan töötada. Et tegelikult ju nii ei ole. /.../ Noore vajaduste äratundmine ja arusaamine noorest, et see on nagu iga noorsootöötaja lähtekohaks ja tegelikult see on kõige raskem oskus. /.../Noore kaasamine kui selline ei saa ju ollagi mingisugune üks meetod, et teeme koolituse, noore kaasamise meetod. Et, et see on ikkagi teatud kompleks väärtustest, lähenemistest, metoodilisest võimekusest otsida ja arendada vajalikke meetodeid." (Ekspert)

Intervjuudes rõhutati **ühiskonna üldise teadlikkuse tõstmist erivajadusest, sh vaimse tervise häiretest**. Ühelt poolt lihtsustaks see olukorra märkamist ning vastavalt reageerimist. Teisalt julgetaks eelduste kohaselt sel juhul füüsiliste ja vaimsete erivajadustega noori rohkem kaasata. Siinkohal rõhutati lastevanemate rolli märkamises ja probleemide ennetamises. Mida toetavam on kodune keskkond, seda kergem on ennetada kaasuvaid probleeme ja toetada lapsele sobiva arengukeskkonna loomist. Noortega töötajad peavad omalt poolt oskama toetada sallivust ja luua noorte jaoks keskkonda, kus nad tunnevad ennast turvaliselt, saavad ja oskavad ennast väljendada, saavad aru erinevatest emotsioonidest-tunnetest, inimeste erisusest. Seda peeti seda olulisemaks, et erivajaduse vorme on väga palju (sh andekus). Olgugi, et nii noortega töötajad kui ka noored nägid erivajadustega noorte kaasamises mõningaid riske, leiti üldjuhul, et mida varem inimeste erisuste rohkusega kokku puututakse ja erisusi tundma õpitakse, seda lihtsam on tõrjutust ennetada ning kaasatust suurendada. Mitmed noorsootöötajad tõdesid, et sageli hoitakse füüsiliste ja vaimsete erivajadustega noori väga kaitstud keskkonnas, mis ei võimalda neil piisavalt iseseisvalt tegutseda ning paneb noored keerulisemasse olukorda pärast erikooli lõpetamist, püüdlustes alustada iseseisva eluga. Nähti, et noorsootöö pakub häid võimalusi nn tavanoortega kokku puutumiseks ning noorte iseseisvuse harjutamiseks.

4.2.5 Koostöö erinevate osaliste vahel

Olulise noorsootöötajate hoiaku ja oskusena tuli välja ka **koostöö tegemine** teiste noortega töötajate ja formaalõppe[186] ning muude valdkondade esindajatega. Võrgustikutööl nähti suurt potentsiaali noorte kvaliteetsemaks toetamiseks ja kaasamiseks, sh probleemsete olukordade lahendamiseks toe saamisel ning kogemuste vahetamisel. Koostööd peeti oluliseks ka seetõttu, et probleemi tekkides või olemasolul ei suuda üks spetsialist olukorda lahendada, isegi kui kogu südamest panustab – mõjutajaks on ka sõbrad, vanemad, keskkond, formaalõppe ja teistes noorsootöö tegevustes toimuv jne. Üks intervjueeritu tõi kiiremaks ja laiaulatuslikumaks reageerimiseks, otsustamiseks ning probleemide lahendamiseks välja *WhatsApp* töörühmad, kuhu nad on kaasanud erinevad osapooled.

Mida rohkematesse tegevustesse noor on kaasatud, kus on pädevad spetsialistid, kes omavahel koostööd teevad, seda suurem on tõenäosus tõrjutust vähendada ning kaasatust suurendada. Intervjuud noortega töötajate ja noortega kinnitavad varasemates uuringutes leitut, et tõrjutuse ja kiusamise märkamisel ning neile reageerimisel on oluline kõrvaltvaatajate roll (vt ka ptk 4.1). Ühe olulise näitena toodi koolist väljalangemise oht ja koolist väljalangemine, kus spetsialistide varajase koostöö ja noorsootöö abil on võimalik noori kiiremini toetada, paremini kaasata ja seeläbi tõrjutuse suurenemist vähendada. Noorsootööl nähti ka suurt potentsiaali mitteformaalse õppe tegevuste kaudu noorte usalduse suurendamist täiskasvanutesse, sh tugispetsialistidesse toetades seega omakorda kooli poolset märkamise ja toetamise võimekust.

> „Täna, kui ta [noor] kukub näiteks maikuu sees kooli nimekirjast välja, siis me saame oktoobris, heal juhul, tema andmed kätte. Seal on kuus kuud vahepeal, mis täiesti on noore probleemid eskaleerinud. Tal on tekkinud kibestumus, sotsiaalse toetuse puudumus... Tunnevad, et pole ühiskonnaga seotud, sotsiaalne tõrjutus, ei ole üleüldise eluga rahul... Ta on pettunud süsteemides... Kui me saame selle noore kätte, siis tema probleemid on märksa suuremad, kui siis, kui ta oleks kohe meieni jõudnud, kui ta koolist välja kukub.“ (Noortega töötaja)

Kohalike omavalitsuste esindajate hinnangul on kohaliku piirkonna tasemel noorsootöövaldkonnas erinevate osapoolte kaasamine suhteliselt hea. Näiteks huvihariduse ja -tegevuse toetuse raames on osad omavalitsused kaasanud piirkonna tegevuste planeerimise ja arendamise aruteludesse ka õpilasesindused, noortevolikogu, noorsootöötajad ja noortekeskustes käivad aktiivsemad noored küsides neilt ideid, tagasisidet, korraldades ajurünnakuid ja paludes noorsootöötajatel noortelt uurida, mille vastu huvi tuntakse. Mõne kohaliku omavalitsuse kogemuses on noorte osalemisaktiivsus aruteludes ja küsitlustes olnud pigem tagasihoidlik viidates võimalikele puudujääkidele kaasamise oskuses, sh noorte madalale kaasatud olemise valmidusele. Huvihariduse ja -tegevuse toetus on kohalike omavalitsuste esindajate hinnangul efektiivne ning tagasiside tuleb enamasti otse noortelt. Kohalike omavalitsuste esindajate arvamusel on tänu sellele toetusele saadud huvitegevust viia väiksematesse kohtadesse. Kitsaskohana hinnatakse olukorda, kus ettepanekuid tegevuste või vahendite arendamiseks on enam-vähem sama palju kui eraldatud finantsilisi vahendeid ehk konkurents on väike, mõjutades KOV esindaja hinnangul ka pakutavate tegevuste kvaliteeti, kuna finantsiliste vahendite saamiseks puudub konkurents.

Nii noorte kui ka noortega töötajate intervjuudest tuli välja mõte **pöörata suuremat tähelepanu lapsevanemate informeerimisele, teadlikkuse ja märkamisoskuse parendamisele**, näiteks lapsevanemate koosolekute ja arenguvestluste kaudu. Seda peeti oluliseks, kuna kodu on keskkond, mis mõjutab väga olulisel

[186] Uuringut läbivalt tuli välja klassijuhatajate suur roll tõrjutuse märkamisel, sellele reageerimisel ja sotsiaalse kaasatuse suurendamisel, sh koostöös teiste spetsialistide ja noorsootöötajatega. Tugipersonali kohati madalast usaldamisest ja nende töö ebapiisavast mõistmisest tulenevalt on vajalik ka kõigi osaliste poolne tugispetsialistide tegevuste tutvustamine ja noorte julgustamine vajadusel nende poole pöördumiseks.

määral lapse arengut, sealhulgas hoiakute ja väärtuste kujunemist. Seetõttu tuleb sotsiaalse kaasatuse parendamisega alustada kodustest tingimustest ning pakkuda tuge lapsevanematele ja toetada lapsevanemaks olemist – kuidas last tema arengus toetada, et ta tunneks ennast gruppi kuuluvana ja ei tekiks põhjust ennast kodust väljaspool välja elada ja/või peegeldada kodus nähtud negatiivset eeskuju käitumisele teiste laste ja noortega. Seega oluline on tagada koostöö kodu ja noortele suunatud tegevuste pakkujate vahel.

Erinevate asutuste omavahelise koostöö tegemisel tuleb arvestada ka andmekaitsega, mis seab informatsiooni jagamisele omad piirangud. Osapooltel võib olla sealhulgas erinev arusaam, milline koostöö on või pole võimalik andmekaitse nõudeid arvestades.[187] **Vajalik on kõikide osapoolte ühene arusaam ja tõlgendus andmekaitse reeglitest, et oleks võimalik teha sujuvamalt koostööd**. Siinkohal pöörasid spetsialistid oma intervjuudes tähelepanu tõsiasjale, et teatud olukorras võib täiendava info mitte jagamine teisele noorega töötajale anda võimaluse näha noort teise nurga alt, teadmata tema tausta ja panemata talle kasvõi alateadlikult ennatlikult teatud silte külge. See võimaldab alustada tööd noorega puhtalt lehelt ja tunnetada tema olemust puuduvate eelarvamuste ja hoiakuteta.

4.3 Avatud noorsootöö

Intervjuud noortekeskuste esindajate ja noortega näitavad, et üle Eesti on noortekeskuste olukord erinev, sh võimekus tõrjutust märgata ja ennetada ning noori kaasata. Samas mõistavad avatud noorsootöö teostajad intervjueeritud noortekeskuste esindajatelt saadud sisendile tuginedes üsna hästi erinevaid võimalikke tõrjutuse dimensioone ja põhjuseid. Küll aga on nii noortekeskuste esindajate kui ka noorte intervjuudele tuginedes tõrjutuse ennetamist ja noorte kaasamist võimalik parandada.

NTR 2020 kohaselt on avatud noorsootöös osalemine huvitegevuse ja huvihariduse kõrval populaarsuselt kolmas noorsootöö tegevus. 2020. aastal osales avatud noortekeskuste töös 31% noortest. Intervjuud näitasid, et avatud noortekeskuste tegevustes osalejate osalemise motivatsioon ja intensiivsus on väga erinevad, mõjutades ka avatud noorsootöö abil noorte tõrjutuse märkamise ja noorte kaasatuse suurendamise võimalusi. On noori, kes ei ole noortekeskustest ega nendes toimuvatest tegevustest teadlikud, kuid on ka neid, kellele see on peamine noorsootöö tegevus.

Sõltuvalt noortekeskusest viiakse läbi või **pakutakse noortele erinevaid aktiivset ja passiivset osalust võimaldavaid mitteformaalõppe tegevusi**. Mõni noortekeskus keskendub vaid avatud noorsootöö teenuse pakkumisele ja on avatud vaid tööpäevadel minimaalses nõutud mahus (25 h nädalas – vt ptk 3.2). Mõned korraldavad ka nt õpilasmalevaid, laagreid, osaluskohvikud, töötubasid-arutelusid, pakuvad huvitegevuse võimalusi, osutavad tänavanoorsootöö teenust ja toetavad noori nende ideede realiseerimisel ning on noorte vajadustele paremini vastamiseks avatud pikemalt ja ka nädalavahetustel. Intervjuude kohaselt ei sobi või toimi kõik tegevused või teenused igas piirkonnas ja kõigile noortele, mõjutades piirkondade erisust. Samas tuli välja ka sõltuvus noorsootöötajate oskustest, rahastuse olemasolust, piirkonnas noorsootöö oluliseks pidamisest, noortele tegevusi pakkuvatest ümberkaudsetest organisatsioonidest ja nende tegevustest. Seega erinevad noorte võimalused avatud noorsootöö abil märgatud, toetatud ja kaasatud olla, sõltudes piirkonnast ja noortekeskusest.

Intervjuud nii noortekeskuste esindajate, spetsialistide kui ka noortega näitasid, et **sihtrühmadeni jõudmiseks pingutavad noortekeskused erinevalt**. On neid noortekeskuseid, kes noorteni jõudmiseks eraldi ei pinguta ja tegelevad noortega, kes on nendeni jõudnud. On noortekeskuseid, kes lisaks sotsiaalmeedias, kodulehel ning noorte kaudu info levitamisele kasutavad ka järgmiseid meetodeid: teadetetahvlitel info levitamine, lähedal

[187] Andmekaitseseadusest tulenevaid takistusi ja seaduse erinevalt tõlgendamine tuli välja ka 2020. aastal läbi viidud noortegarantii tugisüsteemi rakendamise mõju ja tulemuslikkuse analüüsist.

olevates koolides enda tutvustamine (sh huvijuhtide kaudu, kord kuus infokoosolek huvijuhtidega) ja koolidega ühisürituste korraldamine, üldhariduskoolide õppekava rikastavate programmide/tegevuste välja töötamine ning koolidele pakkumine, personaalne kiri eesootavate tegevuste kohta neile, kes sagedamini üritustel osalevad, piirkonna lehtedes, KOV kodulehel ja piirkonna lapsevanemate listis sündmuste ning tegevuste kajastamine.

Järgnevad alapeatükid annavad põhjalikuma ülevaate avatud noorsootöös osalemise teguritest ja kitsaskohtadest ning avatud noorsootöö võimalustest tegeleda tõrjutuse vähendamise ja kaasatuse suurendamisega.

4.3.1 Avatud noorsootöös osalemise mõjutegurid

Noorte ja noortekeskuste erisusest tulenevalt ei tulnud intervjuudest välja läbivaid kõigile noortele olulisi avatud noorsootöös osalemise tegureid. Küll aga tuli välja mitmeid erinevaid tegureid, mis koosmõjus erinevate noorte osalust mõjutada võivad.

Intervjuude kohaselt on üheks oluliseks noortekeskuses käimise ja avatud noorsootöö tegevustes osalemise teguriks **teadlikkus** noortekeskuste olemasolust, nende toimimise põhimõtetest ning seal pakutavatest tegevustest. Oli noori, kes ei olnud intervjuule eelnevalt teadlikud noortekeskustest või nende pakutavatest tegevustest, sh et enamik tegevusi on noortele tasuta. Teadlikkust mõjutavana tuli olulisena välja avatud noortekeskuste **maine**. Kui üldjuhul olid avatud noorsootöös osalenud ja intervjueeritud avatud noortekeskuste esindajad noortekeskuste mainega rahul[188], siis mitmest intervjuust tuli välja, et on piirkondi, kus noortekeskuste maine pole seal mitte käijate seas väga kõrge. Intervjuudest selgus, et on ka lapsevanemaid, üldhariduskoolide õpetajaid ja KOV töötajaid, kelle suhtumine noortekeskustes tehtavasse on pigem negatiivne, mõjutades ka noorte valmidust noortekeskuste tegevustes osaleda. Sellest tulenevalt ka ei jälgita, mis tegevusi ja mis tingimustel seal noortele pakutakse. Osaliselt nähti, et noorsootöö mainet mõjutab ka riigiasutuste suhtumine.

> „Üleüldiselt ma tahaks nagu näha seda, et noortekeskus on riigi jaoks olemas ja et sellel hetkel, kui nad [ministeeriumid, poliitikud] mõtlevad koolide peale, kui nad mõtlevad ükskõik, mis küsimuses huvitegevuse või huvihariduse peale, et nad mõtlevad ka noortekeskuse peale. Ja kohaliku omavalitsuse poole pealt ka kindlasti nagu selle mõtteviisi arendus, et noortekeskus on võrdväärne allasutus kõikide teiste allasutustega. Ehk siis võrdväärne koolide, kultuurikeskuste ja kõikide teistega.“ (KOV esindaja)

Avatud noorsootöö tegevustes osalemist mõjutab ka teenuse **kättesaadavus**. Noorte ja noortega töötajate intervjuude kohaselt on noori, kes peale kooli kohe noortekeskusesse lähevad, kas niisama aega veetma või konkreetsetes tegevustes osalema. Mitmel korral toodi, et tegu on turvalise ja sooja kohaga, kus bussi või mujal toimuvat huviala tegevust oodata. Selgelt oli näha, et NTR 2020 tulemusi kinnitavalt külastavad noortekeskuseid pigem noored, kelle trajektoorile noortekeskus jääb, teised satuvad sinna harvem, mõnest sõbrast või konkreetsest tegevusest ajendatult. Vanemate noorte puhul selgus, et piiravaks võivad osutuda noortekeskuse lahtioleku ajad: sageli on noortekeskus juba kinni sel ajal, kui muudest tegevustest vabanetakse. Olgugi, et intervjueeritud noored seda probleemina ei toonud, selgus intervjuudest, et kättesaadavust võib mõjutada ka asjaolu, et kõik noortekeskustes pakutavad tegevused ei ole noortele tasuta.

[188] NTR 2020 kohaselt on enamik noortest noortekeskustes osalemisega väga rahul – rahulolu hinnang oli keskmiselt 8,9 palli 10st.

Tegu on küll ühe odavaima ja finantsiliselt kättesaadavaima noorsootöö tegevusega[189], kuid mitte kõigil noortel ei pruugi olla võimalust kõigis tegevustes osaleda.

Kättesaadavusega seonduvad ka mitmed tegevuste suunitlusest tulenevad aspektid. Mitmest intervjuust tuli välja, et sõltuvalt noortekeskusest on pigem sihtrühmaks kas eesti- või vene keelt rääkivad noored. Olgugi, et ka teist keelt rääkijad on intervjueeritute sõnul oodatud, mõjutab põhilisena kasutatava keele oskus tegevustes osalemise soovi ning sulandumist teiste noortega. Samas oli ka noortekeskuste esindajaid ja noori, kes leidsid, et erineva emakeelega noored suhtlevad omavahel hästi. Noortega töötajad ja eksperdid pidasid kohati probleemseks ka avatud noorsootöö **kättesaadavust puuetega inimestele**: lisaks noortekeskuste füüsilisele ligipääsetavusele (kaldteed, lävepakud jne) on olulised ka noorsootöötajate oskused erinevaid noori tegevustesse kaasata ning kõigile sobivat õhkkonda luua, et ka puuetega noored tunneksid ennast oodatuna.

Noortekeskustes tehtava teadlikkuse kõrval toodi kriitilise osalust mõjutava tegurina noortekeskustes **pakutavaid tegevusi**. Ühelt poolt pidasid noored oluliseks, et oleks neile huvipakkuvaid tegevusi, ja teisalt, et tegevustel oleks konkreetne sihtrühm. Olgugi, et intervjueeritud noortekeskuste esindajad tõid välja, et üritavad pidevalt uusi tegevusi välja mõelda, sh koostöös noortega, et neid noortekeskuse tegemistesse meelitada, siis eriti vanemad noored leidsid, et nende huvide, vajaduste või ettepanekutega ei arvestata alati, nende vanustele noortele pole piisavalt tegevusi, nende potentsiaali ei kasutata jne, mis toob kaasa avatud noortekeskuste tegevustes osalemise vähenemise ning lõpuks osalemisest loobumise. Seda enam, et mida vanemaks noored saavad, seda enam aega kulub koolile ja olulisemaks peetakse noortekeskuste väliselt toimuvaid huviala tegevusi. Noortekeskuste tegevuste puhul pidasid nii noortekeskuste esindajad, spetsialistid kui ka noored suureks väärtuseks, et tegevustega võib liituda siis, kui soovitakse, kusjuures puudub kohustus terve hooaeg tegevuses osaleda.

Mõned noortekeskuste esindajad rõhutasid, et tegevusi planeerides proovitakse teadlikult jätta ka vaba olemise aega, et noor saaks puhata, rahuneda, noorsootöötajal oleks võimalik vabamas keskkonnas noori jälgida jne. Kui spetsialistid pidasid seda väga oluliseks, siis noored ise väärtustasid seda erinevalt. Oli noori, kelle hinnangul sellised vabad hetked on väga olulised niisama noorsootöötajaga rääkimiseks ja toimuvad avatud noorsootöös osalemise motivaatorina. Samas rõhutati, et see eeldab ka noorsootöötajate noorte juures olemist, mitte oma ruumi sulgumist. Oli ka noori, kes pidasid oluliseks just organiseeritud tegevusi ja käisid noortekeskuses vaid nende pärast. Teised tõid välja noortekeskuse olulisuse, kuna on turvaline, mõnus ja soe koht, kus saab midagi huvitavamat teha kui õues külmetades nutiseadmes aega viita, viidates Maslow püramiidis kajastatud vajaduste hierarhiale (vt ptk 2.1). Mõne intervjueeritu hinnangul on aga mõni noortekeskus kujunenud pikapäevarühmaks, viidates noorte eesmärgipärase arengu toetamise unarusse jätmisele ning pelgalt sooja-turvalise ruumi pakkumisele nt bussi või huvitegevuste ootamise ajaks.

> „Paljude asjade tegemine on läinud moodi nagu, ehk siis, et hästi palju üritusi, hästi palju väikseid asju, et kogu aeg toimub mingi action, noh noortekeskustes peab midagi toimuma, sest on vaja näidata rahastajatele, et midagi toimub. Mis tähendab, et jääbki väga vähe aega selleks, et tegutseda ühe noore isiklike probleemidega või, või mis iganes. Et ka sellises avatud noorsootöös tegelikult see väljaspoole paistev sebimine ei saa olla ainsaks kvaliteedi kriteeriumiks või noh, nagu tulemuse mõõtjaks“ (Ekspert)

Seonduvalt ptk-s 4.2.1 toodud noorte hõivatusest ja levitatavale infole tähelepanu mitte pööramisest tõid mitmed noortekeskuste esindajad välja, et probleemiks on **noorte hõivatusest tulenev vähene osalus**. Leiti, et väljasõidud, tasuta tegevused ja suupisted ei pruugi piisavalt motiveerivad olla, et väsimust arvestades midagi veel teha. Toodi ka välja, et noorte osalemise lubadusele ei saa lootma jääda. Kuna noortekeskuste

[189] HeiVäl OÜ, Balti Uuringute Instituut (2021; avaldamisel). „Noorsootöös osalevate noorte rahulolu noorsootööga 2020”.

tegevused on vabatahtlikud ja noored ei ole nende külge nii seotud kui huvitegevuse või -hariduse puhul, mõjutab neid teistest rohkem ka ilm ning muud piirkonnas toimuvad üritused.

Mõnusa koha ja osalusmotivatsiooniga seoses tuli välja **sõprade osalus** noortekeskuste tegevustes. NTR 2020 järgi on sõprade keskuses käimine kõige enam valitud põhjus noortekeskuse tegevustes osalemiseks, mille märkis 64% noortekeskuse tegevustes osalenutest. Noortekeskuses mitteosalemise põhjusena on asjaolu, et sõbrad seal ei käi, olulisem alates 11 eluaastast. Ka käesoleva uuringu intervjuude põhjal näib, et vanemate noorte puhul sõltub noortekeskusesse minek rohkem sõprade olemasolust kui nooremate noorte puhul. NTR 2020 kinnitas, et noorsootöö tegevustes osalejad hindavad üldiselt oma sõprade arvu piisavaks keskmiselt enam kui mitteosalejad, seega on nende osalemine seotud positiivselt heade sotsiaalsete suhetega. Ka ekspertide intervjuudest tuli kogemusele ning ekspertidele silma jäänud uuringutele tuginedes esile, et noori motiveerib osalema, kui noortekeskuses käivad mingid kindlad inimesed või seltskonnad. Samas nenditi, et see võib osutuda ka mitte käimise põhjuseks. Noortekeskustes käivate noorte lugude kaardistamine näitab, et isegi kui noored ei lähe noortekeskusesse sõprade saamise eesmärgil, on sõprade ja tuttavate leidmine üks positiivsemaid noortekeskuses käimisega seonduvaid tagajärgi.

> „Üks lühemaid lugusid, mis me kunagi saime [küsimusele „Mis sinuga on muutunud?“] oli kaks sõna ja üks kirjavahemärk: sõbrad koma tuttavad. /…/ Et siis noored toovad esile /…/ selles mõttes sotsiaalse kaasatuse suhete aspekti on ju, nad peavad seda hästi tähtsaks. /…/ Noortekeskuses käimine on võimalus suurendada sotsiaalset kaasatust selles mõttes, et noor saab välja mitte enda valitud grupist, kus tal on staatus, mis ta võib viia tõrjutuseni.“ (Ekspert)

Sarnaselt huviharidusele ja -tegevusele on oluliseks avatud noorsootöös osalemise teguriks noortekeskustes töötavad **juhendajad ja nende oskused**. Intervjuude kohaselt on hästi oluline noortekeskuses valitsev õhkkond, seetõttu on kriitilise tähtsusega noorsootöötajate oskus noortega kontakti luua, noorte probleeme märgata, meeldivat õhkkonda luua ja sotsiaalset kaasatust toetada. Uuringu kohaselt on oluliseks väärtuseks oskus erineva tausta ja iseloomuga noori kaasata ja noori toetada üksteise erisuste tundma õppimisel ning tolereerimisel. Samas oli näha, et mitte kõigil noorsootöötajatel ei ole valmidust või oskusi teistest erinevaid noori, sh erivajadustega noori kaasata (vt ka ptk 4.2.1, 4.2.4). Üks intervjueeritud noortekeskuse esindaja tõi välja, et probleemse käitumisega noorte kaasamine seab ohtu teiste noorte osaluse ehk pigem keskendub ta olemasolevatele noortele, mitte ei laienda sihtrühma, kuna on oht teistest ilma jääda. Teisisõnu võiks tema hinnangul keerulisematele või teistest erinevamatele noortele eraldi tegevusi pakkuda. Kaasamise oskusega seoses on tähelepanuväärne, et kui mõnes noortekeskuses toodi aktiivgruppe (läbi viidavate tegevuste korraldajate põhituumik) välja positiivse näitena aktiivsematele noortele eneseteostusvõimaluse pakkumiseks, siis teises nähti neid kaasamist takistavana (tegevusse täiendavalt panustada soovijad peavad juba eksisteeriva grupi ja selle tavadega sulanduma, mitte ei toimu ühist tavade kujundamist), viidates ühelt poolt, et ühes noortekeskuses toimiv lahendus ei pruugi kõikjal toimida noorte noorsootöösse kaasamiseks, ja teisalt, et noorsootöötajate vastavad oskused võivad täiendamist vajada.

4.3.2 Avatud noorsootöö kitsaskohad

Noorte tõrjutuse märkamise, vähendamise, ennetamise ja sotsiaalse kaasatuse suurendamiseks on avatud noorsootööl mitmeid potentsiaali rakendamist takistavaid kitsaskohti. Ühe olulisemana tuli välja **noorsootöötajate piisavus ja töötajate oskused**. Väike töötajate arv noorte kohta mõjutab noortekeskuse tegevuste valikut ning noorsootöötaja võimalusi tõrjutust märgata ja ennetada ning noori lähtuvalt nende valmidusest ja vajadusest kaasata. Ühes intervjuus osalenud noorsootöötaja ütles, et nad ei tegelegi laiema tegevuste turundamisega, kuna neil ei ole töötajate koormusest ja ruumide väiksusest tulenevalt väga suurt võimekust täiendavate noortega tegeleda. Noorsootöötajate piisavus sõltub ühelt poolt noortekeskuste

eelarvest ja teisalt sobivate töötajate olemasolust. Intervjueeritud noortega töötajad olid pigem arvamusel, et noorsootöötaja haridusest või kutse omamisest olulisem on noortega töötamise kogemus, viidates varasemateski uuringutes välja toodud palga probleemile[190]: noorsootöötaja madal palk ei motiveeri haridust või kutset omandama ega pikaaegselt valdkonnas töötama. Uuringu kohaselt on sel juhul aga ohuks, et tehtav ei ole tõenduspõhine, mõjutades omakorda noorte toetamise kvaliteeti. Lisaks on see üks noorsootöötajate tööjõu voolavuse põhjustest. Töötajate sagedast vahetumist pidasid mõned intervjueeritud eriti suureks probleemiks mobiilse noorsootöö puhul, kus on usalduse tekkimiseks oluline, et inimesed püsiksid. Mitmest intervjuust tuli välja, et puudus on ka noorsootöötajatest, kes valdaks eesti ja vene keelt, et eri rahvusest noortel oleks lihtsam tegevustes osaleda ja et oleks võimalik rohkemates projektides osaleda, sh nt erisuste tundma õppimist toetavas Noortekohtumiste programmis.

Intervjuudest noortega tuli välja, et arendamist võib vajada noorsootöötajate **oskus reegleid kokku leppida ja seletada ning valmidus lasta noortel ise otsustada, mida ja kuidas teha**. Noored tõid mitmeid näiteid, kus nende arvates polnud reeglid või noortele ja nende tehtavatele ettepanekutele seatud ootused/ piirangud eelnevalt läbi räägitud. Näiteks mitmed noored tunnetasid, et nende ettepanekud lükati piisava põhjenduseta tagasi. Üks noor oli pettunud, et Halloweeni „komm-ja-pomm“ ulaka tegevuse tulemusena sai ta aasta lõpuni keelu noortekeskuse tegevustes osaleda. Teine noor tundis, et noorsootöötajale ei sobinud, et ta liiga aktiivseks ja enesekindlaks muutus. Kolmas tunnetas, et noorsootöötaja ei tahtnud noorel lasta omas suunas huvitegevuses areneda ja eeldas, et kõik tegevuses osalejad tegutsevad ühtemoodi ning sarnases tempos.

> „Ma vist muutusin liiga aktiivseks ja talle ei sobinud see. Tema valis noori ja minule see ei sobinud. Ja siis meil hakkasid lahkhelid ja siis ta hakkas mind tembeldama puudega isikuks ja igasuguseid asju niisugused välja ütlema, mis ei oleks nagu olnud sobilikud.” (Noor)

Samal ajal tundsid noortekeskuste esindajad puudust aktiivsetest noortest, kes toetaks noorsootöötajaid nt tehnika kasutamisel või inglise keelega ning tooksid uusi mõtteid tegevuste väljatöötamiseks, viidates puudujääkidele nooremas eas noorte suunamisel ja kaasamisel. Intervjuud näitasid, et arvamuste avaldamises ja ettepanekute tegemises on nooremad noored Farthing[191] käsitlust kinnitavalt pigem passiivsed osalejad, osaledes välja pakutud tegevustes; ja kui noored arvamuste avaldamise ja panustamise harjumust ei saa, on neid ka hiljem keerulisem aktiviseerida (vt ptk 2.3).

Eelarvega seonduvalt tuli kitsaskohana välja ka avatud noorsootöö **tegevuste projektipõhisus.** Mitmed intervjueeritud tõdesid, et KOV toetab neid ning vajadusel on võimalik ka eelarve üle vaadata. Oli ka intervjueerituid, kelle sõnul rahalised võimalused on piiratud ja kõiki noorte soovitud tegevusi pole võimalik pakkuda. Uuringu kohaselt sõltub see vähemalt osaliselt sellest, kas KOV peab noorsootööd oluliseks. Nimelt tuli välja mitmeid juhtumeid, kus intervjueeritud leidsid, et KOV-is ei peeta noorsootööd ega noorsootöösse investeerimist, sh noortele tasuta huviringide pakkumist oluliseks. Samas näitasid intervjuud, et noorsootöö väärtustamist mõjutab ka noortekeskuse töötajate initsiatiivikus teemade ja tegevuste olulisuse selgitamisel ning täiendava rahastuse otsimisel: kui noortekeskuse esindajad ise on aktiivsed ja väärtustavad tehtavat, on suurem tõenäosus ka KOV-i toetusele. KOV-ide erinev suhtumine avatud noortekeskuste tehtavasse (sh eraldatava eelarve suurus) mõjutab avatud noorsootöö võimalusi tõrjutust märgata ning sotsiaalset kaasatust

---

[190] Vt nt Paabort, H., Liiskmann, M., Kõiv, K., Mets, C. (2020). „Eesti noortekeskuste hetkeseisu kaardistus 2020“. Eesti Avatud Noortekeskuste Ühendus: Põltsamaa; Tallinna Spordi- ja Noorsooameti kodulehekülg. (2015). „Tallinna noorsootöötajate arvamusuuring 2015“. Tallinna Spordi- ja Noorsooamet: Tallinn; Käger, M., Kivistik, K., Tatar, M. (2017). „Noorsootöötajate koolitusvajaduse uuring“. *Aruanne*. Balti Uuringute Instituut: Tartu; Käger, M., Õunapuu, T., Kivistik, K., Tambur, M., Kaldur, K. (2020). Noortegarantii tugisüsteemi rakendamise mõju ja tulemuslikkuse analüüs. Balti Uuringute Instituut: Tartu.

[191] Farthing, R. (2012). “Why Youth Participation? Some Justifications and Critiques of Youth Participation Using New Labour’s Youth Policies as a Case Study”. Youth & Policy, No. 109.

suurendada: kui mõni noortekeskus saab rahastusprojekte kasutada kui võimalust täiendava rahastuse saamiseks, tegevuste mitmekesistamiseks, tehtava kvaliteedi tõstmiseks ja noorte initsiatiivikuse suurendamiseks, siis mõne noortekeskuse jaoks on tegu pea ainsa võimalusega noortele täiendavate tegevuste pakkumiseks ning tehtava kvaliteedi tõstmiseks. Kõigil noortekeskustel ei ole aga projektitaotluste koostamise võimekust (aeg, oskused). Teisalt, isegi kui projekte kasutatakse täiendava võimalusena uusi tegevusi või meetodeid katsetada või motivaatorina mingile probleemkohale keskenduda, mitte ainsa päästerõngana, tuli välja, et rahastuse lõppedes ei ole alati finantsiliselt võimalik nende tegevustega jätkata. Seega on oht, et mõned noored loobuvad avatud noorsootöös osalemast, mõjutades ka nende edasist tõrjutuse märkamise ja toetamise võimalust avatud noorsootöö kaudu.

Avatud noorsootöös raskendab tõrjutuse märkamist ja noorte sotsiaalset kaasamist ka ebaregulaarne noorte osalus. Nimelt on noortekeskuste pakutavad tegevused nt huvihariduse ja -tegevusega võrreldes **vähem kohustuslikud ja nendes osaletakse ebaregulaarsemalt**[192]. See seab mitmeid piiranguid noortega usaldusväärse kontakti loomisele, üksteise tundma õppimisele, erisuste tolereerimisele jne. Seda enam, et kui miski ei meeldi, on lihtne järgmine kord mitte tulla, kui siduvad kohustused noortekeskusega puuduvad. See muudab eriti oluliseks noorsootöötajate oskused positiivset õhkkonda luua ja noorega kontakti tekitada, et noor noortekeskusesse tagasi tuleks. Oluline on see ka selleks, et noorte osalus oleks ette ennustatavam: mitmest intervjuust kõlas noorsootöötajate ja noorte pettumus olukordade osas, kus noored ei tulnud mõnda esialgu soovitud tegevusse, mõjutades korraldajate motivatsiooni midagi edaspidi teha.

Olulise kitsaskohana tõrjutuse märkamisel, vähendamisel ja noorte kaasatuse tõstmisel tuli välja avatud noorsootöö **sihtrühma vanus**. Seaduse kohaselt on noored 7-26-aastased ja noortekeskused peaksid kõigile tegevusi pakkuma. Sõltuvalt keskusest ja piirkonnast võib noortekeskuse sihtrühm olla aga märkimisväärselt kitsam. Näiteks Tartus on nooremad noored oodatud noortetubadesse, vanemad noortekeskusesse ning noorsootöö keskendub kuni 18-aastastele. Olgugi, et mitte keegi intervjueeritud noortekeskuste esindajatest ega noortest ei toonud välja, et noori oleks lähtuvalt nende vanusest noortekeskusest ära saadetud, võib vanuseline piirang noori eemale hirmutada ning vähendada nende võimalusi avatud noorsootöö abil märgatud ja toetatud olla. Mitmed noored avaldasid ka soovi, et nemad või vanemad noored ei soovi väiksemate noortega koos noortekeskuses olla ja vanematele noortele võiksid eraldi ajad olla, et rahulikumalt ja eakohasemate tegevustega tegeleda. Ka noortekeskuste esindajad tõid välja, et on seda tunnetanud-kogenud. Samas on nad tunnetanud, et väiksemad tahavad väga tulla, kui suuremad on majas ehk ühised tegevused tõstavad nooremate noorte osalusmotivatsiooni. Seega on tegevuste vanuselisel piiritlemisel nii positiivseid kui ka negatiivseid külgi, millega arvestada, ja pigem tuleks leida mõni kompromiss.

Intervjueeritud noortekeskuste esindajad tõid välja, et üritavad pidevalt uusi tegevusi välja mõelda, sh koostöös noortega, et neid noortekeskuse tegemistesse kaasata. Tõdeti, et **keeruline on mõelda ühiseid tegevusi noorematele ja vanematele noortele, kuna vajadused ja huvid on erinevad**. Vanemate noorte puhul toodi enam välja kaasatust ürituste korraldamisse, vanusele vastava vastutuse andmist. Noorte intervjuudest jäi aga pigem mulje, et väga sageli tegevusi planeerides vanemate noortega ei arvestata ja puuduvad oskused nende tegevustesse kaasamiseks, sh noorsootöötajad ei pruugi ise tajuda, et nende oskused noori kaasata ja koostöös tegevusi välja mõelda ei ole piisavad. Mõni noor tõi selgesõnaliselt välja, et noortele sobivate tegevuste väljamõtlemise ja noorte tegevustesse kaasamise teeb keeruliseks ka see, et kohati on noorsootöötajatel vajakajäämisi noortega koos tegevuste kavandamises ja eesmärkide seadmises. Oluliseks peeti, et noortega koos arutataks, mis on noore pikaajalised arengu eesmärgid ning võimalused noorsootööga neid täita.

[192] Vt ka HeiVäl OÜ, Balti Uuringute Instituut (2021; avaldamisel). Noorsootöös osalevate noorte rahulolu noorsootööga 2020.

Noorte kaasamise ja nendega koos tegutsemise osas tuli välja, et on noortekeskuseid, kus tegevused võivad olla nii noorsootöötajate algatatud ja läbi viidud, kui ka sellised, kus idee ja teostus on tulnud noorte poolt ning noorsootöötaja on noori vastavalt vajadusele toetanud. Üks noortekeskuse esindaja, kelle sõnul tehakse kõik üritused koos noortega, selgitas, et töötajad pakuvad tegevuste variandid või stsenaariumid ja noored valivad meelepäraseima. See aga viitab, et **„koos tegemine“ ei tähenda alati, et tegevused noorte algatusel või korraldusel toimuvad**. Teine ilmestas koos tegemist näitega, et ideed tulevad noortelt, kuid korraldamine noorsootöötajatelt, kuna neil on suurem kogemus, viidates taaskord vaid osalisele kaasamisele, kuigi väidetavalt kaasatakse ka korraldusse noori.

> „Püüame ka alati, et kui on kellelgi mingi idee et, kui see on teostatav, et nad teeksid nagu selle nii-öelda otsast lõpuni läbi. Et mitte me ei nopi seda ideed lihtsalt, vaid et me toetamegi teda. Et säiliks nagu noorte see tegutsemisjulgus ja et oleks seda omaalgatust rohkem, et julgeks nagu oma /…/ idee välja öelda ja seda püüda ellu viia. Et seda nagu toetada. Ja lihtsalt püüame leida võimalikult mitmekesiseid selliseid tegevusi neile, et nad leiaksid oma, oma selle miski üles, et mis nendel just on hästi tugev ja mis aitaks neid edasi elus.“ (Noortega töötaja)

Uurijate hinnangul on üheks probleemkohaks ka asjaolu, et intervjuude kohaselt võivad sõltuvalt noortekeskusest olla tegevused, sh pakutavad huviringid **tasuta või tasulised**, vähendades tegevuste ligipääsetavust kõigile (vt ka ptk 4.3.1). Ühelt poolt ei pruugi noorel olla finantsiliselt võimalik tegevustes osaleda, teisalt võib tekkida eelarvamus, et tegevused on tasulised, mis seab barjääri tegevustes osalemiseks, eriti kui puudub valmidus tegevuses osalemise tingimusi täpsemalt uurida. Ka ühest noorega toimunud intervjuust näis, et noores tekitas segadust, et mõned tegevused on tasuta ja teised tasulised.

4.3.3 Avatud noorsootöö võimalused noori kaasata ja tõrjutust vähendada

Noortega töötajad ja noored nägid avatud noortekeskuste potentsiaali tõrjutuse vähendamisel ja kaasatuse suurendamisel erinevalt. Ülekaalus olid noortekeskuste tegevust ja potentsiaali positiivselt hindavad intervjueeritud. Kriitilisemad oldi nende noortekeskuste osas, kus noorsootöötaja ei sekku noorte tegemistesse ega suuna neid ja mis oma olemuselt on muutunud liiga pikapäevarühma asenduseks. Lisaks tuli välja, et osades noortekeskustes on tasulisi tegevusi, mis piirab noorte ligipääsu nendele ja tekitab noortes segadust (kas ja millistes tegevustes nad osaleda saavad). Potentsiaali vähendavana tuli välja ka kohatine noorte teadmatus noortekeskustest ja nendes pakutavatest teenustest ning täiskasvanute negatiivne suhtumine noortekeskustesse.

Eelnevast tulenevalt tõstaks intervjueeritute hinnangul avatud noortekeskuste tõrjutusega tegelemise potentsiaali täiskasvanute ja noorte **teadlikkuse tõstmine noortekeskustes tehtavast**. Kuna avatud noorsootöö teadlikkuse tõstmine on seotud ka noortekeskuste mainega, on oluline pöörata senisest enam tähelepanu avatud noorsootöös tehtava kajastamisele nt sotsiaalmeedias ja kohalikes lehtedes. Oluline on jõuda ka üldhariduskoolide õpetajateni, kes samuti mõjutavad noorte osalust neile suunatud tegevustes. Näiteks avatud uste päevade ja üldhariduskoolide ning noortekeskuste ühistegevuste abil. See võimaldaks lapsevanematel ja õpetajatel ka last rohkem julgustada, toetada ja noortekeskuse tegevustesse suunata.

Kui mitmed noortekeskuste esindajad nägid, et enesearendamise võimalusi on piisavalt, siis spetsialistide seas leidus neid, kes nägid, et avatud noorsootöö **potentsiaali parem ära kasutamine eeldab noorsootöötajate (süsteemsemat) koolitamist**. Puudus on nii baaskoolitustest kui ka spetsiifilisi pädevusi arendavatest koolitustest, sh et noorte seas populaarsete tegevustega kaasas püsitaks ja noorte kaasamiseks erinevaid meetodeid kasutada osataks. Näiteks mitmed noortega töötajad väärtustasid kõrgelt mobiilse noorsootöö võimalust rohkemate noorteni jõuda ja rohkemaid noori toetada, sh huvide leidmisel ja elus hakkama saamisel.

Ka üks intervjueeritud noor tõdes, et jõudis just tänu mobiilsele noorsootööle noortekeskusesse ja nägi noorsootöös võimalust tagasi heale teele minna. Samas tundus intervjuude põhjal, et mõneski piirkonnas on mobiilse noorsootöö rakendamine keelatud või ei rakendata seda korrektselt, kuna kardetakse noorsootöötajate ohutuse pärast (pole piisavalt noorsootöötajaid, et regulaarselt mitmekesi tänavale minna). Täiendavale koolitusvajadusele ja koolitustel osalemise tõsiseltvõetavuse olulisusele viitab ka asjaolu, et mõned noorsootöötajad, kes esialgu koolitusi piisavaks pidasid, leidsid, et spetsiifilistes teemades (nt probleemsemate või puuetega noorte kaasamiseks) vajaksid nad täiendavaid koolitusi. Ka intervjuud noortega näitasid, et kohati vajavad noorsootöötajate oskused arendamist, et turvalist õhkkonda ja usalduslikke suhteid luua, tõrjutust vähendada ning noori nende valmisolekust ja võimekusest lähtuvalt kaasata. Koolituste juures või nende kõrval on oluline ka õpitu praktiseerimine, sh kogemuste jagamine, et õpitut kinnistada ning igapäevatöös kasutusele võtta.

Koolituste ja erinevate sihtrühmadega tegelemisega seondub avatud noorsootöö suur potentsiaal kaasata erineva taustaga noori. Paraku osalevad noortekeskuste tegevustes pigem kuni kuuenda klassi õpilased[193]. Nooremate noorte majanduslik taust on mitmekesisem, vanematest noortest osalevad mõne intervjueeritu hinnangul pigem vähesemate majanduslike võimalustega perede noored. Tegevuste väliselt veedavad noortekeskustes pigem aega need, kes ei ole väga aktiivsed huvitegevuses või -hariduses. Seega, kui nooremate noorte puhul toimivad avatud noortekeskused erineva taustaga noorte lõimijana ja erisuste tutvustajana, siis vanemas eas noorte puhul enam mitte. Arvestades, et kiusamist ja tõrjutust peeti suuremaks probleemiks nooremate noorte puhul, on seega küsitav, kas noorsootöös, sh noortekeskustes on noorte tolerantsuse tõstmisele piisavalt tähelepanu pööratud. Teisalt on avatud noorsootöös võimalik kasutada erinevaid meetodeid, mis võiksid pakkuda huvi ka vanematele noortele (nt noorematele tegevuste organiseerimine, vabatahtlik tegevus, tööellu siirdumist toetavad töötoad) ja seega neid noorsootöösse kaasata, et toetada nende tõrjutuse vähendamist ja ennetamist ning tööellu siirdumist.

Tihti käib, eriti väiksemates kohtades, noortekeskustes suurem osa koolealistest noortest andes noortekeskuste noorsootöötajatele väga head võimalused tõrjutust märgata, vähendada ja sotsiaalset kaasatust suurendada. Teismeeas tekib noortel aga soov enam omavahel olla ja noorematest noortest eemale tõmbuda. Näiteks Tartus on „noorte ära kadumise“ vältimiseks noortetoad noorematele (kuni 10-aastased) ja noortekeskused vanematele (alates 11. aastast). Sama mõtet tõid välja otse või kaudselt nii noored ise kui ka noortekeskuste töötajad. Mitmed noortega töötajad ja noored tõid positiivseks vanemate noorte vajadustega arvestavaks näiteks Pärnus asuva Huubi[194], viidates noortekeskuste potentsiaalile rohkemate noorteni jõuda tegevusi vanuseliselt paremini planeerides. Samas oli intervjuudest näha ka noortekeskuste potentsiaal erineva vanuse ja tasemega noorte integreerimisel ehk võimalus peab jääma ka ühistegevusteks. Mitmest intervjuust tuli välja, et projektikirjutamise võimekus annab täiendavaid võimalusi kogemuste vahetamiseks, ideede saamiseks, uute meetodite tundma õppimiseks jne.

Teostatavate tegevustega seoses tuli välja, et alakasutatud on avatud noorsootöö suur paindlikkus tegevuste välja mõtlemises ja noorte kaasamises, sh tegevuste läbiviimisesse. Intervjuud näitasid, et noortekeskustes rakendatakse ideede korjeks väga erinevaid praktikaid, mis võimaldavad nii julgematel kui tagasihoidlikumatel oma mõtteid avaldada ja ettepanekuid teha (nt ideedepaber seinal, mõtterünnakud, küsitlused, sotsiaalmeedia ning osaluskohvikute kaudu küsimine). Küll aga oli näha, et sageli ei ole noored väga aktiivsed mõtteid avaldama, näidates vajadust parandada noorsootöötajate oskuseid noori julgustada ja kaasata. Lisaks näitasid

---

[193] Paabort, H. (2020). Eesti noortekeskuste hetkeseisu kaardistus 2020. Osa 2“. Eesti Avatud Noortekeskuste Ühendus: Põltsamaa kohaselt osaleb enamuses noortekeskustes ka kuni 16-aastaseid noori ning 75%-s noortekeskustes kuni 19-aastaseid noori. Lähtuvalt logiraamatu statistikast on käesoleva uuringu intervjuusid kinnitavalt aktiivseimad aga kuni 11-aastased noored.

[194] Mitmed noortega töötajad ja ka noored tõid positiivselt välja Pärnus asuva Huubi, kuhu on oodatud 15-aastased ja vanemad noored, kus on ka tegevuste ja koha disainiga vanemate noortega rohkem arvestatud. Huubi silmapaistvus ja positiivselt välja toomine kinnitab, et vanemate noorte tegevustesse saamine võib eeldada natuke teistsugust lähenemist.

intervjuud noorsootöötajatega, et oluline on noortele tagasiside jätmise võimaluse või vajaduse meelde tuletamine ning nende harjutamine sellega, et neilt oodatakse sisulist tagasisidet ja tegevuste algatamist. Uurijad täheldasid, et alakasutatud on ka avatud noorsootöö ja noorte potentsiaal noortekeskuse lähiümbruskonna arendamiseks: nimelt pakub avatud noorsootöö väga häid võimalusi noorte omaalgatuse suurendamiseks ja kogukonda panustamiseks, toetades nii ka noorte oskuste arengut, sh sotsiaalseid oskuseid ja formaalhariduses õpitut.

> "Peaks olema see, et kogu aeg meelde tuletatakse seda, et me ootame teie arvamust. Sellepärast et /.../ nad ei ole väga harjunud, et nad tohiksid öelda oma arvamust." (Noorsootöötaja, NTR 2020 fookusgrupi intervjuu)

Avatud noorsootöö suur potentsiaal avaldub ka tegevuste toimumisaja ja asukoha valiku paindlikkuses. Kui noorsootöö üheks eesmärgiks on tõrjutuse märkamine, vähendamine, ennetamine ja sotsiaalse kaasatuse suurendamine, tasub uuringus osalenud noortekeskuste näitel kaaluda ka tavapärasest erinevatel aegadel noorsootöö teenuste pakkumist, nt nädalavahetusel. Uuring näitab, et üha enamad noortekeskuste esindajad on mõistnud, et noorsootööd tuleb teostada seal, kus on noored. Sellest tulenevalt rakendatakse mõnes noortekeskuses ja piirkonnas ka mobiilset ja e-noorsootööd, suvel on noorsootöö tegevusi viidud edukalt läbi ka rannas. Seega võiksid avatud noorsootöö teostajad ennast senisest enam hoida kursis noorte tegelike asukohtadega, et nende juures teenuseid pakkuda ja seeläbi paremini tõrjutust märgata, ennetada ja noorte kaasatust suurendada.

> „Meil oli aastaid see probleem, et meil oli [X piirkonna] noortekas suvel kinni sellepärast, et ilusate ilmadega kõik olid rannas. Ja sellel aastal siis lõpuks jõudsime ka järele sinna, et meie asi on minna sinna, kus on noored, mitte elu eest nagu püüda võidelda sellega, et tuleksid meie juurde. Ehk siis, et me viisime randa sellised merekonteinerid, sisustasime sinna ranna noorteka ja suvi läbi see seal toimis, et see oli päris tore." (Noortega töötaja)

Vastavalt eelnevateski peatükkides toodule eeldab tõrjutuse märkamine ja sellele reageerimine ning noorte kaasatuse suurendamine erinevate osaliste koostööd. Taaskord on avatud noorsootööl oma paindlikkusega väga suur potentsiaal erinevate osalisteni jõudmisel ning nendega koostöö tegemisel. Intervjueeritud tõid mitmeid positiivseid näiteid, kuidas noorsootöö teostamisel tehakse koostööd teiste noortele huvi pakkuvate tegevuste läbiviijatega. Oli näha, et see sõltub nii noorsootöötajate kui ka noorte initsiatiivikusest ja ühiskonna suhtumisest noortesse. Initsiatiivikusest ja teiste noortega töötajate suhtumisest sõltub ka noorte probleemidele reageerimise efektiivsus. Intervjuude kohaselt on tõrjutuse vähendamisel noorsootöötajate kõrval oluline roll ka teistel noortega töötajatel nagu üldhariduskooli töötajatel, tugipersonalil, lastekaitse- ja sotsiaaltöötajatel, noorsoopolitseil, lapsevanematel jne.

4.4 Huviharidus ja -tegevus

Noored ja noortega töötajad ei eristanud intervjuudes üldjuhul huviharidust ja -tegevust. Kui seda ka tehti, siis võis saadud sisend peegeldada huvihariduse asemel pigem huvitegevust. Seega käsitletakse käesolevas peatükis huviharidust ja -tegevust koos ning välja toodav on ühine mõlemale, kui just vastupidist pole öeldud.

Huviharidus ja -tegevus pakuvad uuringu kohaselt head võimalust noorte sotsiaalseks kaasamiseks, täiendavate teadmiste ja oskuste omandamiseks. Intervjuudest selgus, et erinevates piirkondades on pigem piisavalt huviharidus- ja -tegevusvõimalusi, kuid toodi välja ka aspekte, mis vajavad suuremat tähelepanu ja parendamist, et pakkuda erinevas vanuses noortele piisavalt huvitegevust, mis sealhulgas toetaks sotsiaalset kaasatust.

Noorte kaasatus huviharidusse ja -tegevusse on pigem suur. NTR 2020 kohaselt osaleb huvitegevuses 63% noortest ja huvihariduses 38% noortest. Noorte intervjuudele tuginedes ja ka noorsootöötajate hinnangul on noored tihtipeale pigem ülekoormatud kõikidest võimalustest ja tegevustest, milles nad osalevad. Samas oli näha, et sõltuvalt huvidest ei pruugi kõigil noortel olla piisavalt võimalusi oma huvidega tegelemiseks, kusjuures tegevuste vähesuse kõrval võib noorte hinnangul olla põhjuseks ka noorte madal teadlikkus pakutavatest võimalustest.

Huvialast tegevust pakuvad nii eraldiseisvad huvikoolid ja huvitegevusasutused, kui ka üldhariduskoolid ja noortekeskused. Huvitegevuste valik on piirkonniti erinev. Pakutavate huvialaste tegevuste osas jäid kõlama kokandustunnid, keraamika õpitoad, robootika, ettevõtlus-, loovus-, kunsti-, tantsu- ja lauluringid. Samuti spetsiifilise muusikariista õpituba (nt flööt või torupill) ja mõne spordialaga tegelemine. Huvihariduse ja huvitegevuse eest tasumisel kasutavad kohalikud omavalitsused mh riiklikku huvihariduse ja -tegevuse toetust, mis võimaldab pakkuda mitmeid tegevusi noorte jaoks tasuta. Mõned huvitegevuste pakkujad on lisaks asutuse ja KOV eelarvele taotlenud ka projektirahastust. Intervjuudest nähtus, et kohati sõltub huvitegevuse tasu ringi korraldajast või läbiviijast. Kui tegu on asutuse enda inimesega (nt üldhariduskool või noortekeskus), siis on tegevus pigem tasuta ja kui läbiviija tuleb väljastpoolt, siis on tegevus suurema tõenäosusega tasuline. Paari huvitegevuse läbiviija sõnul sõltub see aga konkreetsest organisatsioonist ning omavalitsusest – ka asutuse väliste inimeste läbi viidavad tegevused võivad noorte jaoks tasuta olla. Ühes piirkonnas toodi eraldi välja, et kooli poolt pakutav huvitegevus on tasuta, kuid osalemiseks peab andma lubaduse, et tegevuses osaletakse vähemalt trimestri lõpuni.

Intervjuudest tuli välja, et mõnes koolis võivad teatud õppekallakuga klassis vastavale kallakule keskenduvad ringid olla kohustuslikud. Muusika kallakuga klassi õppekavasse võib näiteks kuuluda pilliõpe. Väikestes piirkondades pakutakse huvitegevust rohkem üldhariduskoolides , kuna niimoodi on logistiliselt ja ruumide mõttes kõige mugavam. Samuti peegeldus intervjuudes, et tihtipeale asuvad huvitegevust ja -haridust pakkuvad huvikoolid ja noortekeskused üldhariduskooli ruumides või vahetus läheduses, mis teeb koostöö ja info liikumise oluliselt kergemaks. Linnakoolides on rohkem kooliväliseid huvialategevusi, kus noortel on võimalik osaleda ja sõltuvalt koolist võib sel juhul olla otsustatud, et dubleerimiseks kool huvialategevusi ei paku.

Info toimuvate huvitegevuste ja -hariduse kohta liigub tihtipeale sõbralt-sõbrale, õpetajate ja lapsevanemate, vastava kooli või noortekeskuse sotsiaalmeedia kaudu. Huviharidusse ja -huvitegevusse jõudmine toimub klassijuhataja ja vanemate kaudu, kes märkavad huvisid, mida võib siduda mõne huviala tegevusega. Tavaliselt on koolides ka pikapäevarühma võimalus, mis aitab huviala tegevusega hõivatud laste päevakavas tekkivaid auke täita ja muud tegevust pakkuda. Seega on lisaks noorte teavitamisele oluline ka klassijuhatajate ja lapsevanemate kursis hoidmine pakutavate võimalustega, et nad saaksid võimalusel suunata noort tegevusse, mis talle huvi võiks pakkuda.

Intervjueeritud huvikoolide esindajad on õppekavade ja õppevormide poolest suhteliselt paindlikud. Näiteks osades huvikoolides viiakse läbi nii individuaal- kui ka rühmatunde. Viimane on eriti sobiv neile noortele, kes tunnevad ennast individuaaltunnis ebamugavalt. Sealhulgas tõid osad huvikoolide esindajad välja ka erivajadustega lastega tegelemist ja vajadusel vastavalt laste võimetele eraldi individuaal- või rühmatundide läbiviimist. Järgnevalt vaadatakse lähemalt huvihariduses ja -tegevuses osalemise mõjutegureid, kitsaskohti ning nende võimalusi tõrjutust vähendada ja sotsiaalset kaasatust suurendada.

4.4.1 Huvihariduses ja -tegevuses osalemise mõjutegurid

Intervjuudest selgus, et huvihariduses ja -tegevuses osalemist mõjutab väga palju **juhendaja/eestvedaja**. Näiteks toodi välja, et kui huviringi juhendaja ja kooliõpetaja on ühes isikus, ei pruugi noored olla motiveeritud osalema ning kui osalevad, ei tunne ennast noorsootöö tegevuses nii vabalt ja on kinnisemad. Samas

põhjendati juhendaja/eestvedaja kattuvust erinevates noortega tegelevates asutustes või noorsootöö tegevustes sellega, et ei pruugi olla piisavalt inimressurssi ja kohati ka rahalisi vahendeid teise spetsialisti palkamiseks. Sama probleem tuli välja ka noortekeskuste ja teiste organisatsioonide pakutavate huvitegevuste puhul: erinevaid tegevusi võivad viia läbi samad inimesed, hoolimata sellest, et nad ei pruugi konkreetse tegevuse läbi viimiseks kõige paremad või noortele atraktiivsed olla. See võib aga omakorda mõjutada huviala tegevuse populaarsust ja noorte osalusmotivatsiooni. Noored tõid intervjuudes välja, et on väga hästi tunda, **kas tegevuse läbiviija teeb oma tööd huviga ja oskab oma teadmisi ning oskusi mõjusalt edasi anda või teeb oma tööd kohusetundest**, kuna teda määrati seda tegema. Entusiastlik juhendaja on noorte arvates see, kes suudab noori kõige paremini motiveerida ning arendada. Noorte silmis on **juhendaja kui mentor** – inimene, kes annab nõu ja suunab noort oma eesmärgile lähemale. Osad spetsialistid tõid intervjuus välja, et **kui juhendaja ja teised osalejad noorele meeldivad, siis võib noor valitud huviala tegevuses osaleda isegi omamata tegevuse enda vastu suuremat huvi**. Seda toetab ka noorsootööga rahulolu uuring[195], mille järgi omas tegevustes osalemisele positiivset mõju sõprade piisavus.

Üks noor arvas, et huviala tegevuses võiks pigem **rõhutada osaleja enda vastutust ja liikumist lõppeesmärgi poole**, mida küll juhendaja aitab paika panna, kuid noor määrab endale sihi. See aitaks kaasa sellele, et noor, kes on mingist valdkonnast tõsiselt huvitatud, saab keskenduda vastavate teadmiste ja oskuste arendamisele. See nõuab aga heal tasemel juhendajaid, kes saaksid olla kindlas valdkonnas arenemisel noorele järjepidevalt toeks.

Huvihariduses ja -tegevuses osalemist mõjutab intervjuudest kogutud andmete põhjal noorte **vanus ja pere toetus**. Kui lapseeas toimub huviala tegevuse valik suures osas lapsevanema toel ja lapsed on pigem aktiivsed osalema täiendavas tegevuses, kui neil on selle vastu huvi, siis teismeikka jõudes on spetsialistide hinnangul suur hulk tegevusest äralangejaid. Siinkohal tõid noortega töötajad võimalikuks põhjuseks noorte murdeikka jõudmist, huvide muutumist, iseseisvuse suurenemist, kambavaimu tekkimist. Samas tuli spetsialistide intervjuudest välja 6.-8. klassi noorte kaasamise olulisus, et ei satutaks riskiohtudesse, tõrjutusriski vmt: kui noor on kaasatud (kindlasse) huvihariduse ja/või huvitegevusse, siis see toetab noores toimuvate muutuste märkamist, noore toetamist ja võib ära hoida kahjulikematele tegevustele keskendumist. Huvihariduse ja -tegevustesse kaasamise osas selgus üldharidus**koolidega koostöö tegemise olulisus**. See võimaldab levitada infot ja jõuda erinevas vanuses noorteni. Näiteks toodi välja ekskursioone ja tutvumispäevi, et noored näeksid ning saaksid proovida kindlat tegevust, et neil tekiks huvi uue tegevuse vastu ja julgus osaleda. Intervjueeritud huvihariduse ja -tegevuste pakkujate kogemus näitab, et üksinda ja ilma eelneva täiendava infota noor reeglina tegevuseni ei jõua. Siinkohal on eelisolukorras noored, kelle sõbrad huvitegevustes osalevad ja võivad neid mõnda tegevusse kaasa kutsuda. Noored, kes on sotsiaalselt tõrjutud, võivad siinkohal jääda suurema tõenäosusega tegevusest kõrvale, kuna nende kõrval pole julgustavat teejuhti. Samas need, kes on mõnes teises keskkonnas tõrjutud, võivad huvitegevuses leida oma koha, edukalt hakkama saada ja tunda ennast rohkem sotsiaalselt kaasatuna.

Noorte intervjuudest tuli välja, et umbes 7-8. klassist on noortel suurem huvi pigem kooli ja noorsootöö väliste tegevuste vastu, näiteks spordiklubis jõusaalis või trennides käimine, sõpradega isekeskis korvpalli mängimine. Mitmes noorte intervjuus arvati, et noortekeskused ei paku piisavalt huvialategevusi vanemaealistele noortele, alates põhikooli keskpaigast. Ka huvikooli minekut seostati pigem nooremate noortega. Seega tunnetatakse, et enamus tegevusi on suunatud noorematele. Samas tõid gümnaasiumi lõpuklassides olevad noored intervjuudes välja, et suure õppekoormuse tõttu pole piisavalt aega huvihariduse ja -tegevusega tegelemiseks, aega veedetakse rohkem sõpradega ja osaletakse koolis toimuvatel ühekordsetel üritustel.

---

[195] HeiVäl OÜ, Balti Uuringute Instituut (2021; avaldamisel). Noorsootöös osalevate noorte rahulolu noorsootööga 2020.

4.4.2 Huvihariduse ja -tegevuse kitsaskohad

Ühe huvihariduse ja -tegevuse potentsiaali piirava kitsaskohana toodi välja **tegevuste projektipõhisus**. See võib kaasa tuua ebapüsivuse tegevuste pakkumisel. Üks huvikooli esindaja tõi siinkohal näite erivajadustega lastele suunatud tegevusest, mida viidi läbi kahe aasta jooksul, kuid pärast projektirahade lõppemist polnud võimalik tegevusega jätkata. Samas aga säilis antud noorte kõrge huvi osaleda pakutud huviringis. Ka noortekeskuste esindajad tõid välja, et mitmed populaarsed huvitegevused on hiljuti lõppenud või kohe lõppemas projekti- või muust lühiaegsest rahastusest tulenevalt.

Huvikoolide esindajate fookusgrupi intervjuus toodi ühe kitsaskohana välja asjaolu, et huvikooli õpetajatel pole võimalik üldhariduskooli õpetajatega sarnaselt täiendkoolitustel osaleda. Intervjueeritud tundsid, et neid **väärtustatakse vähem kui üldhariduskooli õpetajaid**. Üldhariduskoolide õpetajatele suunatud koolitustel nad osaleda ei saa. Sarnane märkus tuli ka ühelt kohaliku omavalitsuse esindajalt, kelle sõnul huvikoolide, huviringide ja noortekeskuste töötajad tuleks võrdsustada üldhariduskoolide õpetajatega, kuna neil on kõigil vaja laste ja noortega töötamiseks samasuguseid teadmisi. Selline olukord võib mõjutada huvikoolide õpetajate ja teiste noorsootöötajate oskusi ning motivatsiooni omada vastutust ja pöörata tähelepanu noorte sotsiaalsele kaasatusele. Välja toodi ka ebavõrdset kohtlemist vajaliku inventari soetamisel (üldhariduskoolidel soodsamad hinnad) ning ligipääsul erinevatele oskuste arendamise programmidele (nt töös kasutatavad arvutiprogrammid, sotsiaalsete oskuste arendamist toetavad programmid).

Intervjueeritud ekspertide seast kõlas arvamus, et **huviala tegevuse, eelkõige huvihariduse läbiviijad võivad teadlikult tegeleda vähem nende noortega, kelle puhul pole vastavas valdkonnas selgelt näha erilist võimekust. Osad läbiviijad keskenduvad liigselt saavutatavatele tulemustele ja/või huvialal tublimatele noortele**. See võib tõrjuda eemale noored, kes peavad antud huvialast lugu ja tunnevad selle vastu suurt huvi, kuid kellel ei avaldu erilist annet või oskuseid, millele huviala tegevuse läbiviijad sooviksid tähelepanu pöörata. Selle tõttu pööratakse nende hinnangul ka vähem tähelepanu noorega kontakti loomisele. Kõrgetele tulemustele ja lõppeesmärgile keskendumine ei pruugi olla piisavalt toetav kõigile tegevuses osalevatele noortele, mis võib sealhulgas suurendada frustratsiooni ja läbipõlemist nii noorte kui noorsootöötajate seas, kuna noorele võidakse panna suuremat koormust ja kõrgemaid ootusi, kui noor on tegelikult võimeline saavutama ja lõppkokkuvõttes ei jõuta püstitatud eesmärgini. Ühe muusikakooli esindaja sõnul on tema hinnangul muusikakoolid selles osas tõepoolest maha jäänud ja toetavad rohkem traditsioonilist missiooni ja tegevust. Siinkohal tuleks neid täiendavalt toetada ja pakkuda väljaõpet, et muusikakool ei oleks koht, kus keskendutakse põhiliselt eelkutseõppele, vaid et kool pakuks tegevust ka mitte nii andekatele ja ka erivajadustega noortele. Näiteks nende muusikakoolis on loodud paindlikumad võimalused neile, kellel pole head muusikalist kuulmist ja neile pakutakse võimalust osaleda e-muusikakoolis ehk õppekavavälises tegevuses.

Ühe olulise murekohana toodi noortega töötajate fookusgrupis välja, et huvihariduse ja -tegevuse läbiviijate kõrval **pole tugispetsialiste**, kes aitaks toime tulla keerulisemate noortega. Sõltuvalt teenusepakkujast on olnud abiks väiksemad grupid ja (tasuliste) eripedagoogide nõustamine. Üks huvikool tõi välja hariduslike erivajadustega (HEV) noorte nõustaja olemasolu, kes käib kaks korda nädalas huvikooli juhendajaid nõustamas. Vajadusel viibib ta tundides ja nagu tsitaadist ilmneb, on abiks huvialategevuse läbiviijale. HEV nõustaja olemasolu tegi intervjueeritu hinnangul erivajadustega lastega toimetuleku oluliselt kergemaks ja toetas seeläbi huvikooli õpilaste õpet. Mõned huvialategevuse läbiviijad teevad koostööd piirkonna tugivõrgustiku liikmetega. Samas pole kõikjal vastavaid võimalus ning väiksemad grupid ja tasulise nõustamisteenuse ostmine tõstavad osalustasusid muutes ka teenuse noortele kättesaamatumaks.

„Et eelkõige ta [eripedagoog] ei ole mitte seal [tunnis] sellepärast, et last niivõrd paremale järjele aidata, vaid jälgida, mis ja kuidas saaks pedagoog, õpetaja, juhendaja oma

tunnimetoodikas muuta nii, et kõik oleksid rahul. Nii see eriline laps kui ka tavalapsed, sest ärme unustame, et selles samas rühmas on ju ka tavalapsed. Ja ma olen väga-väga rahul, et see on selline eripära ja meie majas on see nüüd teist aastat ja ma väga sooviks, et see oleks ka mujal ja see annaks võimaluse jällegi kaasata erilisi ja teistsuguseid noori ka.“ (Huvikooli esindaja)

Sama olulisena toodi ekspertide, noortega töötajate ja noorte poolt välja, et **huvihariduse ja -tegevuse võimalused noorte tõrjutust ennetada ja vähendada, noori toetada ja nende sotsiaalset kaasatust suurendada on pärast 19. eluaastat piiratumad, kuna huviharidust ja -tegevust pakutakse selles vanuses noortele tihtipeale piirkonnas vähem kui noorematele või see on nt finantsiliselt kättesaamatu**. See on noortega töötajate hinnangul eriti suureks probleemiks noortele, kellel on keeruline laiemasse ühiskonda sulanduda ning kes saavad pakutavast huviala tegevusest suurt emotsionaalset tuge. Oluline on võimaldada ka täiskasvanud noortel osaleda huvihariduses ja -tegevuses. Üks huvikool tõi robootika ringi näitel välja, et nemad kaasavad täiskasvanuid vabatahtlikena oma tegevustesse, kuna näevad inimeste huvi selle vastu. Nende puhul on tegu enamasti muukeelsete Saksamaalt, Poolast ja Inglismaalt neile sattunud täiskasvanud tehnikahuvilistega, kes on osaliselt huviringis taustajõuks ja teiselt poolt saavad arendada oma keeleoskust, mis ühtlasi toetab nende kaasatust Eesti ühiskonda.

4.4.3 Huvihariduse ja -tegevuse võimalused noori kaasata ja tõrjutust vähendada

Huvihariduse ja -tegevuse suureks väärtuseks peeti järjepidevust, pakkudes suuremat võimalust pikemaajalisemaks noore käekäigu jälgimiseks ja noore suunamiseks. Noortekeskustes pakutavate huvialategevuste eeliseks toodi aga kohustustevabamat võimalust vastavat tegevust katsetada ning selles osaleda. Kui mitte pikaaegse ringina, siis kasvõi mõne töötoa või väikeste „ampsudena“ erinevatest tegevustest huvi tekitamiseks osa võtta. Seega on huvihariduses ja -tegevuses head võimalused noorte paremaks sotsiaalseks kaasamiseks.

Intervjuudes toodi välja, et kui noor tunneb ennast huviala tegevuses mugavalt, siis ta räägib tegevuse käigus ka oma eluolust, muredest ja rõõmudest, mis aitavad noorsootöötajatel pöörata mingitele aspektidele edaspidi suuremat tähelepanu ja osata noort huviala tegevuse kaudu paremini toetada. Üldiselt leiti, et igal noorel võiks juba võimalikult noorest east olla mõni huviala, millega ta tegeleb, et tal tekiks varakult täiendav tugivõrgustik ja täiendavad võimalused sotsiaalsete oskuste arendamiseks.

„Suurem või laiapõhjalisem on ikkagi see, et tõesti, et meie lapsed-noored ei oleks üksi, neil oleks oma miski, millega tegeleda. Et neil oleks oma inimesed kuskil, kes aitavad sellega tegeleda. Ja tõesti, et me läbi sellise tegevuse hakkame ju ühiselt ka mõtestama kogu maailmapilti.“ (Noortega töötaja)

Vastavalt ptk-s 4.2.1 toodule, tõid mitmed noored välja, et kui üldharidust täiendavate huvitegevuste vastu võimalikult varakult noores huvi tekitada ja ka nt vanemate näol eeskuju näidata, siis on suurem tõenäosus, et noor on ka teismelisena ning täiskasvanuna ühiskondlikult aktiivne. Läbivalt pidasid nii noored kui noortega töötajad oluliseks erinevate tegevuste tutvustamist ja nende proovimise võimaldamist. Mitmed noored tõid välja, et **noorte teadlikkus huvihariduse, -tegevuse võimalustest on kohati üsna madal**. Üks KOV-i esindaja tõi välja, et huvihariduse- ja tegevuste tutvustamisel on suur potentsiaal koostööl üldhariduskooliga. Juba algklassidest võiks klassijuhataja jälgida noore arengut ja huvisid ning noorele (ja ta perele, nt arenguvestluste raames) erinevaid võimalusi pakkuda. Intervjueeritu leidis, et kui erinevaid võimalusi juba esimesest klassist tutvustama hakata, leitakse eeldatavasti hiljemalt põhikooliks endale sobiv väljund. Oluliseks peeti ka

huviringide tutvumispäevi, spordikeskuste klassiga külastamist, piirkonna huvitegevuste pakkujate koolis oma tegevuste tutvustamisi jne, et tutvustada võimalusi, mille peale noored ei pruugi tullagi.

Toodi välja ka **huvihariduse ja -tegevuse ning üldhariduse suurema koostöö vajadust**. Seda nii noorsootöös tehtava arvestamises üldhariduses, õppetegevusse mitmekesisuse pakkumises, sotsiaalsete oskuste arendamises kui ka noorsootöösse jõudmises (vt ka ptk 4.2.5). Oluline on tähelepanu pöörata, et tehtava keskmes peaks olema noor inimene oma vajaduste, võimaluste ja soovidega ning et õpetajatel/ juhendajatel on oluline roll iga noore märkamises ja toetamises. Näidetena tuli esile kaks omavalitsust, kus osad üldhariduskoolid on mõistnud üldhariduse ja huvihariduse sidumise olulisust ja kui noor ei saa üldhariduskoolis mingi teemaga tegeleda, siis huvitegevuses avaneb selleks hea alternatiiv. Näiteks, kui noor soovib tegeleda huvialaga, mida üldhariduskool ei paku, siis on noorel võimalus leida see väljaspool kooli asuvatest huviharidust ja/või -tegevust pakkuvatest asutustest. Sealhulgas, kui lapsevanem märkab oma lapse eripära ja annab nõusoleku, siis saab suuremat tähelepanu vajavat noort suunata huviharidust ja/või -tegevust pakkuvasse asutusse, kus noor saab väiksemas grupis olles endale võib-olla teise rolli, õpib uusi oskusi ja tunneb ennast rahulolevamalt. Teisest küljest tuli uuringus esile, et mõnes piirkonnas keskendutakse üha enam üldhariduskooli juures toimuvale huvialategevusele ja huvialategevuste sinna koondamisele, mis võib pigem vähendada noorsootöö võimaluste mitmekesisust tegevuste pakkujate ja keskkondade näol ning võib piirata sotsiaalse kaasamise võimalusi.

Üks kohaliku omavalitsuse esindaja tõi intervjuus välja **maakonnasisese koostöö olulisuse**, mille keskmes on linn kui õpikeskus ja projekti on kaasatud koolid, huvikoolid, muuseumid, raamatukogu, teater jt asutused, kes tutvustavad noortele oma tegevusi. Koostöö raames saavad näiteks esimese klassi õpilased käia muusikatunni raames muusikakoolis tasuta pilliõppes. Kooli õppetegevuse raames käiakse ka huvikoolide kunsti- ja tantsutundides või hariduskeskuses füüsika, keemia, astronoomia, vms erialatundides.

Huvihariduses ja -tegevustes osalemine **toetab spetsiifiliste oskuste arenemist, mis võib omakorda tõsta noore enesekindlust**. Samuti tõi üks spetsialist välja, et huviala tegevuses osalemine võimaldab noortel õppida vahetama rolli ja edaspidi ühiskonnas iseseisvalt paremini hakkama saada. Näiteks tõi kokandusringi läbiviija esile, et lisaks toidu valmistamise oskusele arendatakse tegevuse raames ka noorte ettevõtlikkust - osalejad saadetakse kokandusvõistlustele, kus noored peavad ise retsepti koostama, vastavalt eelarvele soetama toiduaineid, toidu valmistama ning selle üritusel osalejatele maha müüma ehk noored õpivad eelarvestamist, tootmist, teenindust ja saavad selle pealt lisaks väikest taskuraha teenida.

Mitmed noored tõid võistluseid välja kui midagi erilist – miskit, mis aitas kasvatada enesekindlust ja tõstis motivatsiooni jätkata huviala tegevusega tegelemist, kuna võistlustel nähti teisi sarnaste huvidega innukaid noori. Intervjuudest noortega tuli välja, et noorte jaoks on huvitegevus koht, kust saab hea enesetunde, pingeid maandada ja ennast välja elada. See on koht, kus noored tunnevad, et nad kuuluvad kuhugi.

> „Kui ma sinna trenni lähen, siis on juba tunne, nagu ma saan oma seda energiat ära kulutada või siis nagu viha välja elada. Ja samas naerda ka nendega ja seal /.../ ma tunnen, et ma lihtsalt sobin kuskile.“ (Noor)

Huviala tegevused on intervjueeritute hinnangul väga olulised **sotsiaalsete oskuste arendamiseks**. Noortele õpetatakse kohusetunnet, vastutustunnet, üksteisega arvestamist, hoolitsemist huvitegevuses kasutatavate vahendite eest jmt. Eriti suur arenguhüpe toimub ekskursioonidel, õppepäevadel ja laagrites, kus noored on hommikust õhtuni koos ja kus õpitakse iseseisvalt toime tulema toa korras hoidmise, riietumise, söögilauas käitumisega jne. Üks noorsootöötaja tõi välja, et huviringi alguses selgitatakse põhjalikult kehtivaid käitumisreegleid, tehakse tutvumisring ja kui mõni noor hakkab huvitegevuses kedagi kiusama, siis see noor pole enam ringi oodatud. Noorsootöötaja eesmärgiks on luua osalevatele noortele võimalikult turvaline ja toetav õhkkond.

Intervjuudes toodi välja huvihariduse ja -tegevuse **võimalust toetada majanduslikust aspektist tõrjutuid noori** (vt ptk 2.1). Kui osadel noortel pole elus midagi stabiilset, sealhulgas ööbimiskohta ega turvalist elukeskkonda, siis huviala tegevuses osalemine võib olla selleks üheks turvaliseks keskkonnaks, kus ennast kindlamalt tunda. Seda toetab, kui tegevuse läbiviijal on võimalik pakkuda noortele tasuta või soodustingimustel osalemist, soodustades sellega noorte ligipääsu tegevustele ja vastavale toele. Huviala tegevus ei saa tegeleda peresiseste majanduslike probleemide lahendamisega, aga saab pakkuda noorele teatud leevendust ja tuge keerulisel ajahetkel. Intervjuudes rõhutati noortele usaldusisikuks olemise ja nende murede kuulamise, nõustamise ning mentoriks olemise olulisust. Huvikool on selles mõttes erinev üldhariduskoolist. Üks huvikooli esindaja tõi välja, et nemad eristavad ennast selgelt üldhariduskoolist ja rõhutavad, et on midagi kodu ja kooli vahepealset, kusjuures näiteks klassiruume nimetatakse positiivsema õhkkonna loomise toetamiseks tubadeks. Samas tõdeti, et mitte kõik huvitegevuse ja -hariduse pakkujad ei ole sellise lähenemisega ning vajavad noorsootöötajaks olemise toetamiseks ning tõrjutuse ennetamiseks ja sotsiaalse kaasatuse suurendamiseks täiendavaid koolitusi.

Noored tõid intervjuudes välja, et huviala tegevuses osalemine võib tõesti aidata noorel paremini kuuluda mõnda gruppi. Samas ei tohiks seda liialt noortele peale suruda, kuna noorte jaoks on oluline ka niisama vaba aja olemasolu, kus pole kindlaid reegleid ja tegevust, mida kõik tegema peavad. Huvihariduses ja -tegevuses osalemine ei pruugi kõigile sobida ja kui seda liialt peale suruda või kui see on noore isiksust arvestades liiga raamistatud, võib noor osalemisest lihtsalt loobuda. Teismeeas võivad noorte soovid ja vajadused ka oluliselt muutuda.

„Ma olen märganud, et paljud lapsed, üldse minuvanused, ei taha nagu pingutada võib-olla liiga palju huviringide nimel. Et see juba tundub, selline, et see on kohustus.“ (Noor)

Oluline on, et **noortega töötajad ise ja ka teised osapooled väärtustaksid rohkem noore terviklikku edasiminekut ja arengut vastavalt tema võimetele, mitte kõrgete tulemuste saavutamist iseeneses.** Samuti on jätkusuutlikum ja sotsiaalse kaasatuse perspektiivist terviklikum pöörata tähelepanu kõikidele õpilastele, mitte ainult tublimatele, kes näitavad paremaid tulemusi. Selline lähenemine võib jätta ülejäänud noored piisava tähelepanuta ning sealhulgas langetada nende motivatsiooni tegevuses osaleda. Eesmärgist olulisem on siiski noore ja noorega töötaja rahulolu ning omavahelise kontakti loomine, mis toetab õpilast tema arengus ja tekitab kaasatuse tunnet. Intervjuudes leidis kinnitust teadmine, et huvihariduse ja -tegevusega tegelemine võib olla noortele väga oluliseks tugisambaks. Kui näiteks mingis eluvaldkonnas läheb halvasti, siis huviala tegevus on see, mis aitab rasketel hetkedel tuge leida, positiivsust säilitada ja head emotsiooni tekitada.

4.5 COVID-19 mõju avatud noorsootöös, huvihariduses ja -tegevuses tehtavale

12. märtsil 2020 kuulutas valitsus COVID-19 viiruse tõttu välja eriolukorra, mis kestis 18. maini 2020. Muuhulgas keelati avalikes siseruumides sportimine, piirati väljas liikumist-kogunemist, koolides oldi kaugõppel ning ka noorsootöös pidi arvestama seatud piirangutega.[196] Kui suvel olukord leevenes, siis 2020/2021. õppeaasta esimesel poolel oli mõneski piirkonnas võimalik tegevusi läbi viia vaid distantsilt ja COVID-19 olukorra tõsinedes karmistati piiranguid üle-eestiliselt: mitmed noorsootöö tegevused hakkasid

[196] Kriis kodulehekülg. „Koroonaviirus, tervis“. Valitsuse kommunikatsioonibüroo 2021.

toimuma kas distantsil või peatati.[197] Uuring kinnitas meedias ja varasemates uuringuteski[198] toodut, et COVID-19 viiruse eriolukord on seeläbi nii mitmekesistanud kui ka piiranud noorsootöö võimalusi tõrjutust märgata ja vähendada ning noori kaasata. Samas mõistetakse noorsootöö rolli ja potentsiaali noorte heaolu toetamisel varasemast enamgi.

Nii käesoleva kui ka NTR 2020 uuringu kohaselt **vähendas eriolukord märkimisväärselt noorsootöös osalemise ja seega tõrjutuse märkamise ning sotsiaalse kaasatuse suurendamise võimalusi**. Mõned tegevused peatati (mh kuna ei mõeldud välja häid lahendusi tegevuste distantsilt jätkamiseks), nähti, et digitaalsed meetodid ei sobi kõigile noortele või digitaalset kontakti ei usaldata ning tunnetati, et digitaalne kontakt ja piiratud tegevuste valik ei paku piisavaid võimalusi tõrjutuse märkamiseks-vähendamiseks ning kaasatuse suurendamiseks. Tõdeti, et kõigil noortel pole ka digiseadmeid ehk noorte ligipääs digitaalsele noorsootööle on erinev. Samas oli NTR 2020-s näha, et mida struktureerituma ja regulaarsematel alustel toimuva noorsootöö tegevusega tegu oli, seda tõenäolisemalt jätkus tegevus ka eriolukorra ajal, nt distantsõppe vormis.[199] Olgugi, et intervjueeritud noored digitaalset tõrjumist ega kiusamist välja ei toonud, tõdesid mitmed noortega töötajad, et kui tõrjutust on reaalelus kohati raske märgata, siis digitaalselt on see veelgi keerulisem. Ehk isegi kui tegevused toimusid, ei pruukinud selle mõju noortele ja tõrjutuse vähendamisele ning kaasatuse suurendamisele olla sama kui silmast silma toimunud tegevuste puhul. Ka tõdeti, et digitaalse osaluse puhul on suur tõenäosus, et noor tegeleb paralleelselt millegi muuga ehk sisuline kaasatus ja osalus on küsitav. Seega on noorsootöötajate oskustel ja noorsootöö kvaliteedil, sh noorte endi märkamise-reageerimise oskusel veelgi suurem roll tõrjutuse ja kiusamise märkamisel ning neile reageerimisel.

> „Ilmselge on minu arvates see, et abi on kaugem nende noorte jaoks, kes taipaksid ja tahaksid pöörduda võib-olla siis... Selles mõttes, et neid nii-öelda uksi, kuhu pöörduda, on nagu vähem, et kust võiks nagu saada mingit tõuget, kui noored otsiks seda.“ (Ekspert)

Samas toodi välja ka juhtumeid, kus COVID-19 tõttu märgati näiteks tänu abipakkide koju viimisele ja vajalike tehniliste seadmete puudusest tulenevatele õpiprobleemidele ka neid abi ja tuge vajajaid, kes muidu silma poleks jäänud. Omaette küsimus on uurijate hinnangul, kas ja kelleni see info jõuab, sh noorsootöö valdkonnas, ning mida sellega edasi tehakse.

Mitmed avatud noortekeskuste esindajad ja huvitegevuse ning, -hariduse pakkujad leidsid, et COVID-19 ja sellest tingitud **piirangud on noortele raskelt mõjunud**. Nii formaal- kui mitteformaalõpe annavad noorele võimaluse majanduslikust olukorrast ja pere mõjutustest hetkeks välja saada. Mitteformaalõpe pakub omakorda täiendavat keskkonna vahetamise, eneseteostamise ja stressi maandamise võimalust. Tegevuste kaudu saab ka eakaaslaste ning sarnaste huvidega inimestega suhelda. Ühe noore kogemuses on piirangud ka mõningaid noori muutnud, mis on avaldanud mõju endise suhtluse taastamisele-jätkamisele, noored peavad

---

[197] Haridus- ja Teadusministeeriumi kodulehekülg. “Koroonaviiruse levik ja haridusvaldkond: soovitused ja korduma kippuvad küsimused”. Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu 2021.

[198] Nt HeiVäl OÜ, Balti Uuringute Instituut (2021; avaldamisel). Noorsootöös osalevate noorte rahulolu noorsootööga 2020.; OECD (2019). PISA 2018 Results: Where All Students Can Succeed (Volume II). Where all Students Can Succeed; Liiva, S. (2020). „Koroonakriisi keerises: kiiresti muutuvas ja kaootilises keskkonnas tuli mõtestatud noorsootöö nimel ühiselt pingutada.“. *MIHUS Nr 31*.; Rämmer, A., Kivimäe, A., Žuravljova, M. (2020). „Kui palju mõjutas eriolukord noorsootööd avatud noortekeskustes?“ *MIHUS Nr 31*.; Paabort, H., Kõiv, K. (2021). „Noorte Tugila hetkeseis ja märkamised õppimise ja tööga hõivamata noorte toetamise arengute osas COVID pandeemia olukorras“. Eesti Avatud Noortekeskuste Ühendus: Tallinn 2021.; Böhler, J., Karsten, A., Pitschmann, A. (2020). „Youth work and the corona pandemic in Europe“. *Policy Brief*. RAY-COR.

[199] NTR 2020 küsitluse kohaselt käis eriolukorra ajal noortekeskustes vaid 6%, huvikoolides 29% ja huvitegevustes 14% kõigist vastavas tegevuses osalenud noortest. Küsimuse sõnastust ja noortekeskuste pakutavate tegevuste mitmekesisust arvestades ei ole välistatud, et noored küll osalesid noortekeskuste korraldatud tegevustes ka eriolukorra ajal (nt virtuaalsed või iseseisvad tegevused), kuid ei teadvustanud seda.

üksteist uuesti tundma õppima ning seetõttu esineb noorte vahel rohkem tõrjumist. Tähelepanu juhiti ka tõigale, et COVID-19-st tingitud probleemid võivad ka alles hiljem väljenduda ning erinevates vormingutes ehk oluline on noori hästi tähelepanelikult jälgida ja vajadusel kiiresti reageerida.

„Mulle tundubki, et umbes pool aastat pärast seda esimest Corona viiruse lainet hakkavad need eskalatsioonid tulema erinevates vormingutes. Noortel ei pea alati ka kohe need asjad juhtuma, et siinkohal peab nii koolide kui noortekeskuste poolt hästi tähelepanelikult neid noori jälgima ja vaatama.“ (KOV esindaja)

„Kui me vaatame näitajaid noorte suitsiidsusest, siis see on tõusnud praegu neli korda. See näitab selgelt seda, /…/ et veebi teel on veebi teel. /…/ Näost näkku suhtlemine ja lihtsalt rääkimine ja olukordade selgitamine, et see [on] nagu selle koha pealt hästi tähtis.“ (KOV esindaja)

Olgugi, et mitmed noortega töötajad mõtlesid välja alternatiive, kuidas noortega suhelda, leidsid enamus intervjueeritud, et **vahetu kontakti kadumine vähendas märkimisväärselt noorte võimalusi oma probleeme jagada**. Eriti nende noorte puhul, kes muidu on tagasihoidlikumad ja pigem avanesid noorega töötaja märkamise kaudu. Ka mitmed intervjueeritud noored tundsid eriolukorra ajal puudust noorsootöö tegevustes osalemise võimalusest ja nende kaudu toimunud suhtlusest.

„Professionaalse töötajana sa näed võib-olla, et seal [noorel] on mingi probleem [isegi kui ta ei tule seda otse ütlema]. Sa saad temaga kontakti, sa lood temaga selle ühenduse ja pikas plaanis nagu lootus, et see noor jõuab professionaalse abini, on suurem kui täna, kus need noored on üsna kadunud. Ja see kontakt on kindlasti jäänud nõrgemaks ja me püüame küll teha mobiilset noorsootööd, me püüame olla tänavatel ja nii edasi. Fakt on see, et ühe mingisuguse rühma noorteni jõuda on palju-palju keerulisem, kui see oli siis, kui kõik asutused olid lahti ja toimisid normaalselt.“ (KOV esindaja)

Samas leiti, et **oli ka noori, kellele distantsõpe ja digitegevused sobisid paremini kui silmast silma tegevused: tunti ennast teistega võrdsema ning sarnasemana**. Mõned noored ja noortega töötajad tunnetasid, et **anonüümsemana või digitaalselt julgesid ka sellised noored mõtteid avaldada ja abi küsida, kes varem seda ei teinud**. Nii tõi näiteks üks noor esile, et talle ei meeldigi silmast silma suhelda ehk digikanalite suurem kasutusele võtmine pakkus talle lisavõimalusi. Mõned noorsootöötajad tunnetasid, et digitaalne noorsootöö toimis paremini nende puhul, kellega varem oli juba kokku puututud ja kellega oli usalduslik suhe loodud ehk keerulisemate ja uute noorteni jõudmine ning nende kaasamine oli keerulisem.

Intervjueeritute hinnangul omab COVID-19 noorte kaasamisele, osalusele ja tõrjutuse märkamisele ka pikaaegsemat negatiivset mõju. Noorsootöö avanemise järgi **on noorte tagasi jõudmine olnud noorest ja/või tema perest tulenevalt aeganõudev** – mitmed noortega töötajad tõdesid, et alles sügis-talvel on osalemine taastunud. Ühe KOV-i esindaja tõi välja, et majanduslikult või muudel põhjustel tõrjutud noored on noorsootööst COVID-19 tagajärjel jätkuvalt kadunud ega teata, kuidas neil läheb. Mõned huvitegevuste läbiviijad on tajunud ka mõningast noorte huvi vähenemist tulenevalt võistluste jätkuvast ära jäämisest. Nii noortega töötajad kui ka noored ise tõid välja, et võistlustel osalemine ning esinemisvõimalused on mõningatele noortele väga oluliseks motiveerivaks aspektiks võimaldades kohtumisi teiste sarnaste huvidega noortega ning kasvatades enesekindlust. Puuete ja raskete käitumisprobleemidega noorte puhul leidsid intervjueeritud, et tavaolukorra ja osalemise võimaluste taastumisel võttis neil noortel ka tagasi kohanemine aega. Eelnev viitab, et olukorra normaliseerudes läheb omajagu aega, et noored tagasi tegevustesse saada ning et eriti suures tõrjutusriskis olevate noorte puhul on COVID-19 negatiivne mõju tõrjutusele-kaasatusele veelgi suurem.

Teisalt näitasid intervjuud ja NTR 2020 küsitluse vastused, et eriolukord mõjus mõneti ka noori aktiviseerivalt: võrreldes 2020. aasta kevadega sügisel **noorsootöö erinevates tegevustes osalemise valmidus ja osalejate osakaal tõusis ning seeläbi ka suurenesid noorsootöötajate võimalused rohkemate noorte tõrjutust märgata ja nende sotsiaalset kaasatust suurendada**. Ühelt poolt tõdeti, et kodus omaette olemisest on tüdinetud ja tegevused pakuvad huvi ka muidu vähemaktiivsetele noortele. Teisalt leiti, et osaluse aktiivsust on suurendanud ka digitaalse osaluse võimaluste mitmekesistumine ja digitaalse osaluse suurem aktsepteerimine. Samas arvati, et digitaalse osalusvõimaluse mõju on eeldatavasti vaid lühiaegne ning sõltub sellest, kas ülejäänud noore tegevused toimuvad silmast silma või digitaalselt: noored vajavad füüsilist sotsiaalset kontakti.

> „Aktsepteeritakse senisest enam, et ei pea alati keskusesse sõitma ja saab ka mujal online osaleda noortekogudes vms.“ (Noor)

Uuring näitab, et üks COVID-19-ga seonduvatest noorsootöö võimalustest **on senisest suurem tähelepanu noorte nõustamisele**. Mitmest nii noorte kui noortega töötajate intervjuust tuli välja, et noored ei mõistnud kohati täielikult COVID-19 piiranguid. Lisaks on noorte vaimse tervise probleemid kasvanud, tuntakse hirmu oma lähedaste pärast ja see võib avaldada mõju noorte käitumisele. Üks KOV-i esindaja tõdes, et kui enne eriolukorda polnud nende koolides koolikiusamist, siis nüüd on mitmete direktorite sõnul lapsed muutunud üksteise vastu julmaks ja õelaks. Seega tasub noorsootöö tegevuste kaudu üritada leida täiendavaid võimalusi päevakajaliste, noortele muret valmistavate teemade arutamiseks.

Intervjuudele tuginedes sõltub piirangutega toimetulek avatud noortekeskuste, huvikoolide ja huvitegevuse pakkujate personali digipädevustest ja valmisolekust seniseid tegevusi ning metoodikaid virtuaalsesse keskkonda sobivaks kohendada ning tõhusalt ja noorte arengut toetavalt toimima panna. Noortekeskuste töötajad viisid üsna paljud tegevused virtuaalkeskkondadesse ja mõtlesid välja alternatiivseid distantsilt teostatavaid tegevusi. Mõnes üldhariduskoolis oli võimalik huvitegevuses kasutatavaid vahendeid koju mõneks ajaks laenata. Läbivalt toodi välja, et kõikvõimalikke noorsootöö tegevusi hakati viima läbi vabas õhus, sh nt kokandusringe. Üks huvitegevuse läbiviija ütles, et noored ootasid väga ka Skype kaudu toimunud ühiseid söögitegemisi. Samas tõdesid mitmed, et **kuna vahetu kontakt teiste inimestega jääb ära, tuleb noortega töötajatel kohati rohkem vaeva näha noorte huvi hoidmiseks ning tegevustesse kaasamiseks**. Üks üldhariduskooli esindaja tõi välja, et virtuaalselt õnnestus käima panna vaid paar huviringi, sest enamus tuginevad koos tegutsemisele ja virtuaalselt polnud nende vastu piisavat huvi. Lisaks tõi ta välja, et nende kooli näitel oli distantsilt õppimine tavapärase koolipäevaga võrreldes keerulisem, stressirohkem ja ajakulukam, mistõttu ei jäänud noortel huvitegevusele nii palju aega. Mitmete hinnangul oli virtuaalse osalemise takistuseks ka asjaolu, et üldhariduskooli tegevuste raames oldi niigi päev otsa ekraani ees. Olgugi, et sõltuvalt organisatsioonist saadi erinevalt hakkama noorte huvi hoidmise, neile tegevuste pakkumise ja noorte toetamisega, on pigem näha, et **reaalelus on tegevuste mitmekesisus suurem ehk virtuaalsena tegutsedes on väiksem tõenäosus rohkemate noorteni jõuda ja nende tõrjutust ennetada ning vähendada**.

Mitmed noortega töötajad tõdesid, et alguses oli digindusele üleminek vaevaline, asjad ei toiminud, prooviti liiga üks-ühele kõike digisse viia. **Ajaga on oskused-kogemused paranenud, uusi tegevusi välja mõeldud**. Intervjuud näitasid, et mitmed eriolukorra ajal käiku võetud tegevused ning noortega ühenduse hoidmise viisid on ka noorsootöö ligipääsetavuse taastudes toimima jäänud, pakkudes noortele täiendavaid võimalusi kaasatud olemiseks ning tõrjutuse vähendamiseks.

Lisaks noorte noorsootööst kadumise ohule täheldasid uurijad COVID-19 negatiivset mõju noorsootööle laiemalt. Ühelt poolt mõistetakse viiruse leviku ohtu, kuid teisalt tõid mitmed intervjueeritud välja, et **ebastabiilne noorsootöö võimaluste pakkumine võib lisaks noortele ka valdkonnale tervikuna halvasti mõjuda.** Tõdeti, et kõiki tegevusi ei saa veebi kaudu läbi viia ehk kui nt huvitegevuse läbiviija sissetulek sõltub

huvitegevuse läbi viimisest ja töölepingu lõpetamine ning tegevuste ära jätmine sunnib uusi tööalaseid väljakutseid otsima, võib noorsootöö mõningatest headest spetsialistidest ilma jääda ja pakutavate huvitegevuste valik väheneda mõjutades omakorda noorte kaasatuse ning tõrjutuse märkamise võimalusi. Mitmed üldhariduskoolide välised huvihariduse ja -tegevuse pakkujad ütlesid, et mõned koolid on koolivälistes huvialategevustes-koolides osalemise keelanud või rangelt soovitanud nendes osalemist vältida, mõjudes ühelt poolt negatiivselt neile noortele, kellele just kooliväline keskkond paremini sobib ja teisalt ka neile teenusepakkujatele. Ühest noortega töötaja intervjuust tuli välja ka pettumus, et noorsootöötajate pakutud abi pole tavapärasest noorsootööst väljaspool olevate tegevuste osas (noorte toetamine suhete hoidmises, õpimotivatsiooni hoidmise toetamises, õpingutega järjepeal püsimises) vastu võetud ehk noorsootöö potentsiaal on ka laiemalt alakasutatud.

Intervjuudest oli näha ka **pere olulisus noorte sotsiaalse tõrjutuse ennetamisel või vähenemisel COVID-19-st tulenevate piirangute ajal**. Eriti nooremate noorte puhul, kes ei pruugi ise piisavalt leidlikud olla alternatiivsete noorsootöötegevuste ja teiste noortega suhtlusvõimaluste otsimisel. Näiteks mõni noor avastas vanemate abil videokõne võimaluse, mis aitas vähendada ka igavust. Üks vanem noor aga tõi välja, et hakkas ise täiendavaid suhteid looma kuna kooli ja huviringide väliste inimestega nii palju kokku ei puutunud. Seega näitab uuring, et ühelt poolt on COVID-19 mõne noore jaoks ka avardanud suhtlemisvõrgustikku ning seeläbi tõrjutuse vähenemisele positiivselt mõjunud. Teisalt aga näitab, et noorsootöötajate abil ja koostöös lapsevanematega on võimalik suurendada noorte teadlikkust alternatiivsetest suhtlus- ja tegevusvõimalustest ja toetada uute kontaktvõrgustike loomist, et ennast tõrjutuna või kõigest eemalejäävana ei tuntaks.

> „Ja järsku tekkis nii palju vaba aega, millega ei olnud nagu üldse harjunud. Nii, et siis ma hakkasingi väga palju erinevaid teisi asju tegema. /.../ Et siis ma olen tohutult hakanud ikkagi võrreldes eelnevaga väljaspool kooli ja huviringe teistega suhtlema.“ (Noor)

Eelnevat kokkuvõtvalt on COVID-19 üsna tugevalt mõjutanud noorsootöö võimalusi noorte tõrjutust märgata, vähendada ja ennetada ning noorte sotsiaalset kaasatust suurendada. Sellest hoolimata on **noorsootööl mitmeid võimalusi COVID-19-ga kaasnenud olukorra leevendamiseks ning noorte senisest paremaks toetamiseks**. Kuna läbivalt tuli välja COVID-19-st tulenenud sotsiaalsete suhete vähenemist, murede mitte jagamist ja üksteise mõistmise vähenemist, on äärmiselt oluline **leida täiendavaid võimalusi sotsiaalse suhtlemise võimaluste hoidmiseks ja toetamiseks**, sh noorte märkamise ja reageerimise oskuste tõstmiseks (tõrjumise ja kiusamise kõrvaltvaataja roll). Ühtedeks võimalusteks on tegevuste hajutatult, väiksemates gruppides või digitaalselt läbi viimine. Noorsootöö alusdokumente ja intervjuusid arvestades on sarnaselt füüsilisele noorsootööle ka virtuaalses noorsootöös ning COVID-19 piirangute ajal oluline **mitmekesisuse tagamine, noorte panuse tunnustamine ning kogemuste vahetamiseks ja noore paremaks toetamiseks tihe koostöö teiste noortega töötajatega**. Näiteks ühes KOV-is toodi välja, et noorsootööst kadunud noorte käekäiguga kursis olemist toetab koostöö sotsiaaltöötajate ja kogukonnaga. Intervjuudele tuginedes tasub ka üldhariduskoolidel avatumalt noorsootöötajatega koostööd teha, sh nt COVID-19 ajal õppe mitmekesistamises ja õpimotivatsiooni hoidmise toetamises. Koostöö on vajalik ka hiljem, tavapärase elurütmi taastumisel kuna mõnel noorel võivad piirangute mõjud (nt käitumisele, suhtumisele) alles siis avalduda, eeldades tähelepanelikku noorte jälgimist ning ühiselt märgatavale reageerimist. Seega on kriitilise tähtsusega noorsootöötajate püüd COVID-19 piirangute järgselt vahepeal seiskunud koostöö taastamine, et rohkemad noored jõuaksid noorsootöösse ja leiaksid sealt täiendavat tuge tõrjutuse ennetamiseks ning enesearenguks. See rõhutab taaskord ka noorsootöö tegevuste mitmekesisuse ja erinevate pakkujate poolt pakkumise olulisust: keskkonna ja vormi vahetus võib soodustada mõningate noorte tegevustes osalemist ja seeläbi nende tõrjutuse märkamist ning kaasamist.

5. DISKUSSIOON, JÄRELDUSED JA SOOVITUSED

Nagu uuringu teoreetilisi lähtekohti kajastavas peatükis (ptk 2) kirjeldatud, nähakse sotsiaalset tõrjutust ja selle dimensioone erinevalt, nt majandusliku, sotsiaalse, poliitilise ja kultuurilise dimensioonina. Sõltuvalt lähenemisviisidest ning teadlasest on neid võimalik erinevalt kirjeldada ja grupeerida ning dimensioonid võivad samaaegselt olla ka tõrjutuse põhjuseks. Oluline on ka see, et tõrjutus on dünaamiline, ülekanduv, suhte- ja keskkonnapõhine, ehk ei ole võimalik öelda, et ainult ühte kindlat tüüpi noored on nii enda kui ka teiste hinnangul tõrjutud. Seda kinnitasid ka intervjuud: tõrjutuse tajumine oleneb konkreetsest keskkonnast ja noorest ning tõrjutuks võib osutuda iga noor mis iganes põhjusel. Tõrjumine on eelkõige seotud grupi ja selles valitsevate hoiakute ja normidega, mitte niivõrd indiviidiga. Enim aga tunnetatakse ja on kogetud ebaõiglast suhtumist, väärtusetusetunnet ja üksildust (usaldusisikute, sh sõprade puudumist.

Tõrjutuse dimensioonid, põhjused ja kaasamise eesmärgid-võimalused näitavad selgelt, et noorsootööl on väga suur potentsiaal tõrjutust ennetada ja vähendada, suurendada noorte kaasatust ja aidata seeläbi kaasa ka noorte haridussüsteemis püsimisele. Noorsootöö olulisim potentsiaal on kõigile noortele võrdsete võimaluste pakkumises noorte taustast hoolimata, soodustades seeläbi kultuurilist ja poliitilist kaasatust ning leevendades majanduslikust, hariduslikust ja tervisest tulenevat ilmajäetust. Vähemoluline ei ole ka see, et töö noortega võimaldab toetada sarnaste ühiskonnaväärtuste kujunemist, aidates välja astuda peredünaamikast tulenevast ja põlvkonnast põlvkonda edasi kanduvast tõrjutusest. Noorsootöö saab aidata kaasa sellele, et hoolimata noore ja tema pere vaesusest võtaks noor omaks väärtushinnangud, normid ja käitumisharjumused, mis toetavad ühiskonnas edukat hakkamasaamist. Ühtlasi on noorsootöö võimuses toetada noori oma tugevate külgede avastamises ja arendamises ning tõsta noorte enesekindlust ja tolerantsust erisuste suhtes, et kõik inimesed saaksid elada väärikalt. Eelmainitu soodustab noorte aktiivseteks kodanikeks kujunemist ja sujuvat tööellu siirdumist.

See kõik eeldab aga noorsootöö alusdokumentideski toodud põhimõtete arvestamist. Noortest lähtumine ja mitmesuguste noorsootöö meetodite ja vormide abil noorteni jõudmine ning nende toetamine aitab märgata erinevaid tõrjutuse riske ja tõrjutust ning kaasata noori lähtuvalt nende vajadusest-valmidusest. Seejuures ei tohi unustada Maslow' püramiidi, mille kohaselt tuleb selleks, et noored saaksid ennast teostada, tagada neile ennekõike soe ja turvaline keskkond, kus noor tunneb ennast väärtuslikuna, osana grupist, ning on valmis oma mõtteid avaldama, eksima ja eksimustest õppima.

Uuring kinnitab, et sotsiaalne tõrjutus on keskkonnapõhine ja kollektiivne ning võib kanduda ühest dimensioonist, aga ka keskkonnast teise. Kõige enam tõid noored ise välja usaldamatust, usaldusisiku puudumist toetava perekonna ja sõprade näol, millega kaasneb üksildus ja hukkamõist. Ka tõsteti esile väärtusetusetunnet. Kõige rohkem rõhutasid intervjueeritud aga sotsiaalset tõrjumist selle alusel, et erinetakse teistest – eriti oma käitumise või hoiakute poolest. Seejuures ilmnes, et sotsiaalse tõrjutuse tunnevad paremini ära need, kes on sellega isiklikult kokku puutunud, mis on kooskõlas tõigaga, et sotsiaalset tõrjutust on võimalik ennetada õppimise kaudu – mida teadlikumad on noored võimalikest erinevustest, mõistes, miks inimesed erinevalt käituvad, seda vähem tõrjutakse teisi nende eripäradest tulenevalt.

Nii intervjuudest kui ka varasematest uuringutest selgunud tõrjutuse põhjuseid arvestades on esmaoluline märkamine, kusjuures tõrjutuse ohvriks võib sattuda igaüks. Märkamine eeldab kontakti saavutamist noorega. Noorsootööl on ka siin oma erinevate vormide ja meetoditega suur potentsiaal. Et potentsiaali ära kasutada, peaksid rohkemad noored jõudma noorsootöösse. Nagu eelnevast näha, eeldab see noorte erisustest ja

erinevatest vajadustest tulenevalt erinevaid noorsootöö tegevusi, vorme ja meetodeid ning erinevat tüüpi noorsootöötajaid, et kõigil noortel oleks võimalik leida midagi endale sobivat. Näiteks võib üks noor ennast hästi tunda noortekeskuse avatud ruumis või huvitegevuses (puudub kohustus teatud regulaarsusega osaleda), teine soovib aga püsivamat huvitegevuses osalemise võimalust ja on valmis ennast nt poole õppeaasta kaupa mõne huvitegevusega siduma. Kolmas on seevastu valmis huvikoolis mitme aasta jooksul teemaga süvitsi tegelema. Ühte huvitab sport, teist muusika ning kolmandat loodus- ja täppisteaduste valdkond. Üks peab paremaks mängulisemaid tegevusi, teine rangemalt struktureeritud tegevuskava. Üks eelistab passiivset osalusvõimalust, teine vastutuse võtmise ja eneseteostuse võimalust. Üks vajab noorsootöötaja kallistusi ja jäägitut optimismi, teine aga mõningast rangust ja kindlakäelisemat julgustust. Uuring näitab, et Eesti noorsootöö pakub selleks kõigeks häid võimalusi, kuigi märkamise võimalused on raskesti võrreldavad. Üks on see, kui noor osaleb ebaregulaarselt noortekeskuste tegevustes, ja teine on aastatepikkune huvikoolis käimine . Uuring näitab, et noorte aktiivne ja regulaarne noorsootöös osalemine ja noortega töötajate omavaheline koostöö (vt ka lisa 4) võiks siiski vastavaid võimalusi pakkuda. Küll aga eeldab see teadlikku noorsootöö arendamist (sh noorte eri vanuserühmade tegevused), toetamist ja kogu ühiskonna tunnustust. Toetamine ja tunnustamine (sarnaselt formaalharidusega) võiks aidata kaasa ka sellele, et noorsootöötajad ise oma tööd väärtustaksid: et oma tööd ja enese arendamist (veelgi) tõsisemalt võetaks, et osataks märgata noorte probleeme, vajadusi ja eelistusi, et neid sotsiaalselt kaasata, ning et osataks arendada ka noorte vastavaid oskusi.

Nimetatud tegevuste kaudu ja noorsootöötajate abi kasutades on võimalik toetada ka noorte sotsiaalseid suhteid. Uuring näitab, et sõprade olemasolu aitab tõrjutust vähendada ja ennetada, märkamist toetada ning kaasatust suurendada. Mitmed noored tõid suure ohumärgina välja, et neil pole sõpru, keda usaldada ja kellega oma väga isiklikke mõtteid ning muresid jagada. See viitab noorsootöö suurele potentsiaalile sotsiaalse suhtluse toetamises ja sõprussidemete tugevdamises. Seda enam, et mitmed noored ütlesid, et nende parim sõber, kellele midagi usaldada saab, on neist vanem ja täiskasvanulikum inimene, kellel on selgem arusaam saadud teabe jagamise ebasündsusest ning suurem elukogemus. Arvestades, et mitme noore ning noortega töötaja kogemuse põhjal soovivad nooremad noored vanemate noortega koos tegutseda, on vanuseline mitmekesisus vähemalt noorsootöö mingites tegevustes ääretult oluline toetamaks sõprade leidmist ja eeskujude teket. Sõprade olemasolu on ka seetõttu tähtis, et noorsootööga rahulolu uuringu kohaselt osaletakse tegevustes tihti siis, kui seal osalevad ka sõbrad, mis omakorda suurendab noore enesekindluse tõstmise ja tema murede märkamise võimalust.

Kuna tõrjumine ja kiusamine on eelkõige seotud grupi ning selles valitsevate hoiakute ja normidega, on märkamise soodustamisel ja reageerimise lihtsustamisel oluline noorsootöötaja tegevus, et grupi hoiakuid ja norme kujundada ning noori suunata, et neil oleks võimalik eri keskkondades ja olukordades erinevaid rolle täita. See eeldab omakorda kontakti saavutamist noortega. Siin on noorsootööl taas head võimalused. Vabatahtlikkus, turvaline keskkond, ühised huvid, ettepanekute küsimine ja nendega arvestamine toetavad loomulikku käitumist, kontakti loomist ja usalduslike suhete tekitamist nii noorsootöötajate ja noorte kui ka noorte endi vahel. Üksteise mõistmine ja õiglane käitumine toetavad ühiste reeglite kokkuleppimist ja neist kinnipidamist, aidates muuhulgas hoiakuid ja norme kujundada.

Läbivalt selgus, et noorsootöö pakub erinevaid keskkondi ja võimalusi enese tundmaõppimiseks ja arendamiseks. Lisaks võimalustele tõrjutust ennetada ja vähendada ning kaasatust suurendada, võib see endas ka teatud ohte peita. Intervjuudest tuli korduvalt välja, et kõik noortega töötajad ei oska või ei suuda (nt tööajast või noortegrupi suurusest tulenevalt) turvalist õhkkonda luua, huviala õpetamise kõrval sotsiaalsete oskuste arendamisele tähelepanu pöörata, tõrjumise ennetamise ja vähendamise ning noorte sisulisema kaasamisega tegeleda. Lisaks puutub mõni noortega töötaja noorega kokku ebaregulaarselt ning põgusalt. See muudab eriti kriitiliseks ka eespool mainitud koostöö olulisuse: kogemuste ja meetodite vahetamise, noore eri keskkondades käitumise mõistmise. Koostööd tehes tuleb aga olla ettevaatlik, et edasi antaks vaid noorega

kooskõlastatud või tema toetamiseks hädavajalikku infot ja et eri allikatest saadava noort puudutava info põhjal ei kujundataks noore toetamist takistavat eelarvamust.

Lisaks noorsootöötajate oskusele tõrjutust märgata, noorega kontakti ja usalduslikku suhet luua ning noort kaasata, tuleb pöörata tähelepanu sellele, et noor üldse noorsootöösse jõuaks ja et eelmainitu tarvis oleks olemas võimalused ja olukorrad. Intervjuudest tuli korduvalt välja, et oluline on tegevuse füüsiline asukoht. Oli küll näha, et suure huvi korral ollakse valmis minema ka kaugemale, kuid valdav osa noortest osaleb siiski kodu- ja koolilähedastes tegevustes. Seda kinnitab ka noorsootööga rahulolu uuring. Kriitikat pälvis noorsootööd puudutava info nooreni jõudmine. Info on killustunud ja seda peab erinevatest kohtadest otsima. Arvestades, et paljud noored teadsid vaid umbkaudselt kooli ja ümbruskonna võimalustest, võib eeldada, et ei tegevuste kirjeldamise ega tutvustamisega pole piisavalt vaeva nähtud. Noorsootööga rahulolu uuringus osalenute tagasisidele tuginedes on aga kõige olulisem tegevuses osalemise põhjus tegevuse kirjelduse huvipakkuvus (91% noortest märkis osalemise põhjuseks tegevuse kirjelduse/meeldivuse). Samas näitab käesolev uuring, et kui noor on üle koormatud või üleüldse mittemotiveeritud milleski osalema, ei pane ta ka noorsootöö tegevuste tutvustusi tähele. Tutvustamise vajadust näitab ka asjaolu, et NTR 2020 noorsootöötajate fookusgrupi intervjuus leiti, et COVID-19-st tulenevalt on eriolukorra järgselt (enne teist lainet) tegevustele suuremat reklaami tehtud, et noored kindlasti osaleksid, mis on intervjuus osalenute hinnangul üks põhjustest, miks noorte huvi tegevustes osaleda on kasvanud, ning noorsootöösse on tulnud noori, kes varem ei ole neis tegevustes osalenud. Oluline on noori julgustada ja suunata erinevaid tegevusi proovima ja neis regulaarselt osalema. Samas tuleb silmas pidada, et noore kogu vaba aeg ei pea olema noorsootööga sisustatud ja et noor saaks ka ise tegevustes osalemise osas kaasa rääkida.

Olgugi, et uuringu käigus küsiti eraldi tagasisidet ka avatud noortekeskuste, huvihariduse ja -tegevuse hetkeolukorra ning võimaluste kohta seoses tõrjutuse märkamise, ennetamise ja noorte kaasatuse suurendamisega, märkimisväärseid erisusi ei ilmnenud. Enim sõltub märkamine ja reageerimine organisatsiooni juhtkonna ning töötajate hoiakutest, oskustest ja valmidusest. Avatud noortekeskustel on teooriast lähtuvalt mõneti suurem potentsiaal oma tegevusi noori arvestavalt kavandada, noori sisuliselt kaasata, noortega usaldusväärset kontakti luua ja noorte hoiakuid ning käitumist kujundada. Samas oli näha, et ka huvihariduses ja -tegevuses pööratakse sõltuvalt organisatsioonist sotsiaalsetele oskustele suurt tähelepanu ning eesmärgiks on seatud noore arendamine noore vajadustest ja võimetest lähtuvalt, mitte (ainult) oma ala tippude tekitamine. Küll aga on käesoleva ja varasemate uuringute kohaselt olemas märkimisväärne arenguruum, et noorsootöö erinevate tegevuste potentsiaali paremini kasutada. Puudujääke on töötajate hoiakutes, oskustes, kättesaadavates vahendites, noorsootöötajatele toe pakkumise võimalustes, noorsootöö tingimustes, noorte oskustes ning ühiskonna ja otsustajate suhtumises.

Mitmed välja toodud tõrjutust ja kaasatust puudutavad probleemkohad näitavad vajadust pöörata suuremat tähelepanu noorsootöötajate koolitamisele ja noorsootöö kvaliteedi tõstmisele. Uurimisküsimusi ja valimit arvestades ei võimalda see uuring teha üldistatavaid järeldusi, kuid üldjoontes kinnitatakse varasemate uuringute valusamaid probleemkohti osutavaid tulemusi. Lisaks oli näha, et noortega töötajad tegutsevad pigem kogemustele tuginedes, mitte tõenduspõhiselt, viidates koolituste olulisusele, et tõrjutust paremini märgata ja noori toetada. Samas näitab uuring selgelt, et teooria kõrval tuleb pöörata suurt rõhku praktikale, sh vaatlusele, töövarjutamisele, lühiaegsele töötamisele/praktiseerimisele teistes noorsootöö asutustes, mentorlusele, vms. Eesmärk on kogemusi vahetada, erinevaid võimalusi-olukordi näha jne. See toetaks muuhulgas arusaama, et ükski koolitus ei anna lõplikke ja täielikke oskusi konkreetsete noortega tegutsemiseks, vaid vajalik on noorest lähtumine ning erinevate teadmiste, oskuste ja meetodite kombineerimine. Seda kõike võiks toetada psühholoogide ja sotsiaalpedagoogide kaasamine ning kiusamist ennetavate programmide kättesaadavus ka noorsootöötajatele.

Lisaks pidasid noored väga suureks takistuseks seda, et nende aktiivsust toetatakse sageli piirkonniti ja täiskasvanutest sõltuvalt vaid sõnades ja paberil, tegelikkuses ettepanekuid ei arvestata, ühiselt otsuseid ei

langetata ega toetata noori ka nende ideede rakendamisel. Mõned noored tõid välja ka noortega töötajate soovi, et noor pühenduks vaid konkreetsetele tegevustele täpselt ette antud limiitides, mis on vastuolus noore suunamise ja toetamise põhimõttega ning takistab tema arengut. Leiti ka, et noortele eksimisvõimaluste andmine ja eksimuste andestamine ilma nende hilisema korduva meeldetuletamiseta ei ole tavapärane praktika. Mitmed noored pidasid küsitavaks ka noorsootöötajate tegelikku valmidust ja tahet noori kuulata ning toetada.

5.1 Järeldused

1. Noorsootööl, täpsemalt avatud noorsootööl, huviharidusel ja -tegevusel on oma erinevate tegevuste, vormide, meetodite ja töötajate näol suur potentsiaal noorte tõrjutust ennetada ja vähendada ning noorte kaasatust suurendada. Seega on oluline, et iga noor leiaks sobiva noorsootöö tegevuse ennast üle koormamata – oluline on nn vaba aeg või olemine erinevate tegevuste vahel, et tekiks võimalusi sundimatu suhtluse tekkeks, mis toetab muuhulgas võimalike riskide ja abivajaduse märkamist.
2. Noorsootöö potentsiaal noorte tõrjutuse ennetamisel ja vähendamisel ning noorte kaasatuse suurendamisel on alakasutatud.
    a. Formaal- ja mitteformaalõppe, tugispetsialistide, teiste noortega töötajate ja lapsevanemate koostöö potentsiaal on alakasutatud. Koostöö on oluline muuhulgas noorte tegevustes osalemise motiveerimiseks (nt tegevuste arvestamine formaalõppes) ja noorsootöö ligipääsetavuse suurendamiseks (nt noorsootöö tegevuste pakkumine üldhariduskoolis või selle läheduses, tegevuste põimimine õppekavva). Vähest koostööd mõjutab kohati nii noorte, noorsootöötajate kui ka lapsevanemate usaldamatus teise osapoole tehtava vastu. See takistab nii murede jagamist, arendustegevustes kaasa rääkimist kui ka noorte võimalusi oma ideid ellu viia. Samas näitab uuring, et ka vastupidine tendents pole hea: liiga tihe seotus (sh kõikide tegevuste üldhariduskooli ruumidesse koondumine) võib vähendada keskkonna ja rollide vahetamise võimalust.
    b. Formaal- ja mitteformaalõppe liiga vähene või liiga tihe omavaheline seotus. Ühelt poolt soovitakse tegevused noorte noorsootöösse kaasamise lihtsustamiseks noorte igapäevasele trajektoorile võimalikult lähedale viia ning formaal- ja mitteformaalõpet rohkem lõimida. Formaal- ja mitteformaalõppe tihe lõimimine ei peaks aga tähendama äärmust ehk huvitegevused ei peaks täielikult üldhariduskooli juurde koonduma. See võtab noorelt ära võimaluse iseseisvuda, keskkonda vahetada ning end teises rollis tunda. Samuti piirab see huvitegevuste valikut, sest enamasti piirdutakse koolides oma personali pädevustega
    c. Sõltuvalt piirkonnast ei pruugi olla piisavalt mitmekesiseid noorsootöö tegevusi valdkondade, vormide, meetodite, eesmärkide ja pakkujate osas või ei jõua see info noorteni, et noor endale sobivaima tegevuse leiaks.
    d. Noorte, noortega töötajate ja lapsevanemate teadlikkus noorsootöö võimalustest ja väärtustest on kohati puudulik. Puudub hea ülevaade võimalikest noorsootöö tegevustest, milles osaleda või kuhu noori suunata. Puudub teadlikkus tegevuste täpsemast sisust ja nende mõjust noorte arengule, et otsustada tegevuste sobilikkuse ja kasu üle. Ühiskond, sh ka noortega töötajad ja noored, peab kohati mõningaid noorsootöö tegevusi teistest olulisemaks ja erinevatele sugudele sobilikumaks, mõjutades noorte valmisolekut eri tegevustes osaleda. Lisaks vajavad noored mõnikord, et keegi või miski motiveeriks neid tegevustes osalema: lapsevanem, mõni teine täiskasvanu, noorsootöö tegevuse kirjeldus, sõbrad, iseendale seatud eesmärgid või unistused, mille poole püüelda. Kui vanemad ei suuna noort noorsootöösse või ei hooli noore käekäigust üldse ja kui puuduvad sõbrad, kes noort noorsootöö tegevustesse kaasaksid, on äärmiselt oluline, et teised täiskasvanud märkaks ja suunaks.

e. Kõik noorsootöötajad ei ole valmis või võimelised teistest (keskmisest) erinevate noortega töötama, nendega kontakteeruma ja neid kaasama.
f. Kõik noorsootöö valdkonna töötajad ei võta omaks noorsootöö põhimõtteid, väärtusi ja ülesandeid, st nad ei kasuta oma võimalusi proaktiivselt noorte käekäiku uurida, noorte probleeme märgata, noori huvialaväliselt toetada (sh noorte probleeme arutada) ning noori neid puudutavate otsuste tegemisse ja tegevuste planeerimisse kaasata.
g. Noorsootöö tegevuste ja eesmärkide valikul on oluline lähtuda noore huvidest, vajadustest ja valmidusest. Oluline on, et noortega töötajad ise ja ka teised osapooled väärtustaksid rohkem noore terviklikku edasiminekut ja arengut vastavalt tema võimetele, mitte niivõrd heade tulemuste saavutamist. Seega peavad seatud eesmärgid olema igale noorele jõukohased (n-ö isikliku parima tulemuse saavutamine), kuna üle jõu käivad nõudmised tekitavad noorele pigem frustratsiooni ning enesehinnangu ja motivatsiooni langust. On noortega töötajaid, kes sellega arvestavad, kuid on ka neid, kes keskenduvad noorte omavahelisele võrdlemisele ning vaid nn tippude treenimisele, jättes tähelepanuta noorsootöö laiemad eesmärgid, millele pöörab tähelepanu ka Eesti seadusandlus.
h. Liiga suured rühmad, kellega noortega töötaja peab samaaegselt tegelema, raskendab märkamist, kaasamist, sallivuse suurendamist ja noore tundmaõppimist, et teda talle sobivamate tegevuste juurde suunata, kust täiendavat eduelamust ning sõpru leida.
i. Noorsootöö eesmärke arvestades peaks noorsootöö rahastamise põhimõtted (sh huvihariduse- ja huvitegevuse lisarahastus) tagama, et kõigil noortel oleks võimalus osaleda mõnes oma huvidest ja vajadustest lähtuvas noorsootöö tegevuses. Kõigis piirkondades ja kõigi noorte puhul ei ole see võimalus tagatud kas lähtuvalt KOV-ide suhtumisest noorsootöösse, KOV-ide noorsootöö rahastamise põhimõtetest, vanemate ja noorte teadmatusest või julgusest osalust soodustavat tuge paluda või siis ka noorsootöö eri tegevuste ja pakkujate omavahelisest konkureerimisest.
j. Noorsootöös, sh avatud noorsootöös, huvihariduses ja -tegevuses pakuvad mitmed spetsialistid erinevaid lühi- ja pikaajalisi tegevusi. 7–12-aastased, 13–17-aastased ja 18–26-aastased noored vajavad erinevaid lähenemisviise ja tegevusi. Ka vanuserühmade sees on mitmekesisus oluline, et kõik noored leiaksid endale sobiva tegevuse, arvestades sealhulgas ajalise koormuse, süvitsimineku, vastutuse ja iseseisva koordineerimise võimalustega. Kõik noored ei ole rahul tegevuste mitmekesisusega. Vanemate vanuserühmade noored tunnetavad, et tegevused ei arvesta ei nende huvide ega võimalustega, nooremate noortega koos tegutsedes on müratase liiga kõrge, noorte arvamust ei küsita või sellega ei arvestata ning neil on piiratud võimalused ennast proovile panna ja tõestada. Tuntakse vajadust tööellu siirdumist toetavate teemade kajastamise järele, nt karjääri planeerimine, eelarvestamine ja investeerimine. Analüüsile tuginedes on noorsootöös alakasutatud näiteks vanemate noorte kaasamist noorematele noortele suunatud tegevuste korraldamisse (nt mentori või kaasgrupijuhina) ja vabatahtlikku tegevust, mis võimaldaks noorele vastutusvõimalust anda. Vähe on kasutatud ka noorsootöö võimalusi noore toetamisel, kui noor ühest kooliastmest või koolist järgmisse siirdub, millega kaasneb muuhulgas uute sotsiaalsete suhete loomine.
k. Uuring viitab ohule, et noorsootöö võimaluste mitmekesisus tegevuste pakkujate ja keskkondade osas väheneb, eriti huvitegevuse puhul. Mõningates piirkondades keskendutakse üha enam üldhariduskooli juures toimuvale huvitegevusele ja huvitegevuste sinna koondamisele. Ka mõned lapsevanemad eelistavad logistikast tulenevalt koolis toimuvaid huvitegevusi. COVID-19-st tulenevalt soovitavad üldhariduskoolid vältida koolimajast väljaspool toimuvates tegevustes osalemist. Noortevaldkonna arengukava eelnõus on KOV-ide noorsootöö teenustaseme mõõtmise süsteemist ja huvitegevuses osalejate andmete puudulikkusest tulenevalt huvitegevuse üks indikaator just koolide

huvitegevuses osalevate noorte osakaalu jälgimine. Strateegilistes dokumentides ja varasemates uuringutes tuuakse välja vajadus formaal- ja mitteformaalõppe tihedamaks lõimimiseks. Huvitegevuse koondumine üldhariduskoolidesse võib vähendada noorte iseseisvuse toetamist (iseseisev liikumine huvitegevusse), keskkonnavahetusest tulenevate rollide muutumise võimalust ja koolitrotsiga noorte või kooliga mitte seotud noorte võimalusi noorsootöös osaleda. Lisaks näitab uuring, et koolis toimuvate huvitegevuste puhul tekib suurem oht, et piirdutakse vaid nende huvitegevustega, mida suudab läbi viia kooli enda personal.

3. Sõltuvalt piirkonnast, koolist, vanemate toetusest, noore aktiivsusest jmt ei pruugi noored erinevatest noorsootöö võimalustest teadlikud olla. Erinevate huvitegevuste, huviharidusasutuste ja noortekeskuste tööpõhimõtted, tegevuste ülesehitus jms võivad olla erinevad, kuid sageli ei tooda neid eripärasid tegevusi tutvustades (nt kodulehel, Facebookis jne) välja, mis raskendab noorte jõudmist nende tegevusteni, tekitades sh võimaliku eelarvamuse, et tegevused on kõikjal ühetaolised, nagu on eelnevalt kogetud või kuuldud.
4. Noore toetamine eeldab tõrjutuse märkamist, noorega kontakti loomist ja nähtule reageerimist.
    a. Sekkumine eeldab märkamist ning nii noorte kui ka noortega töötajate oskust ja julgust sekkuda. Mida varem märgata, seda paremini saab tõrjutust ennetada ja vähendada, et probleemid ei kuhjuks. Mida aeg edasi, seda keerulisem on juba süvenenud tõrjutusega tegeleda ja noori kaasata. Selleks on vajalik kõigi noortega töötajate, sh lapsevanemate, üldhariduskoolide ja üldhariduskoolide tugipersonali koostöö. Seda enam, et noor võib eri keskkondades erinevalt käituda.
    b. Kontakti loomine eeldab, et noorsootöötaja on empaatiline, mõistab noorte erisusi ja toetab noori nende arvamustest ja tõekspidamistest lähtudes.
    c. Oluline on pere tugi tõrjutuse ja probleemide märkamisel ning neile reageerimisel.
    d. Oluline on, et noored oleksid teadlikud nii anonüümsetest kui ka personaalsetest võimalustest tuge saada.
    e. Märkamisele ja reageerimisele aitab kaasa märkamist ja sekkumist toetavate tegevuste ning kaasamise süsteemsus. Sellele pööravad tähelepanu ka nt kiusamist ennetavad programmid, mis ei ole üldhariduskoolidega mitteseotud noorsootöötajatele kättesaadavad.
5. Tõrjutust ja kiusamist põhjustab sageli noorte teadmatus ja oskamatus neist erinevate noortega käituda ja märgatavale reageerida.
    a. Kõige vähem kaaslastepoolset mõistmist leiavad erivajadused, käitumishäired ja psüühilised iseärasused. Tõrjumist ajendab pigem käitumine kui välimus või majanduslik taust.
    b. Mida mitmekesisem (vanuseliselt, keeleliselt, õppeedukuse või perekondliku tausta poolest) on tegevustes osalevate noorte hulk, seda kaasavam, avatum ja erinevatele noortele sobivam on vaadeldav noorsootöö tegevus.
    c. Negatiivne mõju on ühiskonnas nähtul ning pere ja teiste lähedaste suhtumisel (eeskujud ja hoiakud).
6. Noortel, ka noorsootöös aktiivselt osalevatel noortel, ei ole sageli häid usaldusväärseid sõpru, kellega oma mõtteid ja muresid jagada. Sõprade vähesusel on negatiivne mõju ka noorsootöös osalemisele.
7. Noored, kes on harjunud kaasa rääkima ja kaasuma, teevad seda siis, kui teema on nende jaoks oluline. Üldjuhul aga ei anta noortele palju neile sobivaid võimalusi oma arvamuste kujundamiseks ja avaldamiseks ning lahenduskäikude pakkumiseks, mistõttu ei osata hiljem suurema tõenäosusega ei oma arvamust kujundada ega teistest erineda. Noortel pole piisavalt võimalust võtta vastutust, eksida, oma vigadest õppida ja areneda, kuna palju otsuseid tehakse nende eest ära. Noorsootöö eesmärkide täitmiseks ja noorte paremaks toetamiseks (sh noorte noorsootöö tegevustesse kaasamiseks ja märkamise hoobade laiendamiseks) on oluline noorte arvamuste kuulamine, sisuline kaasamine tegevustesse ja noortele reaalse otsustusvõimaluse andmine. Vastutuse andmise juures on aga

oluline ka noore toetamine, motiveerimine ja julgustamine, et ei tekiks lõplikku pettumust, mille tõttu loobutakse mõnes tegevuses osalemisest.

8. Tõrjutuse äratundmist ja vähendamist ning noorte kaasatuse suurendamist takistavad vähene märkamine, oskus ja julgus sekkuda, ühiskonna üldine valmisolek ja meelsus, inimressursi puudumine valdkonnas, noorsootöösse suhtumine ja selle tunnustamine ning noortega töötajate vähene koostöö. Kui ühiskond ei väärtusta noorsootöös ja noorsootöötajate tehtavat (mittepiisav väärtustamine avaldub nt valdkonna rahastamises, noorsootöötajate palkades, väheses toetamises ja noorsootöö tegevuste olulisuse õigustamise vajaduses), võib ka noorsootöötajate endi suhtumine ja motivatsioon kannatada – tõuseb noorsootöötajate läbipõlemise risk, suureneb tööjõu voolavus ning langeb noorsootöö kvaliteet. Lisaks näitab uuring, et ühest usaldusisikust ja tema panusest on vähe, et noort aidata – vajalik on laialdasem märkamine ja toetamine, sh pere, sõprade ja kogukonna panus. Ka kool ja noorsootöö on olulised. Ka neil on perekonna oskuste-võimaluste puudujääkide leevendamise ning pinnalpüsimist toetava lisahoova roll. Kui pere koolis ja noorsootöös tehtavat heaks ei kiida ega utsita noort osalema, on noori keerulisem toetada.
9. Noorsootöötajate pädevuste tõstmine praktilist osa sisaldavate koolituste, mentorluse ja teistega kogemuste vahetamise võimalusega toetab noorsootöötajate oskusi tõrjutust märgata ja ennetada ning noorte (sh erivajadustega noorte) kaasatust suurendada. Osaliselt tunnevad noortega töötajad veel ebakindlust erivajadustega noortega tegelemisel, kuid mida rohkem on kogemust, seda rohkem julgetakse ja osatakse ka seda teha. Seega on nimetatud tegevuste kõrval oluline pöörata noorsootöötajate tähelepanu sellele, et uutest teadmistest ja oskustest hoolimata on alati oluline lähtuda konkreetsest noorest.
10. Puudus on noorsootöötajaid toetavast tugipersonalist, ligipääs tõrjutuse ennetamise ning kaasatuse suurendamise teemat käsitlevatele koolitustele ja programmidele on noorsootöötajatele piiratud. Tugipersonal saab olla väärtuslik lüli erinevate noortega töötajate vahel, aidata noort noorsootöösse jõudmisel ning noorsootöö abil probleemide leevendamisel. Sageli noored ei tea, millega tugipersonal täpsemalt tegeleb, mis probleemidega võib nende poole pöörduda, ja puudub usaldus tugispetsialistide vastu. Julgust mõtteid jagada ja abi küsida mõjutab ka noore varasem kokkupuude tugipersonaliga ning lapsevanemate ja ühiskonna suhtumine abi küsimisse ning tugispetsialistidesse üldiselt.
11. COVID-19 on noorsootöö võimalusi tõrjutust märgata-ennetada ja noori kaasata nii suurendanud kui ka vähendanud. Ühelt poolt on tekkinud või võetud kasutusse varasemast rohkem digilahendusi, kuid uuringu kohaselt on need ahvatlevad pigem lühiajaliselt ja olukorras, kus noored ei pea kogu aeg ja kõike digitaalselt tegema. Tänu täiendavate vahendite kasutuselevõtule on jõutud ka uute noorteni ning suuremat anonüümsust soovivate noorteni. Samas on mitmed noored silmapiirilt kadunud, kuna uued vormid neile ei sobi. Ühtlasi leidsid noortega töötajad, et füüsilise kontakti vähenemisest tulenevalt on vähenenud ka võimalused probleemide juhuslikuks märkamiseks ja neile reageerimiseks. Uuring näitab, et COVID-19 mõju noorte osalusele võib olla pikaaegsem. Teisalt on noorsootöötajate digivalmidus kasvanud, mis loob hea aluse noorsootöö arendamiseks digilahenduste abil. Küll aga ei ole erinevate organisatsioonide tehniline valmisolek ja võimekus samal tasemel. Kolmandaks on noorsootöötajad avatumad digikohtumistele ja -koolitustele, mis hea korralduse ja pühendumise korral mitmekesistab enesetäiendamise võimalusi nende jaoks, kes asuvad koolituste tavalistest toimumiskohtadest kaugel või ei saa endale lubada pikka töölt eemalolekut.

5.2 Soovitused

1. **Noortega seotud valdkondi (eelkõige haridus, noorsootöö) arendades pöörata tähelepanu sellele, et eri valdkondade keskmes on sama noor ning tõrjutus avaldub sageli erinevate tegurite koosmõjus.** Erinevad valdkonnad ja institutsioonid peavad tegema koostööd tõrjutuse märkamiseks, vähendamiseks ja ennetamiseks ning sotsiaalse kaasatuse suurendamiseks. Tuleb vältida olukordi, kus noorsootöö tegevused või organisatsioonid koostöö asemel konkureerima hakkavad. Peab leidma võimalusi, et noortele ei saaks ühest kooliastmest teise liikudes osaks liiga palju muutusi korraga, mis võib tuua kaasa suurendatud tõrjutuse riski. Arvestada, et mida vanemad on noored, seda rohkem osalevad nad praeguses mõistes noorsootööst väljapoole jäävates tegevustes (nt spordiklubid), kus peitub samuti suur potentsiaal tõrjutust märgata, vähendada ja ennetada.
2. **Tõsta noorte, noortega töötajate ja ühiskonna teadlikkust noorsootöö olulisusest ja võimalustest.** Strateegilistes dokumentides tuleb jätkuvalt välja tuua, miks on mingi tegevus või põhimõte oluline. Teavitada kogukonda, tegevuse sihtrühma ja sihtrühmaga kokku puutuvaid osapooli tehtavast ja tehtu väärtustest. Tegevusi tutvustades pöörata tähelepanu sellele, mis kasu saab noor tegevuses osalemisest, mis võimalused tal on ja mis oskused või pädevused sellega seoses kujunevad ning kus neid hiljem kasutada saab. See tõstab ka noorte motivatsiooni noorsootöös osaleda ja lihtsustab sobivate tegevuste ning vormide leidmist. Lisaks aitab see kaasa noorsootöötajate enesehinnangu ja motivatsiooni tõstmisele, et oma tööd väärtustataks.
3. **Toetada nii riiklikul kui ka kohalikul tasandil formaal- ja mitteformaalõppe koostööd.** Luua võimalused kogemuste vahetamiseks ja noorte toetamiseks koostöös (nt külalistunnid, oskuste arendamine noorsootöös kasutatavate meetoditega, probleemide lahendamine rollimängu formaadis), tekitada ligipääs oskuste ja kasutatavate meetodite mitmekesistamist toetavatele koolitustele ning programmidele, vaadata üle strateegilistes dokumentides ja poliitilistes eesmärkides kajastatud koostööd takistavad indikaatorid. Koostöö puhul arvestada, et piirkonnad, olukorrad, vajadused, spetsialistid ja noored on erinevad; ühes kohas ja olukorras toimiv meetod ei pruugi teises (sama hästi) toimida (nt mobiilne noorsootöö).
4. **Toetada riiklikul ja kohalikul tasandil noorsootöötajate ja teiste noortega töötajate omavahelist koostööd.**
5. **Tõsta kõigi noortega töötajate oskusi ja valmidust tõrjutust märgata ning ennetada, tõrjutusele adekvaatselt reageerida ja erinevaid noori tegevustesse kaasata.** Ühised koolitused üldhariduskoolide õpetajatele, avatud noortekeskuste töötajatele ning huvihariduse ja -tegevuse läbiviijatele võivad aidata kaasa kogemuste vahetamisele, noortest lähtumise enamale tähtsustamisele ja seeläbi ka tõrjutuse märkamisele, vähendamisele ja ennetamisele ning noorte sotsiaalse kaasatuse suurendamisele. Noorsootöötajate hirmu teistest erinevate või keerulisemate noortega töötada võivad vähendada ka mentorlus, töövarjuks olemine, digi- ja telefoninõustamise võimalus. Kuna mitmed huvihariduse ja -tegevuse läbiviijad ei pea ennast noorsootöötajaks, tuleks nende oskuste tõstmiseks koolitusi korraldades pöörata eriti suurt tähelepanu sellele, et sihtrühm koolitust endale oluliseks peaks.
6. **Tõsta noorte oskusi tõrjutust märgata ja ennetada ning üksteist tegevustesse kaasata.**
    a. Sotsiaalsete ja emotsionaalsete oskuste arendamine on ka pere ja alushariduse pakkujate eesmärk. Teadlikkust parandavad ja hoiakuid kujundavad tegevused ning näited võiks läbivalt võtta oma töö ja tegevuste osaks, et võimalikult loomulikult vastavaid oskusi tõsta.
    b. Tõsta noorte teadlikkust erisustest, nende põhjustest ja diskrimineerimisest, et osataks erisusi paremini arvestada ja tolereerida (nt ühistegevused, noortele eeskujuks olevad inimesed jagavad oma kogemusi). Sallivuse suurendamiseks ja üksteisega arvestamise õpetamiseks tegevusi välja töötades ja ellu viies tuleb vältida sildistamist mingite tunnuste alusel, kuna noored ise ei pruugi neid tajuda ja see võib kaasamise keerulisemaks muuta.

c. Leida võimalusi, kuidas kaasata erineva tausta, vanuse ja erisustega noori nii üheskoos kui ka eraldi, arvestades nende vajadusi ja valmidust. See suurendaks ühelt poolt huvi tegevustes osalemise vastu ja teisalt toetaks erisuste tundmaõppimist, nendega arvestamist ja koos tegutsemist.
d. Juurutada noortes ja noortega töötajates arusaama, et noortele on õppimisprotsessi puhul oluline turvalisus, katsetamisvõimalused ja et oleks lubatud eksida. Noor peab teadma, et eksimine õppimisprotsessi oluline osa.

7. **Tõsta kõigi ühiskonnaliikmete oskust märgata ja ennetada tõrjutust ning kaasata noori.**
    a. Leida formaal- ja mitteformaalõppe tegevustega seoses võimalusi kogukonna kaasamiseks ja harimiseks, sh eeskujudega.
    b. Pöörata formaal- ja mitteformaalõppes suuremat tähelepanu lapsevanemaks saamise oskustele, et tänased noored oleksid tulevikus teadlikumad lapsevanemad ja ühiskonnaliikmed.
8. **Tõsta tugipersonali (nt psühholoogide ja sotsiaalpedagoogide) kättesaadavust ja nende töö kvaliteeti.**
    a. Parandada noortega töötajate, noorte ja lapsevanemate teadlikkust tugipersonali rollist ja täiendava toe võimalustest.
    b. Leida võimalusi, et tugipersonal puutuks igapäevaselt noortega kokku, nt vahetundide, tundide ja ürituste ajal, et kiiremini probleeme märgata ning tekitada noortes valmidust mõtteid jagada ja abi paluda.
    c. Leida võimalusi, et tugipersonal oleks kättesaadav ka noorsootöötajatele. Näiteks noorsootöö tegevustes osaledes on võimalik pöörata noorsootöötajate tähelepanu tõrjutuse märkamisele, ennetamisele ja olukordade lahendamise võimalustele; noorsootöötajaid saab toetada ka nõustades, vastates nende konkreetsetele küsimustele.
    d. Vastavate töötajate puuduse korral tõsta noorsootöötajate baasoskusi noorte probleeme (sh vaimseid ja käitumuslikke) märgata ning noori toetada. Lisaks pakkuda noorsootöötajatele mentorite tuge ning toetada nende omavahelist võrgustumist ja kogemuste vahetamist.
    e. Tõsta noortega töötajate ja tugipersonali võimekust erinevaid teemasid hõlmava esmanõustamise osas ja noore toetamisel, juhul kui noorel on mõistlikum vastava ala spetsialisti poole pöörduda.
    f. Leida võimalusi tugipersonali arendamiseks kutse-eetika järgimise osas, et noored ja noortega töötajad julgeksid nendega oma muresid jagada ja probleemide korral nende poole pöörduda.
9. **Toetada riiklikul ja kohalikul tasandil noorsootöö mitmekesistamist ja noortest lähtumist noorsootöö tegevustes**, et kõik noored leiaksid endale sobiva tegevuse, sh üldhariduskooli lõpetanud ja täisealised noored, kellel on praegu vähem võimalusi. See tähendab nii avatud noorsootöö, huvihariduse ja -tegevuse kui ka teiste noorsootöö tegevuste jätkuvat arendamist ning toetamist, kuna need pakuvad erinevaid vorme, meetodeid ja huvialasid, kusjuures noorsootöötaja ja noore ühised huvid (nt huviala) toetavad noorega kontakti loomist, et tõrjutust märgata ja vähendada ning sotsiaalset kaasatust suurendada. Noorest lähtumine eeldab muuhulgas, et noorsootöö tegevusi, sealhulgas huvitegevust ei koondataks ainult üldhariduskoolidesse. Lisaks on vajalik, et noorsootöö võimalusi tutvustataks senisest süsteemsemalt, muude seas teeksid seda erinevad noortega töötajad, et noored (sh kasinamate võimalustega peredest) oleksid teadlikud olemasolevatest võimalustest, nende eeldatavast mõjust ja sellest, et neil on võimalik nendes tegevustes osaleda. Noortest lähtumine eeldab ka huvikoolide toetamist, et tulla välja olukorrast, kus ollakse orienteeritud vaid andekatele.
10. **Leida võimalusi noorsootöötajate digivalmiduse kasutamiseks, millele on soodustavalt mõjunud COVID-19,** nii noorsootöö mitmekesistamisel ja arendamisel, sh noorte (oskuste) kaasamisel, kui ka noorsootöötajate koolitamisel.

KOKKUVÕTE

Uuringu eesmärk oli olemasolevate allikate ning noortega töötajate ja noorte intervjuude põhjal paremini aru saada, millised on noorsootöö, täpsemalt avatud noorsootöö, huvihariduse ja huvitegevuse võimalused noorte, eelkõige tõrjutusriskis noorte sotsiaalse kaasatuse suurendamiseks ning kuidas peaks neid võimalusi arendama. Selleks analüüsiti noorsootööga seonduvaid varasemaid uuringuid ja strateegilisi dokumente ning tehti intervjuud noortega töötajate ja noortega. Lisaks küsiti käesoleva uuringu jaoks sisendit uuringus „Noorsootöös osalevate noorte rahulolu noorsootööga 2020“ osalenutelt.

Uuring näitab, et noorte majandusliku, sotsiaalse, poliitilise ja kultuurilise tõrjutuse ning vähese kaasatuse märkamine ja sellele reageerimine kõigi osaliste poolt on võtmeküsimus tõrjutuse vähendamisel. Koolis, avatud noortekeskustes, huviharidust ja -tegevust läbi viivates organisatsioonides ning mobiilsel noorsootööl on väga suur potentsiaal erinevate vormide ja meetoditega turvalist õhkkonda luua ja omavahelises koostöös tõrjutust märgata, noore usaldust võita, muresid kuulata, tõrjutust ja tõsisemaid probleeme ennetada, noori toetada (sh tööellu siirdumisel majandusliku tõrjutuse suurenemise vältimiseks), spetsialistide juurde suunata, probleemsete kampade tekkimist vältida ja lapsevanemaid noorte toetamisse kaasata. Turvalise keskkonna pakkumine on eriti oluline teistest erinevatele ja keerulise taustaga noortele: noorsootöö võimaldab luua selle ühe stabiilse ja turvalise keskkonna, kus noor saab vastavalt oma vajadustele ja võimetele areneda. Samas ei tohi keskenduda vaid keerulise taustaga noortele, sest tõrjutuks võib osutuda iga noor, ükskõik mis põhjusel ja ükskõik mis hetkel.

Noorsootöö potentsiaali ärakasutamine eeldab aga kõigile noortele võrdsete ja nende huvidest lähtuvate noorsootöö tegevustes osalemise võimaluste pakkumist. Lisaks on vajalik noortega töötajate oskus enam märgata ning noorest ja tema vajadustest lähtuda; kohati on noortega töötajate puhul vajalik ka märkamise, reageerimise ja toetamise võimekuse tõstmine. Sealhulgas on oluline nõustamisvõimekus ja teadlikkus, missugust infot ja kuidas seda noore huvides teiste spetsialistidega jagada ilma noore usaldust kaotamata. Seoses COVID-19-ga paistsid enam silma ka digilahenduste kättesaadavus ja digioskused, et noori virtuaalselt toetada ja kaasata. Enamik noortega töötajad leidis, et eriolukord ja COVID-19 laiemalt on vähendanud hoobasid noorteni jõuda ja neid toetada.

Läbivalt selgus, et lisaks noorsootöötajatele võiksid kõik inimesed, nii täiskasvanud kui ka noored, vallata paremini oskust märgata tõrjutust, probleeme ja riske ning osata anda esmanõu. Seda enam, et noored ei kipu omaalgatuslikult tugispetsialistide poole pöörduma, ei pruugi õigeaegselt abivajadust tajuda ega julgeda vastutust võtta. Nimetatu on seda olulisem, et sageli on just kõrvaltvaatajad need, kes saavad probleemidele tähelepanu pöörata ja sekkuda, kuid kõrvaltvaataja rollis olevatel noortel puudub tihtipeale arusaam õigest ja valest käitumisest. Vältida tuleb sildistamist, seda enam, et (olenevalt keskkonnast) noored ise sageli ei taju, et nad võiksid millegi poolest tõrjutud olla.

Tõrjutuse vältimiseks või ületamiseks on märkamise kõrval oluline see, et noor saaks ise valida usaldusisiku, mitte et teda sunnitakse mõne konkreetse inimesega (ilma usaldusväärse suhteta) oma muredest rääkima. Mõne noore puhul võib see olla lapsevanem, teise puhul klassijuhataja, direktor, ringijuhendaja, noortekeskuse juhendaja või tugispetsialist. Kui usalduslik suhe puudub või arvatakse, et pöörduda võib ainult suurte murede korral, jätavad noored oma mured jagamata ja need võivad paisuda nii suureks, et hiljem on noorsootöötajatel ja spetsialistidel keerulisem noori toetada. Usalduslike suhete loomise toetamine on seda olulisem, et paljudel noortel ei ole (palju) sõpru, kellega julgetakse oma muresid jagada, ja mida vanemad on noored, seda suurem on usaldamatus nii noorte kui ka täiskasvanute vastu. Noorega kokku puutuvad spetsialistid peavad omavahel koostööd tegema, kuna neil on noorega erinev kokkupuude ja erinevad võimalused noort toetada ning kaasata.

Uuring näitab, et tõrjutuse märkamiseks, ennetamiseks ja noorte kaasamiseks on esmaoluline noortega töötajate tahe märgata, reageerida ja toetada ning noorest ja tema vajadustest lähtuda. Erinevad koolitused aitavad kaasa noore toetamiseks kasutatava tööriistapagasi suurendamisele, kuid ei ole kindlat tööriista, mis kõigi noorte puhul ja alati toimiks. Seega on kriitilise tähtsusega noortega töötajate hoiakud, sh paindlikkus, avatus ja tahe noort toetada tema taustast või erilisusest olenemata – need ajendavad ka erinevatest allikatest tuge otsima ja teiste spetsialistide või täiskasvanutega koostööd tegema.

Tähelepanu juhtimine noortele, noorsootöö olulisusele, märkamisele, noorte kaasamisele, tõrjutuse ennetamise olulisusele jne aitab mõjutada nt riiklikke ja kohalikke strateegilisi dokumente, et peetaks oluliseks noorsootöö rahastamist, tegevuste läbipaistvust ning et teavitataks süsteemselt, missugust mõju tehtav avaldab. Noorsootööd väärtustades, selle kvaliteeti tõstes ja noortega töötajate ühises koostöös on võimalik ennetada ja vähendada noorte tõrjutust ning suurendada nende sotsiaalset kaasatust.

VIIDATUD KIRJANDUS

Allam, M., Ader, M., Igrioglu, G. (2020). „Youth and covid-19: response, recovery and resilience“. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19).

Anniste, K., Biin, H., Osila, L.. Biin, H., Koppel, K., Aaben, L. (2018). „Lapse õiguste ja vanemluse uuring 2018“. *Uuringu aruanne*. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn.

Araste, L. (2014). „Noorsootöö haridusliku aspekti hindamine ja seos formaalharidusega“. *Noorsootöö tulemuslikkuse hindamine*. *Noorteseire aastaraamat 2013*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 92.

Arnstein, S. R. (1969). „A Ladder Of Citizen Participation“. *Journal of the American Institute of Planners*, 35:4, 216-224. https://doi.org/10.1080/01944366908977225

Banks, S. (1994). „Contemporary Issues In Youth Work: Editorial Introduction. Youth Policy“. *The Journal in Critical Analysis*. Issue 46, 1-4.

Bassanini, A., Booth, A., Brunello, G., De Paola, M., Leuven, E. (2005). „Workplace training in Europe“. *Discussion Paper No*. 1640.

Batueva, V., Pihor, K., Kasearu, K., Trumm, A., Enn, Ü., Turk, P. (2013). “Noored ja sotsiaalne kaasatus”. *Noorteseire aastaraamat 2012*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn.

Baumrind, D. (1971). „Current patterns of parental authority“. *Developmental Psychology*, 4, 1–103. https://doi.org/10.1037/h0030372

Borghans, L., Duckworth, A., Heckman, J., Ter Weel, B. (2008). „The economics and psychology of personality traits“. *Journal of Human Resources*, 43(4), 972– 1059.

Braziene, R., Merkys, G. (2015). „Partipicipation in Labour Market Affects Youth Poverty and Social Exclusion? Comparison of EU Countries“. *Social Sciences* (1392 –0758), 2011, 73/3.

Brodie, E., Cowling, E., Nissen, N., Paine, A. E., Jochum, V., Warburton, D. (2009). „Understanding participation: a literature review“. Pathways through Participation, UK.

Brunello, G., Garibaldi, P., Wasmer, E. (2007). „Education and Training in Europe“., Oxford: Oxford University Press, 143–309.

Bude, H., Lantermann, E.-D. (2006). „Soziale Exklusion und Exklusionsempfinden“. — *Kölner Zeitrichft für Soziologie und Sozialpsychologie*, 58 (2), 233–252.

Butler, R. Muir, K. (2017). „Young people’s education biographies: family relationships, social capital and belonging“. *Journal of Youth Studies*, 20:3, 316-331. https://doi.org/10.1080/13676261.2016.1217318

Böhler, J., Karsten, A., Pitschmann, A. (2020). „Youth work and the corona pandemic in Europe“. *Policy Brief*. RAY-COR. Generation and Educational Science Institute.

Cappo, D. (2002). „Social inclusion initiative. Social inclusion, participation and empowerment“. Address to Australian Council of Social Services National Congress 28-29 November.

Christensen, H., Reynolds, C. F., Cuijpers, P. (2017). „Protecting Youth Mental Health, Protecting Our Future“. *World Psychiatry*, 16(3), 327–328. doi: 10.1002/wps.20437

Eesti Avatud Noortekeskuste Ühenduse kodulehekülg. (2018). „Noortekeskuste hea tava. Abimaterjal noortekeskuste asutamisel, arendamisel, toetamisel ja koostöösse kaasamisel“. Eesti ANK: Põltsamaa.

Eesti Avatud Noortekeskuste Ühenduse kodulehekülg. „Noortekeskuste miinimumstandard 2020“. Eesti ANK: Põltsamaa 2020.

Eesti Noorsootöö Keskuse kodulehekülg (2016). „Nutika noorsootöö kontseptsioon“. Eesti Noorsootöö Keskus Tallinn.

Eesti Noorsootöö Keskuse kodulehekülg. „Avatud noorsootöö“. Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinn 2020.

Eesti Noorsootöö Keskuse kodulehekülg. „Huviharidus ja -tegevus“. Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinn 2019.

Eesti Noorsootöö Keskuse kodulehekülg. „Huvihariduse ja -tegevuse toetus omavalitsustele“. Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinn.

Eesti Noorsootöö Keskuse kodulehekülg. „Noorsootöö“. Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinn 2021.

Eesti Noorsootöö Keskuse kodulehekülg. „Noorsootöötaja kutsestandard“. Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinn 2018.

Eesti Noorsootöö Keskuse kodulehekülg. „Nutivaramu – infot, näiteid ja inspiratsiooni hübriidlahendusteks ja distantstegevusteks noorsootöös“. Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinn.

Ekholm, D., Lindström Sol, S. (2020). „Mobilising non-participant youth: using sport and culture in local government policy to target social exclusion“. *International Journal of Cultural Policy.* 26:4, pp 510-52. https://doi.org/10.1080/10286632.2019.1595607

Enn, Ü. (2013). “Noorsootöö roll noorte sotsiaalsew kaasatuse suurendamisel“. *Noored ja sotsiaalne kaasatus. Noorteseire aastaraamat 2012*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 95.

Erasmus+ ja Euroopa solidaarsuskorpuse agentuuri koduleht. Võtmepädevused.

Espenberg. K., Kiisel, M., Saarsen, K., Jaanits, J., Rajaveer., L. Nõmmela, K., Aksen, M. (2018). „19–26-aastaste noorte noorsootöös osalemise motivatsioon“. Uuringu lõpparuanne. Tartu: Tartu Ülikool.

Euroopa Komisjoni Valge Raamat. (2001). „Uus hoog Euroopa noortele“. COM 681, Brüssel.

Euroopa Liidu Teataja. (2018). „Euroopa Liidu Nõukogu ja nõukogus kokku tulnud liikmesriikide valitsuste esindajate resolutsioon noortevaldkonnas tehtava Euroopa koostöö raamistiku kohta: Euroopa Liidu noortestrateegia 2019-2027“.

Euroopa Noorteinfo ja Nõustamise Agentuur (2018). „Euroopa noorteinfo harta“.

Farthing, R. (2012). „Why Youth Participation? Some Justifications and Critiques of Youth Participation Using New Labour’s Youth Policies as a Case Study“. *Youth & Policy*, No. 109.

Haridus- ja Teadusministeerium (2020). Haridus- ja Teadusministeeriumi 2019. aasta tulemusaruanne. Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu.

Haridus- ja Teadusministeeriumi kodulehekülg. „Haridus- ja noorteprogramm 2021-2024”. Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu.

Haridus- ja Teadusministeeriumi kodulehekülg. „Eesti elukestva õppe strateegia 2020“. Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu 2014.

Haridus- ja Teadusministeeriumi kodulehekülg. „Eesti haridusvaldkonna arengukava 2021-2035“. Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu.

Haridus- ja Teadusministeeriumi kodulehekülg. „Euroopa noortevaldkonna uuendatud koostööraamistik 2010-2018“. Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu.

Haridus- ja Teadusministeeriumi kodulehekülg. „Koroonaviiruse levik ja haridusvaldkond: soovitused ja korduma kippuvad küsimused“. Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu 2021.

Haridussilm kodulehekülg. „Huvihariduse valdkondlik raport“. Haridussilm: Tartu 2019.

Haridussilm kodulehekülg. „Huvihariduse õppekavad“. Haridussilm: Tartu 2019.

Haridussilm kodulehekülg. „Huvikoolide pedagoogid“. Haridussilm: Tartu 2019.

Haridussilm kodulehekülg. „Huvikoolides õppivad isikud“. Haridussilm: Tartu 2019.

Hart, R. (1992). „Children’s Participation: From tokenism to citizenship“. UNICEF. International Child Development Centre, Florence.

Helemäe, J. (2018). „Sotsiaalne tõrjutus noortevaldkonna kontekstis“. *RASI toimetised nr 1*. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Innove kodulehekülg. „2019. aasta üldhariduskoolide rahulolu ja koolikeskkonna küsitluste tagasiside“. Tallinn 2019.

International association for public participation kodulehekülg. „Core Values, Ethics, Spectrum – The 3 Pillars of Public Participation“.

Jans, M., De Backer, K. (2001). „*Youth (Work) and Social Participation. Elements for a Practical Theory“*. Flemish Youth Council – JeP, Brüssel.

Kann, L., O’Malley Olsen E., McMAnus Tim., Kinchen, S., Chyen, D., Harris, W.A., Wechsler, H. (2011). „Sexual Identity, Sex of Sexual Contacts, and Health-Risk Behaviors Among Students in Grades 9-12: Youth Risk Behavior Surveillance“. Atlanta, GA: U.S. Department of Health and Human Services.

Kasearu, K., Trumm, A. (2013). „Mittetöötavate ja mitteõppivate noorte sotsiaalne tõrjutus?“ Noored ja sotsiaalne kaasatus. Noorteseire aastaraamat 2012. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 40.

Kasearu, K., Trumm, A. (2013). „Noorte tõrjutus, väärtused ja rahulolu eluga“. *Noored ja sotsiaalne kaasatus. Noorteseire aastaraamat 2012*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 68.

Khan, S., Combaz, E., McAslan, E. (2015). „Causes and forms of social exclusion“. *Topic Guide*.

Kivimäe, A., Žuravljova, M. (2020). „Kui palju mõjutas eriolukord noorsootööd avatud noortekeskustes?“ *MIHUS nr 31.*

Kriis koduleheküIg. „Koroonaviirus, tervis“. Valitsuse kommunikatsioonibüroo 2021.

Kronauer, M. (1998). „Social Exclusion and “Underclass”: New Concepts for the Analysis of Poverty.“ — H.-J. Andreß (toim). *Empirical Poverty Research in a Comparative Perspective*, 51–75. Aldershot, Ashgate.

Kutsar, D. Kasearu, K. (2017). „Do children like school – Crowding in or out? International comparison of children's perspectives“. *Children and Youth Services Review*; 140-148.

Kutsar, D., Raid, K. (2019). „Laste subjektiivne heaolu kohalikus ja rahvusvahelises vaates“. Statistikaamet, Tallinn.

Kutsar,D., Nahkur,O., Murakas, R. (2020). „Children’s Worlds National Report“. Tartu Ülikool.

Käger, M., Kaldur, K., Vollmer, M., Talur, P., Krenjova, J., Hänni, L. (2016). „Infotehnoloogiliste võimaluste rakendamine noorsootöös“. *Uuringu aruanne*. Tartu.

Käger, M., Kivistik, K., Tatar, M. (2017). „Noorsootöötajate koolitusvajaduse uuring“. *Aruanne*. Balti Uuringute Instituut.

Käger, M., Õunapuu, T., Kivistik, K., Tambur, M., Kaldur, K. (2020). „Noortegarantii tugisüsteemi rakendamise mõju ja tulemuslikkuse analüüs“. Balti Uuringute Instituut: Tartu.

Lessof, C., Jowell, R. (2000). „Measuring Social Exclusion“. Centre for Research into Elections and Social Trends. *Working Paper Number 84*. Centre for Research into Elections and Social Trends: University of Oxford.

Levitas, R., Pantazis, C., Fahmy, E., Gordon, D., Lloyd, E., Patsios, D. (2007). „The Multidimensional Analysis of Social Exclusion: A research report for the social exclusion task force“. Social Policy Towsend Centre: University of Bristol.

Liiva, S. (2020). „Koroonakriisi keerises: kiiresti muutuvas ja kaootilises keskkonnas tuli mõtestatud noorsootöö nimel ühiselt pingutada.“ *MIHUS nr 31.*

MacDonald, R. (1998). „Youth, Transitions and Social Exclusion: Some Issues for Youth Research in the UK“. *Journal of Youth Studies*. https://doi.org/10.1080/13676261.1998.10593004

Marchant, A., Hawton, K., Stewart A,. Hawton, K., Stewart, A., Montgomery, P., Singaravelu, V., Lloyd, K. Purdy, N., Daine, K., John, A. (2017?). „A systematic review of the relationship between internet use, self-harm and suicidal behaviour in young people: The goog, the bad and the unknown“. PLoS ONE, 12(8), 1–26. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0181722

Markina, A. (2020). “Seadusega pahuksis noorte kaasamine ja taasühiskonnastamine.” *Noorte elu avamata küljed. Noorteseire aastaraamat 2019-2020*, Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinna Ülikool, lk 144-152.

Mathieson, J., Popay, J., Enoch, E., Escorel, S., Hernandez, M., Johnston, H. (2008). „Social Exclusion: Meaning, Measurement and Experience and Links to Health Inequalities: A Review of Literature, background paper no. 1.Social Exclusion: Meaning, Measurement and Experience and Links to Health Inequalities: A Review of Literature, background paper no. 1“. WHO Social Exclusion Knowledge Network.

Mayer S. (1997). „What money can’t buy: Family income and children’s life chances“. Cambridge, MA: Harvard University Press.

McPherson, C. (2020). „It’s just so much better than school’: the redemptive qualities of further education and youth work for working-class young people in Edinburgh, Scotland“. *Journal of Youth Studies*, 23:3, pp 307-322. https://doi.org/10.1080/13676261.2019.1599103

Mihai, M., Burciu, A. (2015). „NEET and Youth Exclusion“. *The Romanian Economic Journal*, 56.

Murakas, R., Beilmann, M., Lillemäe, E. Linno, M. (2018). „Noorsootöös osalevate noorte rahulolu noorsootööga“. *Uuringu lõppraport*. Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut.

Murakas, R., Soo, K., Otstavel, S. (2019). „Laste subjektiivne heaolu kohalikus ja rahvusvahelises vaates.“ Eesti Statistika.

Newman K, Harrison L, Dashiff C, Davies S. (2008). „Relationships between parenting styles and risk behaviors in adolescent health: an integrative literature review“. *Rev Latino-am Enfermagem janeiro-fevereiro*; 16(1):142-50. http://dx.doi.org/10.1590/S0104-11692008000100022

OECD (2019). „PISA 2018 Results: Where All Students Can Succeed (Volume II). Where all Students Can Succeed“. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/b5fd1b8f-en

Oja, L., Piksööt, J., Aasvee, K., Haav, A., Kasvandik, L., Kukk, M., Kukke, K., Rahno, J., Saapar, M., Vorobjov, S. (2019). „Eesti kooliõpilaste tervisekäitumine“. *2017/2018. õppeaasta uuringu raport*. Tervise Arengu Instituut: Tallinn.

Oross, D. (2015). „How do Participatory Models Influence Youth Participation?“ A Case Study from Hungary. *Romanian Journal of Political Science*.

Paabort, H. (2020). „Eesti noortekeskuste hetkeseisu kaardistus 2020. Osa 2.“ Eesti Avatud Noortekeskuste Ühendus: Põltsamaa.

Paabort, H., Kõiv, K. (2021). „Noorte Tugila hetkeseis ja märkamised õppimise ja tööga hõivamata noorte toetamise arengute osas COVID pandeemia olukorras“. Eesti Avatud Noortekeskuste Ühendus: Tallinn 2021.

Paabort, H., Liiskmann, M., Kõiv, K., Mets, C. (2020). „Eesti noortekeskuste hetkeseisu kaardistus 2020“. Eesti Avatud Noortekeskuste Ühendus: Põltsamaa.

Paabort, H., Tõnisson, M., Uslov, I., Lulla, A. (2016). „Uued lõiked noorsootöös. Noortekeskuste abimees oma töö paremaks korraldamiseks “Riskilaste toetusprogrammi rakendamine läbi noortekeskuste” näitel“. Eesti Avatud Noortekeskuste Ühendus: Põltsamaa.

Paolini, G. „Youth Social Exclusion and Lessons from Youth Work“. Evidence from literature and surveys, Report produced by the Education, Audiovisual and Culture Executive Agency (EACEA).

Pedak, K. “Erivajadus ja sellega seotud mõisted”. *Õppematerjal erikehakultuuri õppeaines*. Tallinna Ülikool.

Peterson, L. (2014). „Noortevaldkond kui noortele hääle andja“. *Noorsootöö tulemuslikkuse hindamine. Noorteseire aastaraamat 2013.* SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 56.

Piachaud, D., Bennett, F., Nazroo, J., Popay, J. (2009). „Social Inclusion and Social Mobility Task Group Report“. London: Marmot Review.

Pihor, K. (2013). „Järeldused ja soovitused“. *Noored ja sotsiaalne kaasatus. Noorteseire aastaraamat 2012*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 110.

Rannala, I.-E. (2014). „Dialoogi olulisusest töös riskikäitumisega noortega. Alaealiste komisjonide näitel“. *Doktoritöö.* Tallinn: Tallinna Ülikooli Sotsiaaltöö Instituut.

Reinhold, M. (2016). „Täiskasvanute osalus elukestvas õppes“. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium: Tartu.

Reiska, E. (2018). „Noorte sotsiaalne tõrjutus“. *Rasi toimetised nr 3.* Tallinn: Tallinna Ülikool.

Riigi Teataja. (1993). „Kohaliku omavalitsuse korralduse seadus.“

Riigi Teataja. (2006). „Huvikooli seadus“.

Riigi Teataja. (2007). „Huviharidusstandard”.

Riigi Teataja. (2010). „Noorsootöö seadus”.

Riigi Teataja. (2011). „Põhikooli riiklik õppekava“.

Riigi Teataja. (2017). „Noorsootöö seaduse, erakooliseaduse ja huvikooli seaduse muutmise seadus“.

Ritchie, D., Ord, J. (2017). „The experience of open access youth work: the voice of young people“. *Journal of Youth Studies*, 20/3. DOI: 10.1080/13676261.2016.1212162

Rätsepp, R. (2015). „Laps vajab toetavaid ja nõudlikke vanemaid“. Tervise Arengu Instituut: Tarkvanem.ee kodulehekülg, 2015.

Shier, H. (2001). „Pathways to Participation: Opening, Opportunities and Obligations“. *Children & Society*. Volume 15. 2, pp 107-117. DOI: 10.1002/chi.617

Silver, H. (2006). „Social exclusion“. In Encyclopedia of Sociology. Oxford: Blackwell. https://doi.org/10.1002/9781405165518.wbeoss150

Silver, H., Miller, S. M. (2003). „Social exclusion: The European approach to social disadvantage“. *Indicators, vol 2, no. 2,* 1–17.

Sisask, M., Streimann, K. (2021). “Noorte vaimne tervis”. *Noorte elu avamata küljed. Noorteseire aastaraamat 2019-2021.* Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinna Ülikool.

Social Exclusion Unit. (2014). „The drivers of social exclusion“. A review of the literature for the Social Exclusion Unit in the Breaking the Cycle series. Summary. Office of the Deputy Prime Minister. Great Britain.

Statistikaameti kodulehekülg. „Statistika andmebaas“. Statistikaamet: Tallinn.

Statistikaameti kodulehekülg. „Tööpoliitika näitajad“. Statistikaamet: Tallinn.

Tallinna linna kodulehekülg. „Sotsiaalsete oskuste programm “Vaade tulevikku”“. Tallinn 2019.

Tallinna Spordi- ja Noorsooameti kodulehekülg. (2015). „Tallinna noorsootöötajate arvamusuuring 2015“. Tallinna Spordi- ja Noorsooamet: Tallinn.

Taru, M. (2014). „Noorsootöö kui noorte tõrjutuse ennetaja ja tööhõive toetaja rolli hindamine“. *Noorsootöö tulemuslikkuse hindamine*. *Noorteseire aastaraamat 2013*. SA Poliitikauuringute Keskus Praxis: Tallinn, lk 73

Tatar, M., Käger, M., Kivistik, K., Vollmer, M., Pertsjonok, N. (2017). „Tegevuse „Minu esimene töökoht“ vahehindamine“. Balti Uuringute Instituut:. Tartu.

Telpt, E. Servinski, M., Kivilaid, M., Tischler, G. (2018). „Eesti piirkondlik areng: Noored Eestis.“. Tallinn: Statistikaamet.

Telpt, E., Servinski, M., Kivilaid, M., Tischler, G. (2019). „Noored Eestis“. Statistikaamet: Tallinn.

Tire, G., Puksand, H., Lepmann, T., Henno, I., Lindemann, K., Täht, K., Lorenz, B., Silm, G. (2019). „Eesti 15-aastaste õpilaste teadmised ja oskused funktsionaalses lugemises, matemaatikas ja loodusteadustes“. *Pisa 2018 Eesti tulemused*. SA Innove: Tallinn 2019.

Valk, A. (2016). „Madala haridustasemega noored“. Tartu: Haridus- ja Teadusministeeriumi aasta-analüüs: Tartu.

World Bank kodulehekülg. (2013). „Inclusion Matters: The Foundation for Shared Prosperity“. Washington, DC. doi:10.1596/978-1-4648-0010-8.

Youth for Exchange and Understanding kodulehekülg. „Towards a more inclusive society: what youth organizations can do”. *Policy Paper*.

LISAD

Lisa 1. Intervjueeritute taust

Noorte intervjuud

Intervjuu aeg	Intervjuu koht/ viis	Piirkond	Vanus	Sugu	keel	Kust kaudu noorega kontakt saadi
11.11.2020	kohapeal	Tartumaa	16	N	eesti	X Noortekodu
11.11.2020	kohapeal	Tartumaa	15	N	eesti	X Noortekodu
13.11.2020	kohapeal	Tartumaa	11	N	vene	X Noorsookeskus
13.11.2020	kohapeal	Tartumaa	13	N	vene, eesti	X kool
13.11.2020	Viber	Ida-Virumaa	9	N	eesti	Lapsevanema kaudu
19.11.2020*	Teams	Järvamaa	16	N	eesti	Lastekaitse Liit
19.11.2020*	Teams	Valgamaa	13	N	eesti	Lastekaitse Liit
22.11.2020	Viber	Jõgevamaa	11	M	eesti	Tuttava kaudu
23.11.2020	Teams	Harjumaa	15	M	eesti	Tuttava kaudu
27.11.2020	kohapeal	Viljandimaa	8	M	eesti	X noortetuba
27.11.2020	kohapeal	Viljandimaa	15	N	eesti	X noortetuba
27.11.2020*	kohapeal	Viljandimaa	18+	N	eesti	X noortekogu
27.11.2020*	kohapeal	Viljandimaa	18+	N	eesti	X noortekogu
29.11.2020	Google Meet	Harjumaa	15	M	eesti	Lapsevanema kaudu
01.12.2020	Skype	Tartumaa	12	N	eesti	Lapsevanema kaudu
02.12.2020	Facebook	Läänemaa	16	M	eesti	X Noortevolikogu
04.12.2020	Zoom	Ida-Virumaa	15	M	vene	X noortekeskus
05.12.2020	Skype	Pärnumaa	15	M	eesti	X kool
11.12.2020	Skype	Ida-Virumaa	14	M	eesti, vene	X noortekeskus
28.12.2020	Skype	Raplamaa	18	N	eesti	Lapsevanema kaudu
06.01.2021	kohapeal	Tartumaa	17	N	eesti	Lapsevanema kaudu
02.02.2021	Valideeriv rühmaarutelu Zoomis	Kesk- ja Ida-Eesti	17-18 (2 noort)	N, M	eesti	Noortega töötajad
17.02.2021	NTR 2020 fookusgrupi intervjuu Zoomis	Lõuna-Eesti	15-16 (9 noort)	N, M	eesti	Kooli õpetajate kaudu
03.03.2021	NTR 2020 fookusgrupi intervjuu Zoomis	Kesk-Eesti	15-16 (4 noort)	M	eesti	Kooli õpetajate kaudu

09.03.2021	NTR 2020 fookusgrupi intervjuu Zoomis	Lääne-Eesti	12-14 (5 noort)	M	eesti	Kooli õpetajate kaudu

* osales intervjuus kellegagi koos

Ekspertide ja noortega töötajate intervjuud

Intervjuu aeg	**Intervjuu koht/ viis**	**Intervjuu grupp**	**Intervjueeritute arv**
28.08.2020	Teams	Ekspert	1
28.08.2020	Teams	Eksperti	1
07.10.2020	Teams	Kiusamise programmid	5
07.10.2020	kohapeal	Lastekaitsetöötajad, turva- ja noortekodude töötajad (Lõuna-Eesti)	3
08.10.2020	Teams	Noorsoopolitseinikud (Põhja- ja Ida-Eesti)	3, osaliselt 1 ja 2 eraldi
09.10.2020	kohapeal	Avatud noorsootöö, Lõuna-Eesti	3
19.10.2020	Zoom	Avatud noorsootöö, Ida-Eesti	3
19.10.2020	Skype	Erivajadustega koolide õpetajad-huvijuhid, sotsiaalpedagoogid (Põhja- ja Lõuna-Eesti)	2
29.10.2020	Teams	Huviharidus, liitude esindajad (mh huvitegevuse kogemus; erinevad Eesti piirkonnad)	3
10.11.2020	Skype	Avatud noorsootöö, Lõuna-Eesti	1
27.11.2020	kohapeal	Avatud noorsootöö, Lõuna-Eesti	1
04.12.2020	Zoom	Kooli huvijuht, Lääne Eesti	1
07.12.2020	Teams	NEET noortega tegelejad, mobiilne noorsootöö	3
11.12.2020	Teams	KOV-ide esindajad (Põhja-, Lõuna-, Ida-, Lääne-Eesti)	4
16.12.2020	Teams	Huvitegevuse juhendaja, kooli haridustehnoloog (Lääne-Eesti)	1
16.12.2020	Teams	Huvitegevuse juhendaja (Lääne-Eesti)	1
28.01.2021	telefoniintervjuu	Huvitegevuse juhendaja, avatud noorsootöö (Põhja-Eesti)	1
02.02.2021	Zoom	Valideeriv rühmaarutelu: noortega töötajad	5
18.02.2021	Zoom	Valideerimisseminar: noorsootöötajad, noored (3), valdkondlikud eksperdid	29
19.02.2021	Zoom	NTR 2020 fookusgrupi intervjuu erinevate noorsootöö tegevuste esindajatega, osalejad üle Eesti	8

Lisa 2. Intervjuude baasküsimustikud

Eksperdid

1. Millised on Teie kogemusel sotsiaalse tõrjutuse põhjused noorte jaoks, nii kogetud kui ka tunnetuslikud?
   1.1. Kuidas on Teie kogemusel mõjutanud sotsiaalset tõrjutust Covid-19ga kaasnenud olukord?
2. Milline on Teile teadaolev noorsootöö, huvihariduse ja huvitegevuse potentsiaal tõrjutuse ennetamisel ja tõrjutusriski vähendamisel ning noorte kaasatuse suurendamisel?
3. Mis takistab Eestis selle potentsiaali rakendumist?
   3.1. Avatud noorsootöö, huvihariduse ja -tegevuse olemuse ning eesmärkide selgus?
   3.2. Valdkonna spetsialistide oskused ja hoiakud?
   3.3. Valdkonna spetsialistidele kättesaadavad vahendid ja keskkond, milles nad tegutsevad?
   3.4. Kuidas Teie hinnangul potentsiaali rakendumist hinnata võiksime ja millele tähelepanu pöörata?
4. Mida Teie hinnangul teisiti võiks teha, et vähendada noorte tõrjutust ja suurendada nende kaasatust?
   4.1. Millist tuge vajavad noored tõrjutuse vältimiseks või ületamiseks noorsootöö kaudu? Kes seda tuge pakkuda võiks?
   4.2. Kuidas on vaja noorsootööd, huviharidust ja -tegevust ning poliitikakujundamist arendada, et aidata kaasa tõrjutusriskiga noorte sotsiaalse kaasatuse suurenemisele?
5. Kas Teil on soovitusi, keda noortega tegelejatest ja noortest uuringusse kaasata võiksime, mida neilt küsida ja millele vastuseid saades ning analüüsides tähelepanu pöörata?

Noortega töötajad

1. Palun tutvustage ennast natuke. Millise erialase taustaga olete? Mida seoses noortega seni olete teinud? Mida ja mis eesmärgiga noortega teete?
2. Milliseid tegevusi noortele pakute või noortega läbi viite?
   2.1. Mis on nende tegevuste fookus? Kas ja kui palju pöörate või on võimalik pöörata (konkreetsete oskuste õpetamise kõrval) tähelepanu ka sotsiaalsete oskuste arendamisele, kõigi kaasatusele, tõrjutuse vähendamisele jne?
   2.2. Millised noored tegevustes osalevad?
   2.3. Kas olete vajalikuks pidanud teiste noorte kaasamist või nendeni jõudmist? Mida teiste kaasamiseks teinud olete?
3. Mis on see, mille alusel otsustate või tunnete, et olete tööd hästi teinud või tunnete rahulolu tehtu üle?
   3.1. Kui edukaks seda/enda tegevust peate? Kuidas seda mõõdate?
   3.2. Kas ja mil määral erineb Teie hinnang heast tööst tööandja, ühiskonna vms arvamusest?
   3.3. Milliseid noorte oskuseid/ pädevusi kõige enam arendate enda tegevusega?
4. Milline on Teie hinnangul kaasatud noor? Mis on tõrjutus?
   4.1. Milliseid tõrjutuse dimensioone noored Teie kogemuses tajuvad?
   4.2. Millised on (sotsiaalse) tõrjutuse põhjused noorte jaoks, nii kogetud kui ka tunnetuslikud?
5. Mis mõjutab Teie kogemusel noorte heaolu ja kaasatust (vs tõrjutust)?
   5.1. Kas ja kuidas noorsootöö Teie kogemusel täna panustab noorte tõrjutuse vähendamisse?
   5.2. Milline on Teie kogemuses noortega töötajate oskus tõrjutust ja tõrjutust põhjustada võivaid probleeme märgata?
   5.3. Milline on Teie kogemuses noortega tegelejate pädevus ja võimekus kõiki noori kaasata ja neid ära kuulata?
   5.4. Milline on Teie kogemuses noortega töötajate võimekus organisatsiooni tehtavat laiendada, et rohkemate noorte vajadustele vastata?
   5.5. Kuidas mõjutas Covid-19 ja eriolukord Teie tegevust ja mõju? Kui pikaaegseks neid mõjusid hindate?
6. Kuidas võiks Teie kogemusel noorte kaasatust suurendada ning tõrjutust ennetada ja vähendada?
   6.1. Mis takistab Teil täna kaasatust suurendada ning tõrjutust vähendada?

6.2. Kuidas hindate tegevuste maine, fookuste, meetodite, mitmekesisuse, formaalharidusega integreerituse jne olulisust?
6.3. Kas oskate tuua häid näiteid erinevate noorte kaasamisest, tõrjutuse vähendamisest ja ennetamisest?
6.4. Kuidas avatud noorsootöö, huviharidus ja huvitegevus võiksid veel kaasatuse suurendamisele ning tõrjutuse vähendamisele kaasa aidata?
6.5. Mis on noorte jaoks ühiskonna tasandil laiemalt heaolu loomiseks (tõrjutuse vähendamiseks) vajalik?

7. Kuidas Teie kogemuses noored kokku saada, et neilt sisendit uurimisküsimustele vastamiseks saada? Kas olete valmis meid aitama noorte otsimisel?

KOV esindajad

1. Mida teie KOV-s noortele suunatult tehakse? Miks just selliseid tegevusi?
   1.1. Kui oluliseks ja miks peate noortega tegelemist?
   1.2. Mille alusel noortele suunatud tegevused valitud on?
   1.3. Mil määral ja kuidas noortega tegelejad ning noored on noortele suunatut mõjutada saanud?
2. Kuidas hindate piirkonnas noortega tegelemist?
   2.1. Tooge palun välja mõned noorsootöö saavutused piirkonnas.
   2.2. Milliseid võimalusi näete noorsootööl noorte kaasamise suurendamisel ja tõrjutuse vähendamisel?
   2.3. Kuidas Teie arvates see hinnang KOV tasandil ja noortega tegelejate seas erineb?
   2.4. Mis on see, mille alusel teie, teie kolleegid ja lapsevanemad otsustavad, et noortega on head tööd tehtud?
3. Mida teie piirkonnas noorsootöö valdkonnas lähitulevikus teha plaanitakse? Mil määral on COVID-19 mõjutanud neid plaane?
4. Mida võiks noorsootöö valdkonnas teisiti teha, et noorte kaasatust suurendada ja tõrjutust vältida ning vähendada?

Noored

1. Tutvumine
2. Mida Sulle meeldib teha? Kus Sa tunned ennast hästi? *Tegevuste sildid*
3. Mis Sind kurvaks teeb? Mis Sind ümbritsevas häirib?
4. Kui Sul on mingi mure või probleem, kas ja kellega seda jagad?
5. Kui tahad infot millegi kohta, nt vaba aja sisustamise võimaluste, ürituste, suhete, vms kohta, kellega neil teemadel rääkida saad?
6. Kui kooli, noortekeskusesse, huvikooli või huvitegevusse uusi lapsi tuleb, kuidas te üksteist tundma õpite?
7. Kuidas Covid-19ga kaasnenud eriolukord Sind /Sinu elu mõjutas? Mis oli teisiti? Kas midagi läks halvemaks või paremaks?
8. Kas ja kuidas Sina saad tõrjutuse vähendamisele kaasa aidata?
9. Kas Sul on ettepanekuid, kuidas noori enam kaasata ja nende omavahelist sallivust suurendada? Kuidas huviharidus, huvitegevus ja avatud noorsootöö neile kaasa saavad aidata?

Lisa 3. Noorsootöös osalemise takistused 2020. aasta noorte noorsootööga rahulolu uuringu järgi

Noorte peamised põhjused huvihariduses ja -tegevuses ning avatud noorsootöös noortekeskustes mitte osalemiseks on ajapuudus (58% huviharidus- ja tegevuse puhul ning 51% noortekeskuste puhul)[200]. Huvihariduse ja -tegevuse puhul järgnevad põhjustena tegevusaja ebasobivus (29%), info puudumine tegevuse kohta (29%) ning kallis hind (27%). Noortekeskuste puhul on rohkem põhjusteks märgitud teisel moel aja sisustamist (30%) ja info puudumist (28%). Raskesti ligipääsetavust või asukoha kaugust märkis mitteosalemise põhjuseks huvihariduse ja -tegevus puhul 19% noortest ning noortekeskuste puhul 12%. Küllalt paljud noored pidasid ka probleemiks, et nad ei sulandu kergelt ega ole oodatud tegevustesse (16% huvihariduse ja -tegevuse, 12% noortekeskuse puhul) ning hirmu võimaliku kiusamise ees (12% huvihariduse ja -tegevuse puhul, 5% noortekeskuse puhul). Samuti sõprade mitteosalemine nendes tegevustes (14% huvihariduse ja -tegevuse ning 12% noortekeskuse puhul).

Muude põhjuste seas ei toodud huvihariduses või -tegevuses mitteosalemise põhjustena välja midagi läbivalt, küll aga noortekeskustes mitte käimise puhul. Näiteks toodi välja koroona levikuga seotud piiranguid ja asukohaga seotud piiranguid (piirkonnas ei ole keskust, transport ei võimalda). Kolmel juhul toodi välja, et noori ei lubata (vanemate poolt) noortekeskusesse ja leiti, et noortekeskus on nooremate (üle 19-aastaste kriitika) või vanemate noorte jaoks.

Kui vaadata, millised põhjused milliste noorte jaoks on olulisemad, siis võib esiteks järeldada, **et tüdrukud on valinud erinevaid põhjuseid mitteosalemiseks** rohkem kui poisid. Nii on tüdrukud valinud enam, et nad ei käi huvikoolis/huviringis, sest **kardavad kiusamist, kahtlevad enda sulandumises ning arvavad, et suur/võõras seltskond põhjustab ebamugavust**, aga ka seda, et tegevused ei ole nende vanusele, koht asub liiga kaugel või osalemine maksab liiga palju. Ka noortekeskuses mitte käimise põhjusena on tüdrukud valinud enam seda, et nad ei sulandu või suures/võõras seltskonnas on ebamugav ning see ei ole mõeldud nende vanusele, aga ka selle, et nende sõbrad ei käi seal.

Teiseks tuleb küllalt selgelt välja, et **paljud põhjused on seotud noorte eaga**, sh eelkõige muutudes olulisemaks (vara)teismeeas ja seejärel säilitades oma olulisuse või vähenedes järk-järgult, olenevalt põhjusest. Nii on nt 11-aastased ja vanemad oluliselt enam valinud nii huvikoolis, -ringis kui ka noortekeskuses mitte käimise põhjusena selle, et neile huvipakkuvaid tegevusi ei pakuta ja nad sisustavad oma aega teisiti. Noortekeskuste puhul on huvipakkuvate tegevuste puudust valitud mõnevõrra rohkem alates 14–15-aastastest, üle 18-aastased on enam valinud, et nende vanusele ei pakuta tegevusi.

Mittesulandumise ja suure/võõra seltskonnaga seotud põhjused on samuti levinumad alates 11-aastasest, seejuures vähenedes pärast keskkooli iga (huvihariduse ja -tegevuse puhul) ning ka sõprade rolli tegevuse valikul on kõigis tegevustes mitte osalemise põhjustena olulisemaks peetud alates 11-aastasest ning see väheneb pärast keskkooli. Kiusamise hirm ei varieeru oluliselt vanuse lõikes, kuid väheneb mõnevõrra pärast keskkooli iga.

Kallist hinda on huvihariduses- ja tegevuses mitteosalemise põhjuseks märkinud enam 15-aastased ja vanemad ning noored pärast keskkooli iga. Nooremad, 7–11-aastased on enam arvanud, et noortekeskus asub seal käimiseks liiga kaugel. Kui huvikoolis ja -ringis mitte käimise põhjusena ajapuudus suureneb vastavalt

[200] Lisas 1 joonisel 2 on esitatud nende noorte mitteosalemise põhjused, kes märkisid, et ei osale antud tegevustes, kui sooviksid. Tulemuste kohta võib lisaks lugeda ka ptk-s Noorsootöö tegevustes mitteosalemine: HeiVäl OÜ, Balti Uuringute Instituut (2021; avaldamisel). Noorsootöös osalevate noorte rahulolu noorsootööga 2020.

vanusele, siis noortekeskuses mitte käimise põhjusena on sama valinud eelkõige noored vanusevahemikus 12–16.

Mitteosalemise põhjused eristuvad vastamise keele järgi pigem vähe. Eesti keeles vastanud on enam valinud, et huvipakkuvaid tegevusi ei pakuta nii huvihariduses ja -tegevuses kui ka noortekeskuses ning noortekeskuse puhul on enam valitud seda, et sealsed tegevused ei ole nende vanusele. Eesti keeles vastanud on valinud enam, et huvikooli ja -ringi asukoht on liiga kaugel ning vene keeles vastanud on noortekeskuses mitte käimise põhjusena natuke enam valinud seda, et tunnevad ennast ebamugavalt suures/võõras seltskonnas. Oodatavalt valisid vene keeles vastanud enam põhjusena ka seda, et tegevused ei toimu nende emakeeles, kuid antud põhjus on põhjuste pingereas tagasihoidlikul kohal.

Mis puutub elukoha asula suurusesse, siis on huvikoolis ja -ringis ning noortekeskuses mitte käimise põhjusena selle kaugust oodatult enam märkinud väiksemate asulate noored ning huvikooli ja -ringi kallidust maakonnakeskustes elavad noored. Huvitav on see, et põhjus, et aega sisustatakse teisiti, ei sõltu asula suurusest.

Oma pere rahalisi võimalusi piiratumaks hinnanud vastajad („Kas sul/perel on piisavalt raha, et saaksid kõigis huvipakkuvates tegevustes osaleda?“) valisid huvikoolis või -ringis mittekäimise põhjusena sagedamini selle, et seal ei ole huvipakkuvaid tegevusi ja osalemine on liiga kallis. Seega võib järeldada, et **perekonna kehvem rahaline olukord ahendab ligipääsu huvipakkuvatele tegevustele**. Noortekeskuste tegevustes mitteosalemise põhjusena nimetasid võimalikku kiusamist ennekõike need noored, kes nõustusid vähem sellega, et neil on majanduslikult võimalik osaleda kõigis huvipakkuvates tegevustes. See võib viidata majandusliku olukorra ja kiusamise seosele, vähemalt noorte enda tajutuna.

Sõprade olemasolu on seotud mitme noorsootöö tegevustes mitteosalemise põhjusega; need, kel on enda hinnangul piisavalt sõpru, on julgemad ja rahulolevamad. Nii on sõprade arvu piisavaks pidajad vähem pidanud huvikoolis ja -ringis mitte käimise põhjuseks seda, et neile huvipakkuvaid tegevusi ei pakuta. Väga selgelt ilmneb aga see, et need**, kel on piisavalt sõpru, on märkinud vähem põhjusteks kiusamishirmu, sulandumisprobleemi ja suure/võõra seltskonna ebamugavuse** (viimane oluline vaid huvihariduse ja -tegevuse puhul). Seejuures on ligi 30% neist, kes ei nõustu üldse, et neil on piisavalt sõpru, valinud ühe põhjusena huvikoolis ja -ringis mitte käimises kiusamishirmu (noortekeskuste puhul on sama näitaja 14%). Ka antud juhul ei pruugi noorsootöö ja sõprade piisavus olla põhjuslikult seotud, kuid seos viitab väga selgelt sellele, et sõprade olemasolu on seotud sotsiaalse kaasatuse ja tõrjutusega, sh sulandumise ja kiusamisega.

Lisa 4. Ennetustegevused ja osapooled eri arenguetappidel

Järgnev joonis kajastab eri osalisi, kes noortega noore erinevatel arenguetappidel kokku puutuvad. Lisaks on toodud erinevad tegevused, kuidas vastav osaline ennetustegevusse, märkamisse ning tõrjutuse vähendamisse ja sotsiaalse kaasatuse suurendamisse panustada saab.

<table>
<tr><th></th><th>Noorem kooliiga (u 6–12-a)</th><th>Murdeiga (u 11–16-a)</th><th>Noorukiiga (u 16–22-a)</th><th>Täiskasvanuiga (18–...-a)</th><th rowspan="13">Kõigi osaliste tihe koostöö igas vanuses noorte märkamisel ja toetamisel</th></tr>
<tr><td rowspan="2">Pere</td><td colspan="4">Vanemlike oskuste arendamine</td></tr>
<tr><td colspan="4">Pere toimetuleku toetamine keerulistes olukordades, sh leina, lahutuse ja vanemate vaimse tervise murede, uimastite tarvitamise ning vangistuse korral</td></tr>
<tr><td rowspan="4">Haridusasutus (üldharidus)</td><td colspan="3">Enesekohaste ja sotsiaalsete oskuste arendamine</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="3">Klassikeskkonna parandamine ja käitumisraskuste ennetamine</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="4">Individuaalse haavatavuse vähendamine, sh depressiooni ennetamine</td></tr>
<tr><td colspan="3">Koolipoliitika ja -kultuur, sh laste ja noorte kaasatus, head suhted, ühised kokkulepped ja kuuluvustunne</td><td></td></tr>
<tr><td rowspan="2">Noorsootöö tegevuste teostajad</td><td colspan="4">Enesekohaste ja sotsiaalsete oskuste arendamine</td></tr>
<tr><td colspan="4">Tõrjutuse märkamine, vähendamine ja ennetamine ning sotsiaalse kaasatuse suurendamine noorsootöö tegevuste ja noorsootöös kasutatavate meetodite kaudu</td></tr>
<tr><td rowspan="4">Kogukond</td><td></td><td colspan="3">Kohalik alkoholi- ja tubakapoliitika</td></tr>
<tr><td colspan="4">Mitmetasandilised kogukonnapõhised sekkumised</td></tr>
<tr><td></td><td colspan="3">Täiskasvanu mentorlus</td></tr>
<tr><td></td><td colspan="3">Meelelahutusasutuste-põhine ennetus</td></tr>
<tr><td colspan="2">Töökoht</td><td colspan="2">Töökohapõhine ennetus</td></tr>
<tr><td>Tervisesektor</td><td colspan="4">Märkamine, esmanõustamine, suunamine teiste spetsialistide poole</td></tr>
<tr><td>Ühiskond</td><td colspan="4">Strateegiad, seadused ja poliitika, mis vähendavad vaesust, parandavad eluolusid, toetavad mitmekülgset toitumist ja kooliskäimist, suurendavad kaasatust kogukonnaellu, piiravad uimastite kättesaadavust ja reklaami ning vähendavad alkoholi ja tubakatoodete tarvitamist</td></tr>
</table>

Allikas: Sisask, M., Streimann, K. (2021). "Noorte vaimne tervis". *Noorte elu avamata küljed. Noorteseire aastaraamat 2019-2021.* Eesti Noorsootöö Keskus: Tallinna Ülikool, lk 42. Käesoleva uuringu tulemustel autorite kohendatud.